

TARTALOM

Konjunktúraelemzések 2003 tavaszán

A magyar gazdaság várható fejlődése 2003-ban (Belyó Pál , ECOSTAT)	4
Gazdasági várakozások és előrejelzés 2003-ra (Karsai Gábor , Gazdaságkutató Rt.)	10
A magyar gazdaság kilátásai 2003 márciusában (Palócz Éva , KOPINT-DATORG Rt.)	16
A tegnap és a holnap – várakozások a 2003-ra kialakult makrogazdasági helyzet alapján (Petschnig Mária Zita , Pénzügykutató Rt.)	28
Nagy Katalin: Németország – elmulasztott reformok, stagnáló gazdaság	37
Popp József: Az USA agrárpolitikájának változása napjainkig	59

TUDOMÁNYOS TÁJÉKOZTATÓ

Úton az Európai Unióba (Czeglédi Pál – Kárpáti Tibor)	77
--	----

Brief Summary of the Articles	82
--------------------------------------	----

JOGI MELLÉKLET

Dr. Vigh József Ferenc: A gépjárműszektorban kötött vertikális megállapodások csoportmentesítéséről szóló közösségi rendelet	61
--	----

ÚJ KÖNYVEK

Marketinggyakorlatok szabályozása és fogyasztóvédelem az Európai Közösség tagállamaiban és az USA-ban (Bucsi Ildikó – Szalatkay Judit)	74
--	----

Májusi számunk

a négy nagy konjunktúrakutató intézet 2002-ről szóló és az idei prognózist tartalmazó éves elemzéseinek fontosabb megállapításait összefoglaló írásokkal indul; hasonló tájékoztatást már a korábbi években is közreadtunk. Bár az elemzések felgyorsult időben, az EU-népszavazást megelőzően, az iraki háború kitörése előtt és idején íródtak, és számos más bizonytalanság is megnehezítette a prognózist, a részletek mellett fontos megismernünk a kutatók válaszait néhány alapvető kérdésre. Például arra, hogy a magyar gazdaság növekedési ütemének mérséklődéséért mennyire látják felelősnek a külső, világ gazdasági és a belső, gazdaságpolitikai tényezőket. Vagy: mennyire ítélik súlyosnak a választási évben és az ígéretek hatására történt költségvetési túlköltekezés kialakult és várható következményeit. A kutatóintézetek fő megállapításai a lényegét illetően igen hasonlóak, de az értékelésben, az árnyalatokban mutatkoznak eltérések. – A következőkben a nemzetközi gazdaság fontos szereplőiről szóló országelemzésekkel folytatódik a cikkek sora. Legfontosabb kereskedelmi partnerünk, Németország gazdaságának állapota különösen fontos számunkra. Cikkünk szerzője a német gazdaság gyengélkedését, stagnáló helyzetét vizsgálva különbséget tesz rövid távú (konjunktúrális), valamint közép- és hosszú távú okok között. Középtávon alapvető tényezőnek látja, hogy az újraegyesítés a vártnál sokkal súlyosabb, még ma sem megoldott problémákat vetett fel, a keleti országrész gazdasági felzárkóztatása még nem történt meg. Hosszú távon pedig bizonyos elkerülhetetlennek látszó reformok szükségesek, ezek halogatása a kilábalást feltartóztathatja. – Az Egyesült Államok agrárgazdasága – amely következő cikkünk tárgya – a 20. század kezdete óta fontos szerepet játszik a világ gazdaságban. Az egymást követő kormányok agrárpolitikája egyre kifinomultabb módszerekkel valósítja meg az egyik alapvető célt, a termelők jövedelmi biztonságát. Ebben újabb előrelépés a 2002. évi törvény, amelynek lényeges eleme – számos más irányú részletszabályozás mellett – a termelési ciklusokat kiegyenlítő támogatási forma bevezetése. Mint szerzőnk megállapítja, az USA mezőgazdasági törvénye számos tanulsággal jár az EU agrárszabályozásának a bővítéssel is összefüggő reformjához. – Tudományos tájékoztató rovatunkban a Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem közgazdasági kara által tartott, az egyetem oktatóinak eladásait felsorakoztató konferenciáról közlünk beszámolót. A konferencia hazánk EU-csatlakozásáról szólt, az előadások és hozzászólások témája ennek megfelelően szerteágazó volt. Az alapvető kérdések azonban megfelelő hangsúlyt kaptak, köztük a külföldi működő tőke beáramlásának kilátásai, a tudástransfer perspektívái, az euró bevezetésének feltételei.

A szerkesztő

Konjunktúraelemzések 2003 tavaszán

A gazdaságkutató intézetek minden év tavaszán közreadják előző évi gazdasági helyzet-értékelésüket és prognózisukat. A sajtó többnyire csak a legfontosabb gazdasági mutatókról ad tájékoztatást, és igen röviden számol be az értékelésről, az intézetek által készített vastkos tanulmányok nem mindig jutnak el az érdeklődőkhöz. Ezért 2001 óta közöljük ezekből az értékelésekből, illetve prognózisokból a kutatóintézetek rövid összefoglalóit. Az EU-csatlakozás küszöbén a makrogazdasági egyensúly és a gazdasági növekedés feltételeinek romlása teszi indokolttá, hogy az egyes intézeteknek ezekre a problémákra reflektáló megállapításait bemutassuk.

Az ECOSTAT Gazdaságelemző és Informatikai Intézet elemzése és prognózisa

A magyar gazdaság várható fejlődése 2003-ban

BELYÓ PÁL

Az ECOSTAT Gazdaságelemző és Informatikai Intézet a magyar gazdaság 2003. évi fejlődésére vonatkozó ez évi első átfogó prognózisa¹ alapján 2003-ban a GDP 3,9 százalékos növekedésével számolunk, fokozatosan javuló időbeli és ágazati eloszlásban.

A bruttó hazai termék 2002-ben 3,3 százalékkal bővült. Az év során a gazdaság teljesítménye az első negyedében érte el mélypontját, azt követően mérsékelten és egyenletesen emelkedett, az inflációs folyamatok kedvezően változtak. A drágulás mértéke megfelelt az MNB inflációs célkitűzésének, évi átlagban a 2001. évi 9,2 százalékról 5,3 százalékra csökkent. A decemberi éves árindex 4,7 százalék volt. A monetáris és fiskális politika megbomlott összhangja az év második felében már jelezte a veszélyt. Az MNB szigorú kamatpolitikával igyekezett csökkenteni az inflációs nyomást, a forint árfolyama elérte a sáv szélét, 2003 januárjában a 2 százalékpontos kamatcsökkentés elkerülhetlenné vált.

A külső pénzügyi egyensúly 2002-ben jelentősen romlott, a folyó fizetési mérleg hiánya meghaladta a GDP 4,1 százalékát, negatív egyenlege 2,77 milliárd euró volt, azaz

¹ Az írás az ECOSTAT Gazdaságelemző és Informatikai Intézet munkatársai által készített prognózis (Esélyek és lehetőségek 2003 elején. Monitor 2003. I. negyedév) alapján készült (2003. március elején).

Belyó Pál, az ECOSTAT Gazdaságelemző és Informatikai Intézet igazgatója.

1,6 milliárd euróval több, mint az előző évben. Az államháztartás hiánya 2002-ben az előirányzott 505 milliárd forint helyett 1617 milliárd forintra nőtt, amely a GDP 9,8 százalékának felelt meg. *A 2003-as költségvetési előirányzatok arra utalnak, hogy a kormányzat elszánt a hiány csökkentésére:* visszafogja a költségvetési forrásból finanszírozott beruházásokat és a központi béremelések is mérséklődnek.

Az elmúlt évben a külkereskedelmi áruforgalom hiánya csökkent, 3,424 milliárd eurót tett ki, szemben a 2001. évi 3,552 milliárd euróval. Az áruexport és az áruimport bővülésének üteme visszaesett, döntő részben az Európai Unió importkeresletének 4 százalékos csökkenése miatt. A negatív hatásokkal együtt is a gazdaság összteljesítménye pozitívan értékelhető, különös tekintettel a partner országok stagnálás közeli helyzetére. A piaci hatások következményeként a gazdaság exportvezérelt pályán fejlődött. A növekedést a belső fogyasztás és a kommunális beruházások segítették.

Külgazdasági környezet

Az ország gazdasági teljesítményét alapvetően a nemzetközi folyamatok határozták meg, amelyek nem kedveztek a kiegyensúlyozott fejlődésnek. A két éve szinte stagnáló világgazdasági környezet erősen behatárolta a magyar növekedés lehetőségeit, az Európai Unióban az átlagos fejlődési ütem nem érte el az 1 százalékot, az Egyesült Államoké pedig 2,3 százalékot tett ki. *A világgazdasági konjunktúra várt fellendülése 2002-ben nem következett be, a gazdaság élénkülésének remélt időpontja kedvező esetben 2003 közepére, második felére tolódik.*

A jövő kilátásai nem kedvezőek, *az iraki feszültség háborús konfliktussá éleződött. Az iraki válság az év legnagyobb bizonytalansági tényezője.* Az iraki háború következményeire vonatkozóan összevont modellszámítás készült, a háborús viszonyok gazdasági hatása ugyanis nehezen számszerűsíthető. Úgy véljük, *konjunktúrajelentésünk alapváltozatában megfogalmazott előrejelzések egy gyors és rövid háború esetén érdemben nem módosulnak.* A konfliktus elhúzódásának következményeit egy ún. pesszimista scenárióban kíséreltük meg összefoglalni. Az IMF elemzése szerint egy elhúzódó háború esetén mintegy 0,5 százalékkal kisebb növekedést érhet el a világgazdaság, a fogyasztók és a beruházók bizalma csökken, s növekszik a bizonytalanság a pénzpiacokon is. Az Egyesült Államok mellett az EU növekedési ütemét is visszaveti a háború, s a konjunktúra kibontakozása még későbbre tolódik. Magyarországon egy elhúzódó háború az ECOSTAT előrejelzésének alapváltozatához képest a GDP mintegy 0,2 százalékpontos csökkenését, az export 0,3 százalékos visszaesését, a folyó fizetési mérleg hiányának 1,4 százalékpontos növekedését, míg a költségvetési hiány 0,1 százalékpontos romlását jelentheti.

Az ECOSTAT az alapszenáriójában 2003-ra a gazdasági teljesítmények lassú és folyamatos javulásával számol. Az általános bizonytalanság az év első felének teljesítményét visszaveti. A pszichikai tényezők az olaj árát hónapok óta a gazdaságilag indokoltnál magasabban tartják, a működőtoke-forgalom csökken, a beruházási hajlandóság alacsony. A második félévben, ha a nemzetközi feltételek javulnak, a konjunktúra élénkülhet.

Fiskális politika

A fiskális politika kiemelt feladata a hiány leszorítása, valamint a középtávú célok harmonizálása a monetáris politikával. A 2002. év végén elfogadott költségvetési törvény 832 milliárd forint hiánnyal számol 2003-ban. *A deficit csökkentésének kockázatait*

a bruttó bérek növekedéséből eredő járulékok tervezettnél alacsonyabb szintje, az alacsony tartalékok, valamint az adóbevételek vártnál alacsonyabb emelkedése jelentheti. A kormányzat magasabb járulékbévételekkel, javuló társadalombiztosítási mérleggel számol. A 2003. évre tervezett hiány teljesíthetőségével kapcsolatban további bizonytalanságot jelent a gazdasági növekedés tervezettnél alacsonyabb üteme. Az államháztartás hiánya ez évben GDP-arányosan 4,8 százalékra mérséklődhet.

Monetáris politika

A monetáris politika feltételrendszere az év elején – az ismert okok következtében – jelentősen változott. Mind az irányadó kamatok, mind a forint árfolyama az MNB által korábban kedvezőnek tartott mértéknél alacsonyabb szinten állapodott meg. A külföldi bankok jelentős forintvásárlását követően tartós likviditásbőség alakult ki a bankközi piacon, ami a kereskedelmi banki kamatok csökkenését eredményezte. A jegybank február 25-én állította vissza a spekulációs támadást megelőző betéttendereztetési feltételeket, valamint az ± 1 százalékos kamatfolyosót.

A *dezinfláció* mértéke az elmúlt évben megközelítette a 4 százalékpontot, ami elsősorban az árfolyamsáv szélesítésének volt köszönhető. A forint 2001 májusa óta tartó, több mint 10 százalékos nominális felértékelődése az importárak csökkenésén keresztül járult hozzá az infláció ütemének lassulásához. Az importált infláció szintjére leginkább érzékeny tartós fogyasztási cikkek átlagos árszínvonala 1,6 százalékkal csökkent 2002-ben.

2003-ban nem várható komolyabb dezinfláció. A forint nominális felértékelődése a rögzített sáv biztosította korlátok miatt ebben az évben várhatóan nem ismétlődik meg. *Szinkronizált bér és fiskális politika mellett 2003-ra 5,2 százalék körüli éves inflációs rátával számolunk.* Az áremelkedés mértéke augusztusban érheti el csúcspontját és decemberre 5 százalék körüli árindeket prognosztizálunk.

2002-ben a *fizetési mérleg hiánya* a korábban vártnál magasabb lett, a módszertani változásokat is figyelembe véve az előző évi 1,9 milliárd eurós passzívum 2,8 milliárd euróra duzzadhat.

2003-ban a külső egyensúly várhatóan romlik. A lakosság finanszírozási képessége előreláthatóan nem fog javulni, a megtakarítások esetleges csökkenése kedvezőtlenebb egyenleget valószínűsít a háztartások körében. A világpiaci olaj drágulása az árinдекс emelkedésén túl a külső egyensúlyt is veszélyezteti. Előrejelzésünkben 3,1 milliárd euró körüli folyó fizetésimérleg-hiánnyal számolunk. A növekvő hiány egy részét az emelkedő működőtőke-beáramlás finanszírozza (a közvetlen tőkebefektetések 1280 millió eurót tettek ki 2002-ben, volumene 2003-ban elérheti az 1,8-2 milliárd eurót).

Felhalmozás

2002-ben a bruttó állóeszköz-felhalmozás éves átlaga 5,7 százalék volt. 2003-ban várhatóan az államháztartási hiány lefaragása érdekében az állami beruházásokat visszafogják. A kiadások jelentősebb növekedése elsősorban az üzleti szektorban és a magánszférában várható, és áthúzódhat az év második felére, amikor feltételezhetően a nemzetközi gazdasági növekedés felgyorsul. Az év első felét a készletek leépítése jellemezte, a folyamat az év második felében ért véget. Az ECOSTAT számításai szerint idén a bruttó állóeszköz-felhalmozás növekedésének éves átlaga eléri a 4,3 százalékot, a bruttó felhalmozás 3,5 százalékkal növekszik.

A reálkeresetek növekedése 2002-ben a lakossági fogyasztás jelentős bővülését eredményezte, megtakarítási hajlandósága ennek ellenére továbbra is alacsony maradt. *Tavaly a lakossági fogyasztás éves átlagban 7,8 százalékkal bővült.* A közösségi fogyasztás 2002-ben a korábbi évekéhez képest jóval magasabb volt, év végére 4 százalékkal bővült. 2003-ban a közösségi fogyasztás, ezen belül a honvédelmi kiadások emelkedésével kell számolni. Az ECOSTAT szerint a lakossági fogyasztás növekedése folyó évben éves szinten 5,3 százalék körül lesz, míg 2004-ben némileg csökkenő dinamika feltételezhető.

A bruttó keresetek tavaly a közalkalmazotti szférában 29,2, a versenyszférában 13,3 százalékkal nőttek, így a bruttó keresetek átlagos növekedése elérte a 18,3 százalékot. A közalkalmazotti szférában a bruttó keresetek az áthúzódó hatások és a folyó évi béremelések hatására 2003-ban is emelkednek, az előző évinél kisebb ütemben. A versenyszféra óvatos bérpolitikára kényszerül a konjunktúra késése, a munkaerőköltség emelkedése, a termelékenységet meghaladó mértékű növekedése miatt. Ebben a szférában 7,5 százalékos bruttó keresetemelkedés valószínűsíthető, ami a nemzetgazdaság átlagában 9-10 százalékos emelkedést eredményezhet. Ez – 5,2 százalékos inflációt feltételezve – 4,5 százalékos reálkereset-növekedést jelent. A foglalkoztatottak száma kedvező esetben kismértékben növekszik, a munkanélküliségi ráta valamelyest emelkedhet.

A reálszféra fejlődése

Az *ipari* termelés 2002-ben mindössze 2,6 százalékkal nőtt, az ágazat tíz éve nem produkált ilyen alacsony szintet. Ennek oka elsősorban az exportteljesítmény mérséklődése és a hazai értékesítés stagnálása (az exportértékesítés 5,7 százalékkal nőtt a 2001-es 8,9 százalékkal szemben). A termelés növekedését döntően a nagyvállalati kör teljesítménye határozta meg, de a középmeretű cégek teljesítménye is javult. A recesszió természetesen nemcsak a magyar ipart sújtotta, hanem a fejlett piacgazdaságokat is. 2002-ben az Európai Unió ipari termelése 1,6 százalékkal csökkent, s a helyzet az Egyesült Államokban és Japánban sem volt jobb.

Fontos kiemelni, hogy az *építőipari* termelés volumene 20,1 százalékkal meghaladta a 2001. évi eredményt, a rendszerváltozás óta nem tapasztalhattunk ilyen magas dinamikát. Az iparág a múlt évben a húzóágazat szerepét töltötte be a hazai gazdaságban, s nem kis mértékben járult hozzá ahhoz, hogy a GDP az ipar lanyha teljesítménye ellenére folyamatosan emelkedett.

Az ipar idei bruttó termelésének növekedését 3–4 százalék közöttire prognosztizáljuk, 2004-től pedig a növekedési ütem 5 százalékot meghaladó gyorsulására számít az ECOSTAT. A fejlődést alapvetően befolyásolja, hogy a magyar ipar miként állja meg a helyét az unió egységes piacán, illetve az, hogy maga az Európai Unió mennyire lesz versenyképes a globalizáció viszonyai között. Az építőipar növekedése a magas bázishoz viszonyítva is jelentős lesz, elérheti 8-10 százalékot.

A *mezőgazdaság* 2002. évi termelése elmaradt az előző évitől, s mintegy 3,4-3,5 százalékkal járult hozzá a GDP előállításához. A növényi termékek termelése 10-11 százalékkal esett vissza, az állatoké és az állati termékeké közel azonos szinten maradt. A támogatások, kedvezmények, hitelelengedések eredményeként a beruházások bővülnek, a növénytermesztés gépparkja korszerűsödik, de az állattenyésztés elmaradottsága még mindig jelentős. Közepes időjárási viszonyokat feltételezve a mezőgazdasági termelés 2003-ban 3-4 százalékkal meghaladhatja a múlt évi alacsony szintet.

A mezőgazdaság az uniós csatlakozás kedvezményezettje lesz. Az agrártámogatások növekedése kedvezően alakíthatja a termelők uniós versenyképességét, de természetesen nem ez az egyetlen befolyásoló tényező. A költségek, a hatékonyság, a minőség, az élelmiszer-biztonság vagy a marketing szintén hozzájárulhatnak a versenyképesség fokozásához, a magyar gazdálkodók pozícióinak javulásához.

Magyarország külkereskedelme a nemzetközi átlagnál kedvezőbben fejlődött, a *forgalom növekedési üteme megközelítette a világszorosát*, az exportvolumen növekedése 6,1 százalékot ért el, míg a világkereskedelem mindössze 2,1 százalékkal bővült. 2002-ben a behozatal előző évihez viszonyított volumene 7,6 százalékkal emelkedett. *Az áruexport dinamikája egész évben meghaladta az importét, a növekvő vásárlóerő nem törte meg e kedvező tendenciát.* Mindezek eredményeként a külkereskedelem áruforgalmi mérlegének egyenlege javult, bár továbbra is deficités. A hiány mintegy 300 millió euróval változott 2001-hez képest. Exportoldalón a legnagyobb változások a gépek és szállítóeszközök csoportjában figyelhetők meg (9,6 százalékos bővüléssel), ezek részesedése 2002-re majdnem elérte a teljes árukivitel hatvan százalékát.

A nemzetközi kereskedelem újabb élénkülésével legfeljebb 2003. második felében, végén lehet számolni. Mindez az export és import növekedési ütemének további mérséklődését jelenti. A külkereskedelmi forgalom gyorsulását legfeljebb 2004-től lehet prognosztizálni. 2004-től már Magyarország és még kilenc csatlakozó ország is uniós tag lesz, ami az „intratrade” forgalom révén további növekedési lehetőségeket nyithat meg számunkra. *A külkereskedelmi áruforgalom 2003. évi növekedése nagyjából a múlt évihez hasonlóan alakul, dinamikája 5–6 százalék közötti lesz*, ezen belül megmaradhat a kivitel mintegy 1 százalékpontos többlete. Az előre jelzett áruforgalmi ütemek alapján az ország külkereskedelmi deficitjének további javulása várható. Ennek nagyságát 2003-ban 3,4-3,5 milliárd euróra, 2004-ben pedig 3,1-3,3 milliárd euróra becsüljük.

A szolgáltatások területén az elmúlt években a *turizmus* volt az egyik legdinamikusabban fejlődő ágazat, lendülete az elmúlt évben megtört, a bevételek 15-20 százalékkal csökkentek. A KSH 2002. évre vonatkozó összesített adatai alapján *mind a vendégek száma, mind a vendégéjszakáké visszaesett az előző évihez képest*. 3 százalékkal kevesebb külföldi vendég érkezett turisztikai céllal, az általuk kereskedelmi szálláshelyen eltöltött vendégéjszakák száma 7 százalékkal csökkent, alig haladva meg a 10,1 milliót.

A magyarországi idegenforgalom nemzetközi versenyképessége romlott, amihez hozzájárult a forint árfolyamának jelentős és tartós erősödése az év során, így a magyar turisztikai kínálat a térség versenytárs országaihoz képest jelentősen megdrágult. Az áremelkedések forgalomcsökkentő hatása mellett a kínálat színvonalbeli gyengése is hozzájárult az ágazat versenyképességének csökkenéséhez. 2003-ban a forgalom stabilizálódása, némi javulása, hosszabb távon megalapozott és kiegyensúlyozott élénkülés várható.

A 2003. év alapvető fontosságú Magyarország uniós tagságának elnyerése szempontjából. Április 12-én népszavazás dönt a hazai csatlakozás jóváhagyásáról, és az előzetes tervek szerint *Magyarország 2004. május elsejével az unió teljes jogú tagja lesz*. A csatlakozással nő az ország érdekérvényesítő képessége, a magyar gazdaság teljesítőképessége 10-12 év alatt felzárkózhat az EU átlagához, s a csatlakozást követően jelentős összegű pénzügyi támogatásra számíthat. *A belépést követően a felzárkózást segítő uniós támogatások – számítások szerint – a gazdasági fejlődésben 1-2 százalékos gyorsulási többletet hozhatnak*. 2003 azért is kiemelkedően fontos év, mert meg kell alapozni a csatlakozási feltételek teljesíthetőségét.

Az ECOSTAT előrejelzése a magyar gazdaság fejlődésére
(Változás az előző évhez képest, összehasonlító áron, százalékban)

Mutatók	2001 tény	2002*	2003 prognózis	2004 prognózis
Bruttó hazai termék (százalék)	3,8	3,3	3,9	4,2
Lakossági fogyasztás (százalék)	4,0	7,8	5,3	4,6
Közösségi fogyasztás (százalék)	0,4	4,0	4,0	3,0
Állóeszköz-felhalmozás (százalék)	3,1	5,7	4,3	5,0
Kivitel (százalék)	9,1	6,5	6,7	7,6
Behozatal (százalék)	6,2	8,3	7,6	7,8
Éves fogyasztóiár-index (százalék)	9,2	5,3	5,2	4,3
A folyó fizetési mérleg egyenlege (milliárd euró)	-1,2	-2,8	-3,1	-2,9
Közvetlen tőkebefektetések (milliárd euró)	2,3	1,2	1,8	2,2
Államháztartási egyenleg (a GDP százalékában)	-3,5	-9,8	-4,8	-3,8
Munkanélküliségi ráta (százalék) ^{a)}	5,7	5,9	5,9	5,8
A bruttó átlagkereset alakulása (százalék)	18,0	18,3	9-10	8,0
A külkereskedelmi áruforgalom egyenlege (milliárd euró)	-3,6	3,4	3,5	3,2
Az ipari termelés alakulása (százalék)	4,1	2,6	3-4	5,0
Az építőipari termelés alakulása (százalék)	9,9	20,1	8-10	8,0
A kiskereskedelmi forgalom volumene (százalék)	5,4	10,7	6,5-7,0	5,0
Betéti kamatok (kéthetes MNB) ^{a)}	9,75	8,5	6,5	5,5
Vállalkozásoknak nyújtott éven belüli hitelkamatok ^a	11,2	9,7	8,0	7,0
ECOSTAT konjunktúra-indexe ^b	47,7	52,5	–	–
ECOSTAT Ingatlanbarométere ^c	49,2	52,0	–	–

Megjegyzés: a az év végén,
b a TOO-100, a kis- és középvállalatok üzleti és a lakossági bizalom féléves átlaga,
c ingatlanpiaci konjunktúramutató.

Forrás: KSH, MNB, * KSH előzetes.

A GKI Gazdaságkutató Rt. elemzése és prognózisa

Gazdasági várakozások és előrejelzés 2003-ra¹

KARSAI GÁBOR

A magyar gazdaság egy évvel ezelőtt, 2002. I. negyedévében érte el a dekonjunktúra mélypontját, azóta némi – belföldi kereslet húzta – élénkülés tapasztalható, amit azonban az egyensúly romlása kísér. 2003 elején azonban még a korábbi szerény élénkülés is eltűnni látszik, s a nemzetközi körülmények nem könnyítik meg a makrogazdasági pálya kiigazítását. Az Irak körüli háborús feszültség következtében tovább fokozódott a világpolitikai és világ gazdasági bizonytalanság. A konfliktus gyors megoldódása esetén a II. félévben megkezdődhet az érzékelhető világ gazdasági, s ezzel a magyar élénkülés. A növekedési lehetőségek kihasználását azonban megnehezíti a vállalkozások elmúlt 2 évben megromlott versenyképessége.

A magyar kormányok 2001–2002-ben (választási okokból) jelentősen élénkítették a belföldi keresletet. Ennek következtében a gazdaság *egyensúlyi szempontból nem fenntartható pályára került*: az államháztartás deficitje kiugróan magassá vált, a külső egyensúly romlott, a nettó pénzmegtakarítási hajlandóság rohamosan gyengült. Az infláció ugyan jelentősen csökkent, de ez részben mesterséges, a 2003–2004. évi további mérséklődést akadályozó, sőt, inkább emelkedést kiváltó(!) tényezők következménye.

A *gazdasági növekedés* üteme 2002. I. félévében 3 százalék, a II. félévben 3,6 százalék volt. A GDP 2002. évi 3,3 százalékos növekedése lassulást jelentett 2001-hez képest, de nemzetközileg igen kedvező dinamikának minősült. A növekedés főleg az állami és lakossági (lakás-) beruházások, valamint a lakossági fogyasztás bővülésének eredménye. Az export és az üzleti beruházások – amelyek 1995–2001 között a növekedés fő húzóerejét képezték – szerepe visszaszorult. A kivitel volumene ugyan 6 százalékkal nőtt (ami az európai dekonjunktúrához mérten szép teljesítmény), de ez messze elmarad a korábbi 20 százalékos ütemektől. Az üzleti beruházások pedig jóval kisebbek voltak – a feldolgozóiparban közel 10 százalékkal! – a 2001. évinél.

A gazdasági fejlődés *szerkezete* is eltér a korábbi évektől: a korábban a motor szerepét betöltő feldolgozóiparban 3 százalék körüli, a távközlésben erősen lassuló növekedés tapasztalható; ezzel szemben igen gyors (20, illetve 10 százalékos) bővülést produkál az építőipar és a kereskedelem. Stagnált a szállítás, a jó 2001. évi terméshez képest jelentősen visszaesett a mezőgazdaság teljesítménye. Az *elhúzó dekonjunktúra hatása* egyre inkább megjelenik egyes külföldi cégek kivonulásában (miközben mások befektetnek), sok cég pénzügyi helyzetének romlásában (de összességében nem csökkent a profitabilitás) és a munkaerőpiacon. A *foglalkoztatás* lényegében véve stagnált, a versenyszférában 0,7 százalékkal csökkent, a költségvetési körben (a nagy béremelés hatására) 1,5 százalékkal nőtt. A *munkanélküliségi ráta* egy év alatt 0,5 százalékponttal emelkedett, a IV. negyedévben 5,9 százalék volt.

Az *államháztartási egyensúly* 2002. évi *romlása* főleg annak a következménye, hogy az elmúlt két évben a *gazdaságpolitika* valóságos célja a lakosság elégedettségének fokozása volt. A leköszönő és az új kormány egyaránt *költekező* politikát folytatott,

¹ A cikk a GKI Gazdaságkutató Rt. egész kollektívája által készített, 2003. március 17-én nyilvánosságra hozott előrejelzése alapján készült.

Karsai Gábor, a GKI Gazdaságkutató Rt. ügyvezető igazgatója.

s a kimutatott hiányt növelte a korábbi években keletkezett kvázi költségvetési kiadások 2002-ben való elszámolása is. Egyes 2003. évi kiadások előrehozatalára is sor került. Az államháztartás GFS-elszámolású hiánya a GDP több mint 10 százaléka, az úgynevezett *ESA-95 deficit pedig a GDP 9,3 százaléka, rendkívül magas lett. A 2002-es folyamatokhoz kapcsolható valós deficit a GDP 6,5–7 százaléka között volt. Az államadósság a GDP-hez viszonyítva emelkedett, de 55 százalék környékén maradt.*

A lakossági jövedelmek emelkedése soha nem tapasztalt mértékben gyorsult fel. A bruttó keresetek növekedése a költségvetési szférában csaknem 30 százalék, a versenyszférában 13,3 százalék, átlagosan 18,3 százalék volt. Az alkalmazotti adókedvezmény szeptemberi emelése következtében a nettó keresetek éves átlagban 1,3 százalékkal gyorsabban nőttek a bruttónál, így a reálbérek 13,6 százalékkal, évtizedek óta a legmagasabb ütemmel emelkedtek. Ezen belül a költségvetési szférában jóval 20 százalékkal feletti, az üzleti szférában 10 százalékos (a teljesítmények javulását háromszorosan meghaladó) *a reálkereset növekedése.* Az üzleti szféra gyors bérnövekedése részben a minimálbér emelésével és az emiatt bekövetkezett bértorlódás feszítő hatásával függött össze, de valószínűleg nagy szerepe volt ebben a munkaerő-piaci bérversenynek is. *A nyugdíjak reálértéke az automatizmusok alapján közel 10 százalékkal, az egyszeri lépéseket is tekintetbe véve 14 százalékkal javult.* Az egyéb jövedelmek viszonylag lassabban emelkedtek, így az *egy főre jutó reáljövedelem kb. 11 százalékkal nőtt.* A lakosság leginkább (a költségvetésből támogatott) *lakás- és ingatlanbefektetésekre, illetve fogyasztási igényeinek kielégítésére használta fel jövedelmét. A fogyasztás kb. 8 százalékkal bővült, 31,5 ezer lakás épült fel.* Mindezek miatt a *pénz megtakarítások rátája erőteljesen tovább mérséklődött* (a korábbi 4 százalékról 2 százalék alá).

A magyar gazdaság nemzetközi versenyképességét negatívan érintette, hogy a világgazdasági recesszió idején gyors bérnövekedés indult be, s ezzel egyidejűleg a forint erőteljesen felértékelődött. A versenyképesség-romlás fajlagos bérköltség alapján számítva 2001–2002-ben együttvéve az üzleti szférában 20 százalék felett volt, ami nagyon sok. Ennek az idegenforgalomra gyakorolt hatása gyors és erős volt (2002-ben a bevételek 800 millió euróval csökkentek, a kiadások 200 millió euróval emelkedtek); igaz, egyéb tényezők is jelentős szerepet játszottak a turizmus kedvezőtlen teljesítményében. A versenyképesség-romlás hatása az áruforgalomban gyengébb és elnyújtottabb: szinte a csodával határos, hogy ilyen gyors fogyasztásnövekedés mellett a behozatal (különösen a gépberuházások visszaesése, vagyis a modernizáció lassulása miatt) kevésbé nőtt a kivitelnél. A külkereskedelmi áruforgalom hiánya 2002-ben lényegében megegyezett a 2001. évivel (3,4 milliárd euró az előző évi 3,5 milliárd euróval szemben), de ezen belül a II. félévben már nőtt. A folyó fizetési mérleg hiánya is gyorsulva romlik, míg (az új módszertan szerinti) 2001. évi 2 milliárd euró hiány egynegyede, a 2002. évi 2,8 milliárd euró hiány közel fele keletkezett az utolsó negyedévben.

Tavaly az éves átlagos infláció csaknem 4 százalékponttal, a decemberi 2 százalékponttal csökkent (5,3, illetve 4,8 százalékra). Ebben azonban döntő szerepe volt mesterseges, illetve átmeneti okoknak. Például annak, hogy az egymást követő kormányok hosszú éveken át tolták maguk előtt az energiaárak világpiacsihoz való igazítását, vagy a költségek emelkedését nem követte a szállítási, a közlekedési és a postai tarifák nagy része. Ez a vártnál gyorsabb, de részben nem valós piaci folyamatokon nyugvó deflációs folyamat azonban a nyár végén elakadt, enyhe emelkedés is bekövetkezett. Szerepe volt ebben a világpiaci olajár növekedésének, a dohány jövedéki adója emelésének és a belföldi kereslet élénkítésének.

A pénzpiac 2002-ben, de különösen a IV. negyedévtől egyre ellentmondásosabb folyamatok mentek végbe. A fiskális és monetáris politika, a jövedelemalakulás valódi összehangolása nem történt meg. A monetáris politika túlzottan ambiciózus (valójában

racionalis eszközökkel nem elérhető) antiinflációs célokat tűzött ki. Ráadásul leszűkítve és rövid távra értelmezte antiinflációs célját, s ennek érdekében – a reálfolyamatoktól függetlenül, a kedvezőtlen államháztartási és bérnövekedési folyamatokat ellensúlyozandó, az euróövezethez való mielőbbi csatlakozást pedig elősegítendő – erős forintot és ehhez igen magas kamatokat tartott szükségesnek. Az európaihoz képest magas hozamok miatt és további forinterősödésre spekulálva *a pénzbeáramlás egyre erősebbé vált*. Felerősítette e folyamatot, amikor az ír népszavazás nyomán október végén gyakorlatilag eldőlt, hogy Magyarország 2004. május 1-jén csatlakozni fog az EU-hoz. *A forint mindinkább megközelítette a sávszélt, tovább rontva ezzel a magyar cégek versenyképességét.* (2002 végén 7,6 milliárd euró, a 2001 végénél 3,2 milliárd euróval több volt a hivatalosan is külföldi kézben lévő magyar állampapír-állomány.)

Legkésőbb a december végén, január elején kialakult gazdasági feltételek között *a monetáris politikának értékelnie kellett volna* a kitűzött cél elérhetőségét, és annak lehetetlensége, továbbá a nemzetközi viszonylatban túlzottan magassá vált kamatszint miatt *át kellett volna értelmeznie politikáját*. Ez *hitelessé tette volna* a sáv széléhez közel került forint némi gyengítését, s ennek eszközeként a kamatsökkentést.

Az MNB ezt elmulasztotta, s ezzel 2003 januárjában *tápot adott a forint erősödésére, illetve ekkor már a sávközép eltolására játszó spekulációnak*. A két nap alatt beáramlott mintegy 5 milliárd euró elkerülhetetlenné tette a kamatok jelentős csökkenését, a forint gyengülését. *A spekuláció nem érte el a célját, a kormány nem volt hajlandó az árfolyamsávot kiszélesíteni, a monetáris politika hitelessége viszont sérült*. A beömlő hatalmas likviditás (a monetáris bázis 2 nap alatt 70 százalékkal nőtt) azonban olyan mélybe rántotta le a kamatokat, ami a belföldi pénzfolyamatok szempontjából nem lehetett tartós. A bankrendszer és a megtakarítókat súlyos reáelvesztesség fenyegette. Ennek elkerülése érdekében több hét után a bejött pénz egy részét az MNB – valószínűleg a dollár időközbeni gyengülését kihasználva – kiterelte. A betéti kamatok azonban viszonylag alacsonyan maradtak és a pénzügyi folyamatok sokkal bizonytalanabbá váltak. *Kényszerre vált a költségvetési és a monetáris politika korábbiánál valósabb összehangolása*.

A világgazdasági körülmények nem adnak okot jelentősebb konjunkturális javulás 2003-as feltételezésére. A legnagyobb országok ugyan kijöttek a recesszióból, de nem kerültek stabil növekedési pályára. Ezzel egyidejűleg viszont erősödnek a világpolitikai kockázatok.

2003 első hónapjaiban tovább fokozódott *a bizonytalanság a világgazdaságban*. Ez elsősorban *az iraki háborúval, illetve ennek következményeivel kapcsolatos félelmek következménye*, nagy szerepet játszik a magas világpiaci kőolajárakban, az üzleti szféra jelentős beruházási döntéseinek halogatásában, a tőzsdeindexek esésében és az arany árának emelkedésében.

A GKI Gazdaságkutató Rt. azt feltételezi, hogy az iraki konfliktus egy térben és időben korlátozott akcióval elmozdul a megoldás irányába. Feltételezzük azt is, hogy a NATO és az EU rendezi sorait, túljut a súlyos véleménykülönbségek okozta feszültségeken. Ebben az esetben a világgazdaságban lassú konszolidáció várható, ami a nemzetközi politikai feszültség enyhülésétől függően esetleg már 2003. második felében éreztetni fogja hatását a reálfolyamatokban is. Így a fejlett ipari országok GDP-jének növekedési üteme a 2002. évi 1,5 százalékról 2003-ban 2 százalék fölé gyorsul.

A vonzó beruházási-befektetési lehetőségek csökkenése és az alacsony pénzpiaci kamatlábak miatt a külföldi befektetők egyre kevésbé hajlandók amerikai értékpapírok vásárlásával finanszírozni az USA folyó fizetési mérlegének növekvő deficitjét. Ez *a dollár további gyengülését* vetíti előre: a 2002. évi 0,94-dal szemben 2003-ban 1,07 dollár/euró árfolyam prognosztizálható. Annak ellenére, hogy a FED 1,25 százalékos és az Európai Központi Bank 2,5 százalékos *irányadó kamatlába* rendkívül alacsony, to-

vábbi kamatcsökkentés sem zárható ki. Például súlyos válsághelyzetben vagy a deflációs veszély erősödése esetén érvényesülni fog az a helyzetmegítélés, miszerint az amerikai és az európai gazdaságra jelenleg nagyobb veszélyt jelent az alacsony növekedés, mint az infláció.

A Brent típusú *kőolaj* ára hordónként kb. 7 dollár úgynevezett háborús (kockázati vagy félelmi) felárat tartalmaz a tartós árcentrumként viselkedő 25 dollár körüli szinthez képest. A GKI Rt. 2003-ra éves átlagban 27 dolláros hordónkénti olajárat vár, ami magasabb a tavalyi 25 dollárnál, de a jelenlegi 32 dollárhoz képest az ár gyors esését feltételezi az év közepén, a világpolitikai feszültség enyhülését követően. (A dollár gyengülése miatt egy ilyen kőolajár hazai inflációs hatása nem számottevő.)

A hazai gazdasági szereplők várakozásai egyre pesszimistábbak. A GKI Rt. által az EU módszertana alapján havonta végzett felmérés szerint az *üzleti szféra* várakozásai 2002-ben jellemzően stagnáltak, majd ezt 2003 elején markáns romlás követte. Az ipari, az építőipari, a kereskedelmi és a szolgáltató cégek egyaránt pesszimisták saját üzletmenetüket illetően. A *lakossági* várakozások – mint minden választási évben – tavaly is a nyár végén érték el maximumukat. Azóta lassú, majd 2003 elejétől erőteljes a romlás. A lakosság leginkább saját pénzügyi helyzetének romlásától és a munkanélküliségtől tart, illetve pesszimista az ország várható helyzetével kapcsolatban.

A GKI Rt. 2003. tavaszi *részletes vállalkozói felmérésének* válaszadói idén a bruttó termelés 4-5 százalékos bővülésével számolnak. *Beruházási terveiket a 2002. őszi felméréshez képest jelentősen visszafogták:* számottevő élénkülést csak a kereskedelem területéről jeleztek. Saját cégük várható helyzetét illetően is a kereskedelmi vállalkozások a legderülátóbbak. A mezőgazdasági cégek – hosszú évek markáns pesszimizmusa után – a jelen felmérés során felzárkóztak az átlaghoz. Az *EU-csatlakozás közeledte tehát pozitív visszhangot váltott ki a jelentősebb agrárvállalkozások körében.* A magyar nemzetgazdaság egészének várható helyzetét illetően viszont érezhetően nőtt a bizonytalanság, a borúlátó cégek aránya határozottan meghaladta a derülátóakét. Hasonlóan kedvezőtlen várakozásokat utoljára 1996-ban regisztrálhattunk.

Idén éves átlagban a magyar gazdaság meg tudja tartani a tavaly II. félévi 3,6 százalékos növekedési ütemet, de az év elején némi lassulás valószínű. A belső gazdasági egyensúly javítása megkezdődik, de a béremelések áthúzódo hatása és a számtalan újabb ígéret miatt a korrekció 2003-ban még csak mérsékelt eredményeket hoz. Az üzleti szféra versenyképessége a két éven át tartó nagy romlás után nem csökken tovább.

A II. félévre várt némi gyorsulás fő tényezője az exportpiacok javulása és az üzleti beruházások szerény élénkülése. A gazdasági növekedés fő húzóereje azonban még a belföldi fogyasztói, valamint a lakás- és ingatlanpiaci kereslet marad. *Az elmúlt két évben e területeken beindult folyamatok erőteljes hatással vannak 2003-ra is.*

A lakosság jövedelme idén is dinamikusan emelkedik, de ez jelentős részben a költségvetési szféra tavaly évközi béremelései áthúzódo hatásának következménye. A költségvetési szektorban – a köztisztviselők kivételével – idén jellemzően nem lesz új béremelés, az üzleti szférában pedig a gyenge konjunktúra és a fokozódó verseny megfontoltabb bérpolitikát valószínűsít. A nettó keresetek idén is lényegesen gyorsabban emelkednek a bruttónál. *Az átlagos reálkereset közel 8 százalékkal, ezen belül az üzleti szférában 4 százalékkal, a költségvetésiben kb. 15 százalékkal nő.* A nyugdíjak reálértéke a tavalyinál jóval lassabban, az automatizmusok alapján közel 4 százalékkal, de az egy-szeri kifizetéseket is tartalmazó 2002. évi szinthez képest csak 1 százalékkal emelkedik. A gyerektámogatások reálértéke viszont a 2002. évinél gyorsabban nő (a családi pótlék növelése miatt; ugyanakkor a családi adókedvezmény reálértéke csökken, mivel mértéke változatlan marad, és a megemelt munkavállalói adójóváírással összefüggésben kevesebben tudják mindkét kedvezményt igénybe venni). *Az egy főre jutó reáljövedelem*

közel 7 százalékkal bővül. Összességében tehát a jövedelmek szinte minden lényeges tétele ismét a GDP növekedését jóval meghaladó mértékben emelkedik, de az üzleti szféra reálbérei már nagyjából a teljesítményjavulással párhuzamosan alakulnak.

A lakosság továbbra is erőteljesen, reálértékben kb. 6 százalékkal növeli fogyasztását. Gyorsan (de már nem gyorsulóan) bővül a lakáspiaci kereslet is. A nettó pénzmegtakarítási ráta alacsony marad, a hitelfelvételi expanzió folytatódása mellett ugyanis a pénzbefektetési lehetőségek nem elég vonzóak, a kamatok alacsonyak és instabilak, a tőzsdei folyamatok bizonytalanok.

A beruházások dinamikája a 2002. évi 5,8 százalékról kb. 3 százalékra lassul. Ennek oka az önkormányzati és állami szféra fejlesztéseinek költségvetési törvényben előirányzott jelentős visszafogása. Az állami forrásból megvalósított tényleges beruházási teljesítmény azonban nagyobb lehet a kimutatottnál, mivel a fejlesztések egy részét a kivitelezők a 2004 elején esedékes kifizetésig hitelből finanszírozzák. Az üzleti szféra a tavalyi jelentős abszolút visszaesés után, különösen ha a II. félévben elkezdődik a konjunktúra, kissé növeli beruházási keresletét.

A GKI Rt. azzal számol, hogy a magyar termékek iránti külső kereslet valamelyest javul, az export euróban mintegy 10 százalékkal bővül. Ezt elősegíti, hogy az üzleti szférában a fajlagos bérköltség alapján számított nemzetközi versenyképesség 2003-ban már érdemben nem romlik tovább. A behozatal – a belföldi összkereslet továbbra is igen dinamikus bővülése és ezen belül az importgép-beruházások élénkülése miatt – az exportnál erőteljesebben gyorsul, így az áruforgalmi mérleg deficitje 4,2 milliárd euró körülre emelkedik (ebben szerepe van a kb. 1 százalékos cserearányromlásnak is). Nem számítunk az idegenforgalom aktívumának emelkedésére, bár a forgalom élénkül. A folyó fizetési mérleg romlása az áruforgaloméhoz hasonló lesz, a deficit kb. 3,6 milliárd eurót tesz ki, ami megközelíti a GDP 5 százalékát. Ez magas, csökkentése a következő években kívánatos lenne. (Már a 2002-es folyamatok is egyértelműen utalnak azonban arra, hogy egy uniós tagság felé haladó ország makrogazdasági folyamatainak, egyensúlyhiányának piaci megítélése egészen más, mint korábban.)

Mindezek alapján a termelés növekedési üteme kizárólag az iparban és a mezőgazdaságban gyorsul. Az ipar, a kereskedelem és a távközlés teljesítménye 5-6 százalékkal, az építőiparé kb. 8 százalékkal (a tavalyinál lassabban, de dinamikusán) emelkedik. Mintegy 35 ezer új lakás készül el. Szerény növekedés várható a mezőgazdaságban és a többi szolgáltatási területen, valószínűleg nem változik a teljesítmény a szállításban. A foglalkoztatás stagnál, a munkanélküliségi ráta kissé tovább emelkedik, 6,2 százalék körül lesz.

Az államháztartási kiigazítás erősen differenciált: a bérkiadások terén az áthúzóadás miatt nagy növekedés lesz 2003-ban is, ezzel szemben nominálisan is szinte stagnálnak a működési kiadások és a különböző programok finanszírozása, az állami beruházások pedig lényegesen csökkennek. A kamatkidadások a GDP kb. 0,3 százalékával mérséklődnek. Az államháztartás 2003-ban – a GKI Rt. előrejelzése szerint – kb. a GDP 1,5 százalékával szűkíti a belföldi vásárlóerőt. A kimutatott éves deficit az előirányzott 4,5 százaléknál több lesz, a GDP 5 százaléka körül várható. A privatizációs bevételekkel elérhető, hogy az eladósodottság ilyen hiány mellett se emelkedjen. A későbbi években a költségvetési konszolidáció folytatására lesz szükség. A hosszabb távú fejlődés szempontjából nagyon fontos a leglényegesebb (egészségügyi, agrár-, regionális, vasúti, energiapiaci) reformok előkészítésének felgyorsítása.

Az infláció 2003-ban várhatóan stagnál. Ebben szerepe lesz annak, hogy megkezdődik a különböző rejtett inflációs feszültségek feloldása. Az energiaárak elkezdnek közelíteni a világpiacihoz, így emelkedik a gáz és a villamos energia, valamint számos infrastrukturális szolgáltatás ára. Mivel ez kétéves folyamat, a hatások jelentős része

áthúzódik 2004-re. Idén éves átlagban 5 százalék körüli (a tavalyi 5,3 százaléknál talán valamivel kisebb), de év végén a 2002. decemberinél (4,8 százalék) magasabb, 5,4 százalék körüli infláció várható. A jövedéki cikkek és a háztartási energiahordozók árai emelkednek a leggyorsabban, ezzel szemben mérséklődik a tartós fogyasztási cikkek árszínvonala, és enyhe árnövekedés várható a ruházati cikkekénél és az élelmiszereknél is. Ez a decemberre vonatkozó előrejelzés most már lényegében egybeesik az MNB 2003 februárjában közzétett prognózisával (5,2 százalék), mellyel egyidejűleg az MNB azt is bejelentette, hogy immár csak a 2004. végi cél elérésére koncentrál.

A pénzpiacra a bonyolult és volatilis helyzet fennmarad. Eleve nem könnyű egyensúlyt tartani a magyar infláció euróövezeténél magasabb szintje miatt. Az esetleges mindkét irányú kilengések csillapítása érdekében a monetáris politika gyakorlati érvényesítésében *rugalmasságra és egyidejűleg a hitelesség visszaszerzésére van szükség.* A világpolitikai helyzet elmérgesedése akár kamatemelést is indokolttá tehet, míg másfelől a csökkenő országkockázatból fakadó bizalomerősödés újabb kamatsökkentést is előidézhet. *A jegybank új célrendszere* (idén lényegében árfolyamcél, jövőre inflációs cél) *talán erre módot ad.* Lehet, hogy az inflációs célkövetés egész rendszerét – a GMU-csatlakozás stratégiájának kialakítása keretében – újra kell gondolni.

A GKI Rt. prognózisa 2003-ra

	2002 (becslés)	2003 (előrejelzés)
GDP-termelés	103,3*	103,6
Ebből:		
– Ipar	101,2	104
– Építőipar	112	105
– Mezőgazdaság, vad- és erdőgazdaság	96	103
– Szállítás és távközlés	103	103
– Egyéb szolgáltatás	104,7	104
GDP belföldi felhasználása	105	104,5
Ebből:		
– Egyéni fogyasztás	108	106
– Állóeszköz-felhalmozás (beruházás)	105,8*	103
Külkereskedelmi áruforgalom		
– Export	105,9*	108
– Import	105,1*	109
Fogyasztóiár-index (előző év = 100)	105,3*	105,0
Külkereskedelmi mérleg egyenlege (milliárd euró)	–3,4*	–4,2
Folyó fizetési mérleg egyenlege (új módszertan szerint, milliárd euró)	–2,8*	–3,6
Munkanélküliségi ráta (az utolsó negyedévben, a gazdaságilag aktívak százalékában)	5,9*	6,2
Államháztartás konszolidált deficitje a GDP százalékában (az EU módszertana szerint)	9,3	5

* Tény.

A forint 2003-ban erős marad, de a korábbinál nagyobb ingadozások lehetségesek az árfolyamban, a pénz- és tőkepiacokon. A reálkamatok jelenleg alacsonyak (részben negatívak), a következő hónapokban az üzleti kamatok némi emelkedése valószínű. Lehetséges, hogy az MNB a közeljövőben kissé emelni fogja az alapkamatot (vagy relatív emelést hajt végre oly módon, hogy a továbbiakban sem követi az EKB és a FED esetleges kamatcsökkentését). *A forint árfolyama eleinte valószínűleg a 10-13 százalékos sávban, 240–248 forint között fog ingadozni az erős oldalon.* Az év vége felé azonban lehetséges, hogy – javuló nemzetközi környezetet és hazai teljesítményt feltételezve – az árfolyam ismét elindul a sáv széle felé.

A bizonytalan világpolitikai helyzetre való tekintettel a *tőkepiacokon egyértelmű javuló trend csak 2003 közepétől* remélhető. A *nettó működőtőke-beáramlás* a szerény 2001. és 2002. évihez képest (0,7, illetve 1,1 milliárd euró) 2003-ban gyorsul, s a privatizáció, valamint az EU-csatlakozás kiváltotta növekvő vonzerő révén valószínűleg eléri a korábban „szokásos” évi 1,5-2 milliárd eurót.

A KOPINT–DATORG Rt. elemzése és prognózisa

A magyar gazdaság kilátásai 2003 márciusában¹

PALÓCZ ÉVA

Világ gazdasági feltételek

A *világ gazdaság* állapota tavaly – a korábban vártnál – lényegesen rosszabbul alakult. A fellendülést előrejelző prognózisok az elmúlt 2 évben az élénkülés időpontját félénkenként odább tologatták, a kilábalás azonban mind ez ideig várat magára. Az OECD-országokban – ahol a 2001-et megelőző öt évben egyetlenegyszer süllyedt a növekedés átlagos rátája 3 százalék alá – 2001-ben és 2002-ben csupán 1, illetve 1,5 százalékkal nőtt a GDP. 2002 márciusában az előrejelzéseket az iraki háború is bizonytalanná teszi, a bajok azonban sokkal korábban kezdődtek, és sokkal mélyebben gyökeresnek.

Az *USA-ban* a gazdasági növekedés 2001-ben érte el a mélypontját (0,3 százalék), de tavaly sem bontakozott ki határozott felívelés, bár a GDP 2,4 százalékkal nőtt. Az amerikai gazdaság problémái nem kizárólag ciklikusak, hanem szerkezeti jellegűek, az informatikai ágazat még mindig nem heverte ki a 2 évvel ezelőtti sokkot. Az *Európai Unióban* a hanyatlás fokozatos volt (2001-ben 1,7 százalékos, 2002-ben csak 1 százalékos növekedés), s Japánban az évtizedes válság újra mélyebb szakaszába került.

Az *OECD-térségben* a vonatott gazdasági tevékenységet az esetenként agresszíven ösztönző monetáris és fiskális politika sem volt képes visszaállítani a korábbi dinamikus növekedési pályára. Ez csak részben magyarázható a gazdaságon kívüli bizonytalansági

¹ A cikk alapjául a KOPINT–DATORG 2003/1. (2003. április elején nyilvánosságra hozott) Konjunktúra-jelentése szolgált, amelyből a szerző (a jelentés főszerkesztője) a következő munkatársak résztanulmányait használta fel: Köves András, Pásztori Veronika, Lányi Kamilla (szerkesztők), Hárs Ágnes, Rába András, Szukics Gábor.

tényezőkkel. A kiélezett világgpiaci versengésnek a jövedelmezőség romlása lett a következménye, ami oda vezetett, hogy a vállalatok egyre kevésbé képesek a termelési költségeket, azok esetleges emelkedését elismertetni a késztermékek árában. Ebben a helyzetben már nem az infláció elleni harc, hanem éppenséggel a deflációtól való félelem jellemzi a fejlett országokat. Bár defláció – az OECD-térségben – egyelőre csak Japánban van, ahol 1999 óta, azaz az ötödik egymást követő évben csökkennek a fogyasztói árak, másutt is tapasztalhatóak azonban bizonyos jelei. Az átlagos inflációs ráta az OECD-ben 2002-ben 1,5 százalék volt.

Az *Európai Uniót*, különösen az eurózóna országait az elmúlt évben mérsékelten növekvő személyi fogyasztás, visszaeső beruházási tevékenység és növekvő munkanélküliség, csökkenő infláció és növekvő államháztartási deficit jellemezte. Az eurózóna országaiban a vállalatok jövedelemhelyzetére, nemzetközi versenyhelyzetére a fentiekken kívül kedvezőtlenül hatott az erős euró, az olajárak emelkedése és a részvényárfolyamoknak az év első felében folytatódó zuhanása.

1. táblázat

Gazdasági jelzőszámok a Triádban
(Százalékos változás az előző évhez viszonyítva)

		1996–1999 ^a	1999	2000	2001	2002	2003 ^b
GDP	USA	4,2	4,1	3,8	0,3	2,4	2,5
	EU–15	2,4	2,8	3,5	1,6	0,9	1,3
	Japán	1,6	0,7	2,4	0,3	–0,3	0,8
Infláció ^c	USA	2,2	2,1	3,4	2,8	1,5	2,4
	EU–15	1,9	1,2	2,1	2,3	2,1	1,8
	Japán	0,7	–0,3	–0,7	–0,7	–1,0	–0,6
Államháztartás ^d	USA	–0,8	0,9	1,7	–0,5	–3,0	–3,2
	EU–15	–2,1	–0,7	0,9	–0,9	–1,9	–1,8
	Japán	–5,2	–7,0	–7,0	–7,2	–8,5	–9,4
Folyó fizetési mérleg ^d	USA	–2,4	–3,6	–4,4	–4,0	–5,1	–5,2
	EU–15	0,3	–0,8	–1,2	–0,5	0,3	0,5
	Japán	2,5	2,4	2,4	2,1	2,9	2,8
Foglalkoztatottság	USA	1,9	1,9	1,9	–0,3	–0,5	0,4
	EU–15	1,0	1,6	1,8	1,5	0,4	0,5
	Japán	–0,1	–0,8	–0,2	–0,5	–1,0	–0,2
Munkanélküliség ^e	USA	4,8	4,2	4,0	4,8	5,8	6,0
	EU–15	10,2	8,7	7,8	7,4	7,6	7,8
	Japán	4,0	4,7	4,7	5,0	5,5	5,7

^a Évi átlag.

^b A KOPINT-DATORG prognózisa.

^c Fogyasztói árak.

^d Egyenleg a GDP százalékában.

^e A munkaerő-állomány százalékában.

Forrás: OECD, EU, AIECE, Eurostat, Consensus Forecasts, kutatóhelyek, nemzeti statisztikák.

Különösen rossz a *német* gazdaság helyzete: a beruházások 2002-ben már második éve jelentősen visszaestek, s az EU-országok többségétől eltérően 2002-ben a magánfogyasztás is mérséklődött. Az általános kereslethiány közepette a vállalkozások profitkilitásai kifejezetten rosszak. Mindez a munkanélküliség rekord mértékű növekedéséhez vezetett. A gazdaságpolitika mozgásterét a Növekedési és Stabilitási Paktumban a költségvetési hiány csökkentésére vállalt kötelezettségek jelentősen szűkítik.

A *rendszerátváltó országok* viszont a főbb makrogazdasági adatok tanúsága szerint eddig meglehetősen sikerrel vészték át a világgazdasági lassulást. Az átlagosan 3–4,5 százalékos 2002. évi GDP-növekedésnél sokkal lassabbat csak Lengyelország (1,3 szá-

zalék) és Csehország (2,0 százalék) mutatott fel, sokkal jobbat a balti országok. Gyorsult a növekedés Szlovákiában is.

Éves szinten az *ipari termelés* növekedése – legalábbis az EU-hoz csatlakozni készülő országok átlagában – alig lassult a megelőző évhez képest, s több országban a második félévben kifejezetten fel is gyorsult. A célpiacon kedvezőtlen helyzete és a rendszerváltó országok többségében ilyen vagy olyan mértékben bekövetkezett reálfelértékelődés közepette az *export* növekedési üteme 2001-hez képest általában csökkent, de az importé is; így a legtöbb országban nem romlott a külkereskedelmi mérleg. A növekedést többnyire a háztartási fogyasztás húzta (a bérek és jövedelmek reálértéke – országonként eltérő mértékben, de – többnyire határozottan emelkedett). A beruházási teljesítmény azonban legtöbb országban lanyhult. A külföldi működő tőke beáramlása általában lelassult, csak részben a világgazdasági bizonytalanságok hatására. A deflációs veszéllyel küszködő világgazdaság körülményei között 2002-ben kivétel nélkül valamennyi rendszerváltó országban csökkent az infláció, több országban az inflációs ráta 2 százalék alatti, azaz az Európai Központi Bank legmagasabb követelményeinek is megfelelt (közülük kettőben – Lengyelországban és Csehországban – volt viszont a GDP-növekedés a legalacsonyabb). A költségvetések többsége erősen deficitese volt. Az általános gazdasági növekedés ellenére kevés országban csökkent a munkanélküliségi ráta, 20 százalék körüli a munkanélküliség Lengyelországban, Szlovákiában.

A magyar gazdaság helyzete 2003 elején

2002-ben a magyar gazdaság nemzetközi összehasonlításban viszonylag magas, 3,3 százalékos növekedési ütemet ért el. Az előzőekben bemutatott kedvezőtlen nemzetközi gazdasági körülmények között ez jó teljesítménynek számít, jóval magasabb, mint az EU-országok átlaga, s valamelyest továbbra is meghaladja a kelet-közép-európai országok átlagát, bár az utóbbi összehasonlításban a magyar teljesítmények egyre hátrébb sorolódnak. A magyar gazdaság növekedése ma már alacsonyabb, mint a balti országoké és Szlovákiáé, igaz, meghaladja a leginkább összehasonlítási alapként szolgáló cseh és lengyel gazdaság növekedési ütemét.

Azért is tanulságos volt a magyar gazdaság helyzetéről és kilátásairól szóló elemzést a világgazdasági áttekintéssel kezdeni, mert ebből a vázlatos összefoglalóból is kitűnik, hogy a magyar helyzet nagyban hasonlít a többi kelet-közép-európai országhoz. Problémáink tehát korántsem egyedülállóak, ami a beruházások lanyhulását, a bérek és a magánfogyasztás túl gyors növekedését, az export és az import korábbinál lassabb növekedését, a valuta reálfelértékelődését, valamint a költségvetési deficitet illeti. Magyarországon azonban mégiscsak kitűnik a többi idézett ország közül, mivel tavaly egyik sem produkált 13 százalék körüli reálbér-emelkedést, s a GDP 10 százalékát megközelítő államháztartási hiányt, mint a magyar gazdaság.

2002-ben a magyar gazdaság alapvető jellemzője volt, hogy a GDP bővülését elsősorban a *költségvetési költségek* közvetlen és közvetett hatásai határozták meg. A növekedést ugyanis egyrészt a költségvetési szektor béremelkedése által táplált *magánfogyasztás*, másrészt a *közületi beruházások* növekedése húzta felfelé. De a költségvetési szektor dominanciája a többi mutatóban is egyértelműen nyomon követhető. Nem csak a költségvetési bérek emelkedtek kiugró ütemben, hanem az ott dolgozók létszáma is – főként az év vége felé –, miközben a versenyszférában csökkent a foglalkoztatottság, s a beruházások is stagnáltak – a lakásépítés kivételével. Éppen a vállalati szektor beruházásainak az összehúzódása tette lehetővé, hogy a folyó fizetési mérleg hiánya a GDP-nek „csak” 4 százalékát tette ki, a külkereskedelmi áruforgalom hiánya pedig még csökkent

is. Az ipari termelés növekedésének a lassulása ugyanis fékezte az importot, ami részben ellensúlyozta az elhúzódozó nemzetközi dekonjunkció kedvezőtlen hatását az exportra.

Szélesebb összefüggésbe helyezve a kérdést, azt mondhatjuk, hogy az elmúlt 2-3 évben – amint annak részleteit a következőkben bemutatjuk – a gazdaságnak szinte valamennyi területén eluralkodott a kormányzati beavatkozás, aminek a hatása 2002-ben – a választás évében – csúcsosodott ki. Az előző kormány gazdaságpolitikája kifejezetten intervencionista jellegű volt. Sajnálatos módon azonban a határozott állami beavatkozások többsége nem a termelőszektor versenyképességének, a kedvezőtlené váló világpiaci feltételekhez való alkalmazkodásának a támogatását célozta, hanem a bér- és hitelkiáramlás, végső soron a fogyasztás növekedését eredményezte. Ezt az ellentmondást a Széchenyi-terv/program nem tudta/tudja feloldani, mert a célzott támogatások a vállalatoknak csak egy szűk körét érintik, miközben a gazdálkodást hátrányosan érintő intézkedések (a minimálbér emelése, a forint felértékelése) a vállalati szektor jelentős részét *általánosan* sújtják.

Az új kormány ezt az örökséget további béremelésekkel és szociális intézkedésekkel toldotta meg. Ezek a lépések ugyan közvetlenül nem hatnak a vállalatok versenyképességére (csak a költségvetés egyensúlyát rontották tovább), közvetve azonban mégiscsak befolyásolták a magánvállalatok bérpolitikáját, amennyiben határozott bérverseny elé állították őket.

Mivel a gazdaság növekedése 2002-ben csak kismértékben lanyhult, s a vállalati csődök sem öltöttek tömeges méreteket, ez azt a benyomást keltheti, hogy igaz volt az a feltételezés, miszerint a versenyszektor kibírja a keményebb feltételeket, s persze panaszkodik, de alapvetően vannak mozgósítható tartalékai. Valójában a versenyszektor beruházásainak a csökkenése 2002-ben elég egyértelműen jelezte a belföldi gazdálkodási feltételek romlásának súlyos következményeit.

A következőkben a tavalyi év azon feszültségókait tekintjük át, amelyek a gazdaság idei kilátásait is befolyásolják, illetve megkíséreljük felmérni azt is, mekkora az esélye annak, hogy ezek a feszültségek oldódjanak.

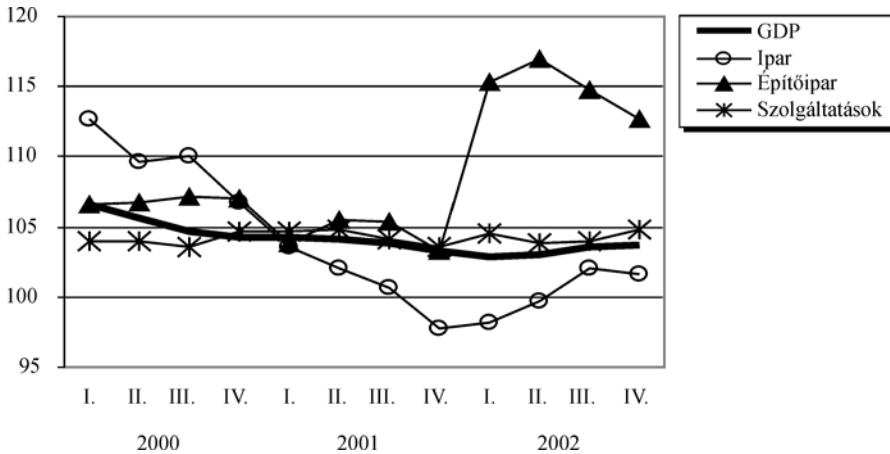
- A GDP-növekedés szerkezete.
- A bérek, bérarányok változása.
- Megtakarítások, hitelfelvétel.
- A feldolgozóipar versenyképessége.
- Foglalkoztatás, munkanélküliség.

A GDP-növekedés szerkezete

A GDP 2002-ben – az előző évi 3,8 százalék után – 3,3 százalékkal bővült. Az első negyedévi 2,9 százalékos mélypont után az év folyamán az előző év azonos időszakához viszonyítva negyedévről negyedévre gyorsult a növekedés, az utolsó negyedévben már 3,7 százalékot ért el, 0,2 százalékponttal magasabbat, mint az előző negyedévben (lásd az 1. ábrát). Ez azonban csupán a *bázishatásra* vezethető vissza. Az előző negyedévekhez viszonyított, szezonálisan kiigazított – a bázishatás torzításától megtisztított – adatok szerint ugyanis a növekedés az év három negyedévében pontosan azonos, 0,8 százalék, s a negyedik negyedévben is mindössze 0,1 százalékponttal magasabb, 0,9 százalék volt. A GDP növekedési ütemének a 2000–2001-re jellemző lassú, de határozott csökkenését tehát 2002-ben a növekedési ütem stagnálása váltotta fel.

A GDP termelésében 2002-ben az *építőipar* kimagasló szerepet játszott. Az ágazat termelése több mint 20 százalékkal növekedett az előző évihez képest. A növekedést az év első felében elsősorban a lakásépítések, később egyre inkább a költségvetési és az önkormányzati infrastrukturális beruházások bővülése határozta meg.

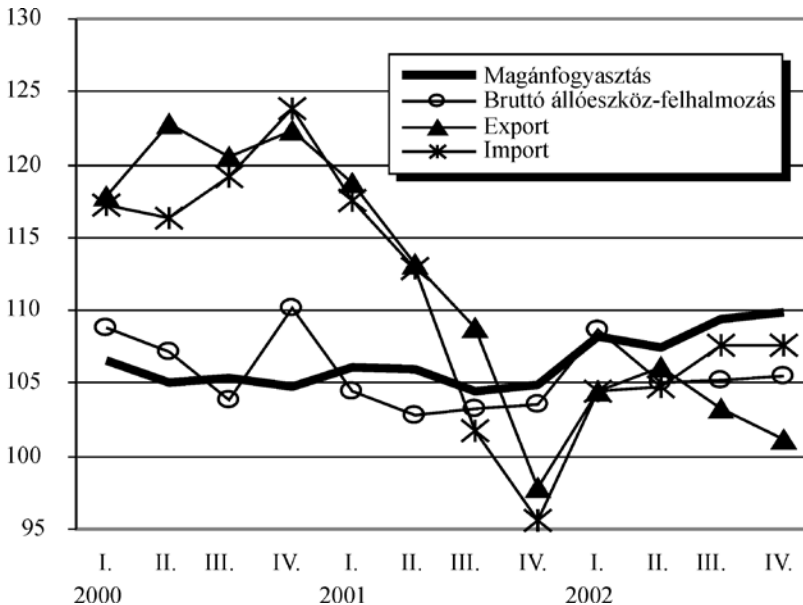
A GDP termelése
(Az előző év azonos negyedéve = 100)

A *szolgáltató* ágazatok a nemzetgazdasági átlagnál valamivel magasabb növekedést értek el, hozzáadott értékük az év egészében 4,5 százalékkal emelkedett. Itt is elsősorban a költségvetési szektor által finanszírozott ágazatok (közigazgatás, oktatás, egészségügy) *kimutatott* teljesítményében következett be jelentős fellendülés. Ezen kívül a kereskedelem-vendéglátás ágazat hozzáadottérték-termelése emelkedett jelentősen, amit a háztartások vásárolt fogyasztásának a gyors növekedése táplált.

2. ábra

A GDP felhasználása
(Az előző év azonos negyedéve = 100)

Az *ipar* hozzáadott értéke 2002-ben stagnált, s bruttó termelése is mindössze 2,6 százalékkal nőtt, ami a legalacsonyabb érték 1992 óta. A feldolgozóipar teljesítménye ennél valamivel kedvezőbb, 3,6 százalékos volt. Az ipari termelés szerkezetében is nyomon követhető (a külpiazi hatásokon kívül) a kormányzati intézkedések hatása: a minimálbér emelése által legnagyobb mértékben érintett iparágak (textilipar, cipőipar, a korábbi években gyorsan növekedő papír- és nyomdaipar) bruttó kibocsátása 3-5 százalékkal csökkent.

Felhasználási oldalon (lásd a 2. ábrát) a GDP növekedését a *háztartások* végső fogyasztásának éves szinten reálértékben 8,8 százalékos bővülése határozta meg. Ennél is nagyobb, 10,2 százalékos növekedést mutatott a *háztartások vásárolt fogyasztása* (a különbséget a természetbeni társadalmi juttatások szerény, mindössze 3 százalékos bővülése magyarázza).

A *bruttó állóeszköz-felhalmozás* 2002-ben 5,8 százalékkal nőtt, jórészt az állami beruházások felfutásának köszönhetően, a GDP szerinti összes bruttó felhalmozás azonban 2 százalékkal csökkent a statisztikailag kimutatott készletleépítések miatt. Az egyes ágazatok között messze kiemelkedik a közigazgatási ágazat, 32,2 százalékos növekménnyel és a beruházások csaknem negyedét kitevő ingatlanügyletek, ami döntően a lakásépítést jelenti, 14,5 százalékos bővüléssel. A feldolgozóipari beruházások azonban majdnem 10 százalékkal csökkentek, miután már a megelőző évben is mérséklődést regisztrált a statisztika ebben az ágazatban.

A hazai beruházások 2002. évi alakulásának fontos jellemzője az építési beruházások túlsúlya. Az építési beruházások 2002-ben 10,7 százalékos növekedéssel erősen felfelé húzták az átlagot. Ez azt jelzi, hogy tavaly (is) elmaradtak a műszaki megújulást elősegítő gépberuházások a vállalati szektorban.

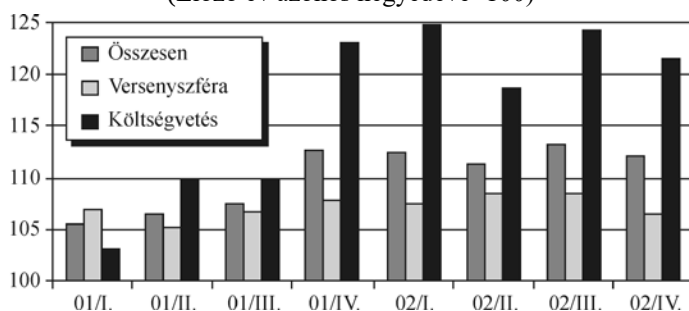
A GDP felhasználásának egyéb elemei közül az *export és az import* alakulása érdemel figyelmet. 2002 második felében ugyanis a kivitel és a behozatal növekedési üteme szétvált, s a GDP szerinti import jelentős növekedésnek indult, miközben az export növekedési üteme csökkent, illetve stagnált.

A béremelkedés, bérarányok

A nominális *bérek* 2002-ben páratlan ütemben, 18,3 százalékkal, ezen belül a versenyszektorban 13,3, a költségvetési szektorban pedig 29,2 százalékkal(!) emelkedtek. Ez reálértékben, termelői árindexszel deflálva 15,5, illetve 31,1 százalékos növekedésnek felel meg (mivel az ipari termelőiár-index csökkent). Az év elején még a köztisztviselői bérek emelése jelentette a legfőbb húzóerőt, de szeptembertől kezdve éreztette hatását a radikális közalkalmazotti béremelés. A 3. ábrából jól nyomon követhető a választási év kettős hatása. A közszférában foglalkoztatottak reálbére tulajdonképpen már 2001 második negyedétől kezdve a versenyszektorét messze meghaladó növekedést mutatott: az év utolsó és 2002 első negyedében, azaz a választásokat közvetlenül megelőző időszakban a költségvetési bérek folyó áron 32-32, reálértékben pedig – termelői árindexszel deflálva – 25-30 százalékkal voltak magasabb, mint az előző év azonos negyedében.

Az új kormány által végrehajtott, szeptembertől érvényes 50 százalékos közszolgálati béremelés ehhez képest már valamivel alacsonyabb növekedési ütemmel járt, aminek az oka az előző év végi rendkívül *magas bázis*. 2002 utolsó negyedében a reálbérek a közületi szektorban már „csak” 21,5 százalékkal emelkedtek az előző év azonos időszakához viszonyítva.

A bruttó reálbérek emelkedése
(Előző év azonos negyedére=100)

Megjegyzés: A nominális béradatokat az ugyanazon negyedév fogyasztói árindexével defláltuk.

Forrás: www.ksh.hu alapján saját számítások.

A két szektorban jelentősen eltérő mértékű béremelés alapvetően megváltoztatta, sőt megfordította a verseny- és a közületi szektor között korábban jellemző béarányokat. 2002 utolsó negyedében a költségvetési szektorban már mind a fizikai, mind a szellemi foglalkoztatottak többet kerestek, mint a versenyszektorban dolgozók, amire évtizedek óta nem volt példa.

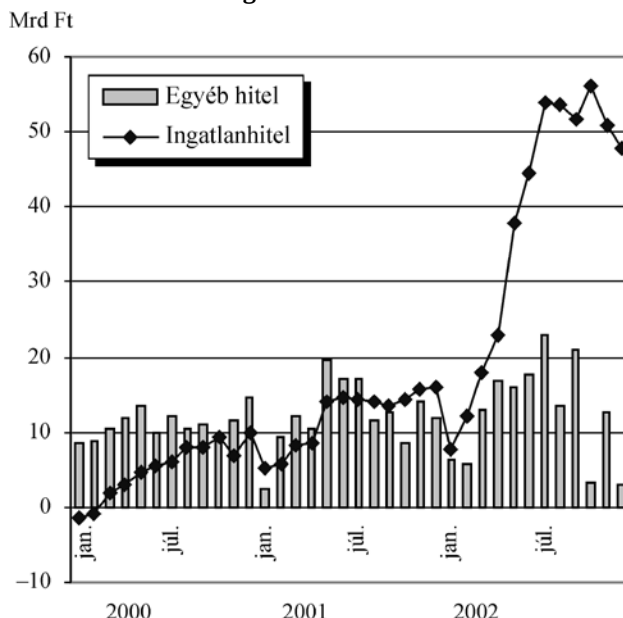
A többféle indítatású, központilag elrendelt béremelések nemcsak a verseny- és a közületi szféra, a fizikai és a szellemi foglalkozásúak között rendezték át a korábban kialakult béarányokat, hanem az *egyes ágazatok között* is, amiben a költségvetési béremelések mellett a minimálbér emelésében való érintettségnek is bizonyos szerepe volt. Az egyes ágazatok közötti béarányok attól függően változtak, hogy a kétféle típusú központi intézkedés milyen mértékben érintette az adott ágazatot. 2002-ben messze a legnagyobb mértékű, 20 százalékot meghaladó reálbér-emelkedés a költségvetési béremelésben legnagyobb mértékben érintett három nemzetgazdasági szektorban, 1) a *közigazgatásban, védelemben, társadalombiztosításban*, 2) az *egészségügyi és* 3) az *oktatási* ágazatban következett be. A feldolgozóiparban ezzel szemben „mindössze” 6,7 százalékos, ezen belül a textiliparban, a vegyiparban és a fémiparban 5 százalék körüli reálbér-növekedés következett be, ami arra utal, hogy a minimálbér-emelés hatása messze elmaradt a költségvetési béremelések hatásától. A szállítási-hírközlési szektorban, amely sem a költségvetési béremelésekben, sem a minimálbér-emelésben nem volt érintett, 8,4 százalékkal nőttek a bérek, ami ugyan szintén jelentős növekmény, mégis elmarad a többi ágazatától. Az ágazat relatív bérelőnye ennek következtében markánsan csökkent, s ez ebben az egyébként is jól szervezett ágazatban bérkövetelésekhez vezetett.

A *nettó reálkeresetek* a bruttót is meghaladó ütemben, 13,6 százalékkal nőttek, amit elsősorban a minimálberek adómentessé tétele eredményezett. A nyugdíjak reálértéke a keresetekénél is gyorsabban nőtt, viszont más jövedelemkategóriákban a növekedés mérsékeltebb volt. Becslésünk szerint a háztartások reáljövedelme összességében 10 százalékot megközelítő mértékben nőtt 2002-ben.

A háztartások megtakarításai

Miközben a jövedelmek rekordütemben nőttek, a háztartások pénzügyi *megtakarításainak* minden mutatója romlott. A megtakarítások csökkentek, a hitelfelvétel emelkedett (lásd a 4. ábrát), aminek következtében 2002-ben a lakossági *nettó* megtakarítások (443 milliárd forint) az előző évinek alig több mint a felét (58 százalékát) tették ki.

A lakosság hitelfelvétele havonta

Számításaink szerint, amennyiben a háztartások nettó megtakarítási hajlandósága legalább az előző évvel azonos lett volna, akkor a növekvő jövedelmekből 400-450 milliárd forinttal több nettó megtakarítás képződött volna. Ekkora összeg hiányzik tehát a nemzetgazdasági megtakarításokból (ami mellesleg nagyjából azonos az államháztartás tényleges – az egyszeri kifizetések és elszámolások nélküli – többlethiányával 2002-ben).

Még nagyobb a lakossági megtakarítások csökkenése, ha a nominális megtakarításokból kivesszük a kamatokba foglalt inflációs kompenzációt, azaz a nettó megtakarításokból kiszűrjük az inflációs értékvesztés kompenzálására szolgáló kamatszint változásának a hatását. Az így kapott összeg a háztartások ún. *operacionális nettó finanszírozási képessége, amely az előző évi 387 milliárd forintról 2002-ben 167 milliárd forintra zsugorodott.*

Az MNB legújabb adatai szerint a bruttó megtakarítások nominálisan mindössze 33 milliárd forinttal haladták meg az előző évet. A háztartások megtakarítási hajlandósága tehát drámaian csökkent. A drasztikusan emelkedő jövedelmek túlnyomórészt a fogyasztásban – illetve kisebb részben a lakossági beruházásokban – csapódtak le, amit a GDP keresleti tényezőinek a vizsgálatánál már tárgyaltunk.

A másik tényező összefügg a hitelek, jelesül a *lakáshitelek* felfutásával. Miközben a folyó megtakarítások visszaestek, a háztartások hitelfelvétele az év folyamán ugrásszerű növekedést mutatott. A fogyasztási és egyéb hiteleknél a növekedés éves szinten elenyésző, sőt tavaly az év végén az MNB adatai szerint – meglepetésszerűen – jelentősen visszaesett (ebben szerepe lehet a fogyasztási hitelek nem pontos elszámolásának, amennyiben azok nem a hagyományos banki csatornákon mennek keresztül).

A *lakáshitelek* felvétele azonban az év folyamán folyamatosan és gyorsuló ütemben emelkedett, s júliustól havi 50 milliárd forint körüli szinten állandósult. 2002-ben a lakosság 457 milliárd forint összegben vett fel lakáshiteleket, ami az előző évnek több mint háromszorosa. A lakáshitelek ilyen mértékű megugrása 2002 nyár elejétől egyér-

telmően az állami kamatkedvezményeknek a *használt lakásokra* való márciusi kiterjesztésével van összefüggésben.

2002-ben tehát az a meglehetősen veszélyes irányzat kezdett kibontakozni, hogy a háztartások, amelyek hagyományosan a legfontosabb megtakarítói pozíciót foglalják el, nettó megtakarításaikat jelentősen csökkentették, miközben a vállalati szektor, amely viszont hagyományosan nettó hitelfelvevő, tavaly nettó hitelezővé vált. A vállalati szektor nettó hitelfelvétele 2001-ben – az új módszerrel számolt fizetésimérleg-adatokkal korrigálva – még a GDP 3 százalékát tette ki, 2002-ben azonban már nettó *hitelezői* pozíciója elérte a GDP 2,9 százalékát.

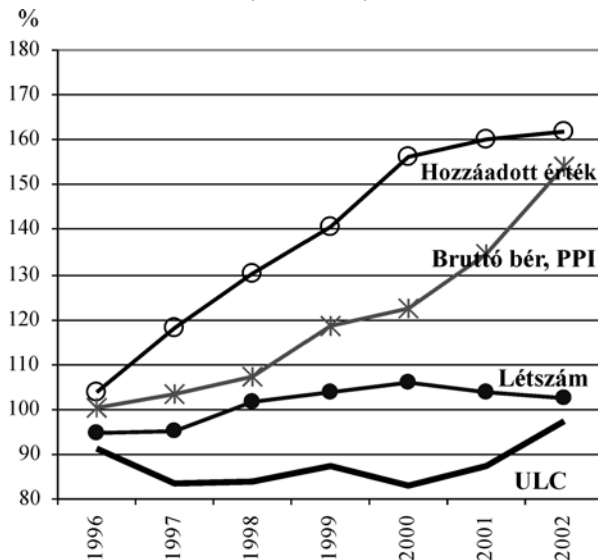
A feldolgozóipar versenyképessége

Az elmúlt két évben a minimálbér emelése és a forint erősödése lemorzsolta a feldolgozóiparnak a kilencvenes évek második felében – sok áldozattal – elért versenyképességi javulását.

A kilencvenes évek végi 8-10 százalékos éves növekedési ütemek után a feldolgozóipar növekedése lelassult, hozzáadott értéke 2001-ben 2,5, 2002-ben csupán 1,1 százalékkal emelkedett, aminek az oka elsősorban az exportpiacok felvevőképességének, a nyugati konjunktúrának a lanygulása volt. A növekedés lassulását azonban mindkét évben a létszám 1,5-2 százalékos csökkenése kísérte, ami azt jelzi, hogy a vállalatok a létszámgazdálkodással igyekeztek alkalmazkodni a lassabb növekedés körülményeihez. Ennek következtében a feldolgozóipar termelékenységére a két év alatt 7,4 százalékkal emelkedett.

5. ábra

A hozzáadott érték, létszám és a bruttó reálbérek a feldolgozóiparban
(1995=100)

A bérek ugyanakkor reálértékben 2001-ben 10, 2002-ben 14,5 százalékkal, a két év alatt összesen 25,8 százalékkal emelkedtek. Ebből következik, hogy a *feldolgozóiparban a termékegységre jutó bruttó reálbérköltség* (unit labor cost, az 5. ábrán: ULC)

2002-ben egyetlen év alatt reálértékben 11,1 százalékkal, a két év alatt összesen 17,3 százalékkal emelkedett. Mint az 5. ábrán is látható, a bérek és a termelés emelkedésének eltérő mértéke miatt a feldolgozóipari fajlagos bérköltség 2002-re majdnem ugyanarra a szintre emelkedett vissza, amelyen 1995-ben volt (mindössze 2,4 százalékkal marad el attól). S ekkor a forint erősödésének a hatását csak korlátozottan – a teljes ipari termelőiár-index alapján – vettük figyelembe, amely az exportárak és a belföldi árak változását az exportnak és a belföldi értékesítésnek a gazdaság átlagában képviselt súlya alapján méri. Az átlagosnál nagyobb arányban exportálókat azonban a forint erősödése a termelőiár-indexben mérténél nagyobb mértékben sújtja.

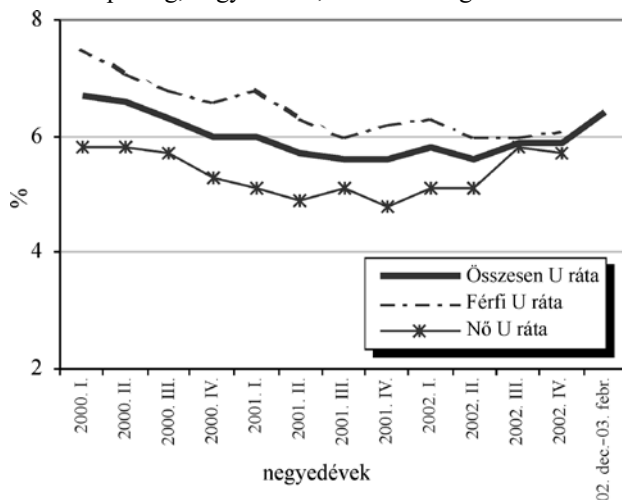
Ilyen körülmények között kifejezetten meglepő, hogy a feldolgozóipari export egyáltalán növekedni tudott 2002-ben. Mindazonáltal a vállalati beruházások elmaradása arra utal, hogy a cégek tartalékaik felélésével reagáltak a jövedelmezőség csökkenésére, ami veszélyes tendenciát jelez. Természetesen ezt a képet árnyalni kell annyiban, hogy a béremelkedés nem volt egyforma mértékű valamennyi típusú vállalatnál. Az MKIK–GVI vállalati felmérése szerint² a külföldi tulajdonú vállalatoknál, amelyek az export túlnyomó részét képviselik, mérsékeltebb volt a béremelés, mivel a minimálbér emelése őket kevésbé érintette. A belföldi, jellemzően közepes méretű vállalatoknál viszont az átlagosnál nagyobb volt a bérek (részben kényszerű) emelkedése, ezért ők egyre inkább kiszorulnak az exportból.

Foglalkoztatottság – munkanélküliség

2002 második felétől a foglalkoztatottak száma lassan ismét növekszik, mivel azonban az inaktív létszám ugyanakkor csökken, a munkanélküliség is látványosan növekszik (lásd a 6. ábrát).

6. ábra

Munkanélküliségi ráta 2000–2003. február
(15–74 éves népesség, negyedévek, előző év megfelelő időszaka = 100)

Forrás: KSH Munkaerő-felmérés.

² Lásd: Palócz Éva – Tóth István János. A 2002. évi vállalati béremelések összetevői és a 2003-ban várható béremelések egy vállalati felmérés tükrében. A KOPINT–DATORG Rt. és az MKIK–GVI közös tanulmánya.

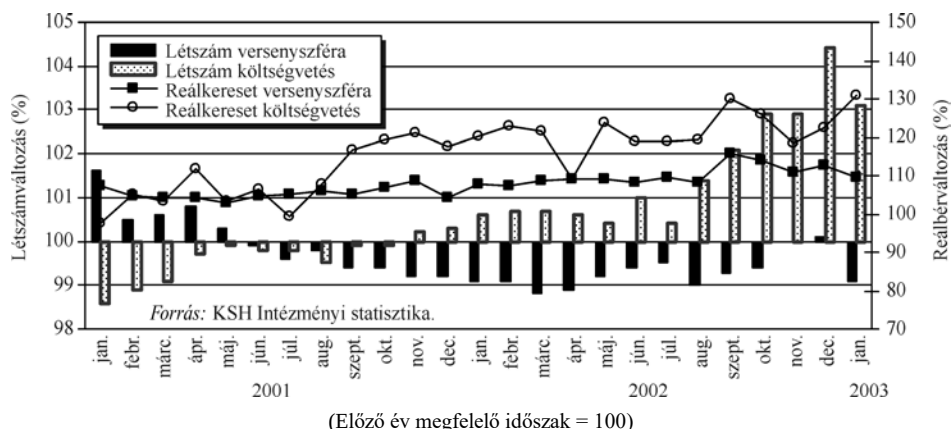
Figyelemre méltó, hogy miközben a foglalkoztatottság aránya mindkét nem esetében bővült, és az inaktivitás hasonlóképpen csökkent, a *munkanélküliségi ráta kizárólag a nők körében emelkedett*. Egy év alatt közel 1 százalékkal emelkedett a nők munkanélkülisége, miközben a férfiaké csökken.

A munkanélküliek növekvő száma jelentős részben a könnyűiparban (a textil- és bőriparban) megszűnt munkahelyekről elbocsátottakból adódik, ami – a vállalati hírek-ből kivehetően – nem független a minimálbér emeléséből fakadó problémáktól. Emellett a szolgáltató ágazatokban is jelentős a női elbocsátottak száma. A munkanélküli nők nagy része munkaerőpiacra belépő pályakezdő, valamint idősebb, negyvenes éveit másod- dik felében járó, aki munkahelye elvesztésekor nehezen talál új munkahelyet.

A munkaerőpiac változásának másik figyelemre méltó jelensége, hogy 2002 második felétől a versenyszférában foglalkoztatottak száma stagnált, miközben a költségvetésben foglalkoztatottak létszáma gyors ütemben emelkedik. Az egészségügyben, oktatásban és más költségvetési intézményben emelkedő bérek vonzereje okozhatja – legalábbis részben – a foglalkoztatás látványos bővülését ezekben az ágazatokban. A versenyszektorban csu- pán az élelmiszer-, papír- és építőiparban bővült a foglalkoztatás, a többi ágazatban stag- nált, illetve csökkent. Erősen csökkent a textilipar, a fémfeldolgozó ipar és a nemfém ásvá- nyi termék gyártásában foglalkoztatottak létszáma, ami nyilván a konjunkturális visszaesés, az erősödő forint és egyéb költségdrágító változások (így a minimálbér gyors emelkedése) hatására a hazai munkaerőpiacról kivonuló multinacionális nagyvállalatok, illetve csődbe jutó hazai vállalatok kivonulásának következménye. (Lásd a 7. ábrát.)

7. ábra

Az alkalmazottak létszámának és reálkeresetének változása, 2001–2003. január

Összefoglalás

Ebben a viszonylag rövid írásban nem foglalkoztunk a magyar gazdaság valamennyi fejleményének értékelésével. Elsősorban azokra a folyamatokra koncentráltunk, amelyek az intervencionista gazdaságpolitika és a költségvetési expanzió *következményeinek* tekinthetők. Nem térünk ki az államháztartási hiány mértékének részletes taglalására, mivel azt inkább következménynek, és nem is feltétlenül a legfontosabb problémának tekintjük.

Makrogazdasági mutatók és a Kopint–Datorg Rt. prognóza
(Változás az előző évhez képest, százalékban)

	1998	1999	2000	2001	2002	Előrejelzés 2003-ra 2002. december. ^a	2003. március
GDP-aggregátumok évi reálnövekedése							
GDP összesen	4,9	4,2	5,2	3,8	3,3	4,0	3,7
Belföldi felhasználás	7,8	4,9	4,4	1,9	5,1	5,1	5,0
Magánfogyasztás	4,9	4,8	5,0	5,3	8,8	5,2	6,0
Közösségi fogyasztás	-0,3	1,8	1,2	4,9	1,5	0,5	0,2
Bruttó állóeszköz-felhalmozás	12,7	5,9	7,7	3,5	5,8	5,0	4,0
Export	16,7	12,4	21,0	8,8	3,8	7,0	5,0
Import	22,8	13,3	19,4	6,1	6,1	8,5	6,5
Ipari termelés	12,5	10,4	18,1	4,1	2,6	5,0	4,0
Árak, árfolyamok							
Fogyasztóiár-index	14,3	10,0	9,8	9,2	5,3	5,2	4,9
Forint/euró, éves átlagárfolyam		253	260	257	243	240	243
Dollár/euró, éves átlagárfolyam		1,07	0,92	0,90	0,94	1,00	1,05
Foglalkoztatás, jövedelmek							
Foglalkoztatottak száma, éves átlag	1,4	3,1	1,0	0,3	0,0	0,5	0,0
Munkanélküliségi ráta (ILO-módszer szerint, éves átlag)	7,8	7,0	6,4	5,7	5,8	5,6	5,8
Nettó reálkeresetek	3,6	2,5	1,5	6,4	13,2	5,4	8,0
Külkereskedelmi mérleg							
(milliárd dollárban)	-2,7	-3,0	-4,0	-3,2			
Milliárd euróban	-2,4	-2,8	-4,3	-3,5	-3,4	-(4,2-4,5)	-(3,5-4,0)
Folyó fizetési mérleg^c							
(milliárd euróban)	-2,0	-2,3	-3,2	-2,0	-2,8		-3,2
a GDP százalékában	-4,8	-5,1	-6,2	-3,4	-4,0		-4,2
Működőtőke-beáramlás^c							
(milliárd euróban, tulajdonosi hitelek nélkül)	1,3	1,6	1,5	1,1	1,3 ^c	1,5	1,5
Milliárd euróban, tulajdonosi hitelekkel	1,8	1,9	1,8	2,9 ^c	0,9 ^c		
Államháztartási egyenleg,							
a GDP százalékában, GFS-módszer szerint,	-4,6 ^b	-3,7	-3,4	-3,0			
Pénzügyi számlák szerint a GDP százalékában	-9,0	-5,3	-2,6	-4,6	-9,2	-5,3	-5,3

^a Előző (2002/4.) Konjunktúrajelentésünk szerint.

^b Az 1998 végén bejelentett konszolidációk és egyszeri transzferek nélkül.

^c Az MNB 2003. február 25-én közzétett módszertani változtatásainak figyelembevételével.

Ezzel nem állítjuk, hogy a GDP 10 százalékát megközelítő államháztartási hiány ne lenne a magyar gazdaság egyik súlyos problémája, csupán azt jelezzük, hogy megfelelően szigorú költségvetés betartásával a probléma néhány év alatt kinőhetne. A KOPINT-DATORG számításai szerint legalább 500 milliárd forintba tehetjük azt az értéket, amely 2002-ben a hivatalos, közel 1700 milliárd forintos hiányból nem a tavalyi évre vonatkozik, hanem az előző évek számláját terheli. Ezt leszámítva, a tényleges makrogazdasági hatást kiváltó államháztartási hiány a GDP 6,8-7,5 százaléka körül alakulhatott. A hiányt évi 150-200 milliárd forinttal csökkentve 2-3 év alatt a GDP-arányos költségvetési deficit viszonylag normális szintre lenne hozható, amennyiben a GDP növekedése 3-4 százalék között marad. Nem tudhatjuk, hogy megvan-e ehhez a megfelelő elszántság, a lehetőség mindenesetre fennáll.

Veszélyesebb tendenciának tartjuk a vállalati szféra alacsony beruházási aktivitását, valamint a kialakult bérfeszültségek következtében tapasztalható folyamatos béryomást a gazdaságban, illetve a rendkívüli mértékben lecsökkent megtakarítási ráta miatti pénzügyi egyensúly-hiányt. A fenti szempontok miatt is fontos lenne, hogy a monetáris politika, amely az elmúlt két évben a reálszféra szempontjait teljességgel figyelmen kívül hagyta, a jövőben az árfolyam alakításában az egyes gazdaságpolitikai célok közötti nagyobb összhangra törekedjék.

A Pénzügykutató Rt. elemzése és prognózisa

A tegnap és a holnap – várakozások a 2003-ra kialakult makrogazdasági helyzet alapján

PETSCHNIG MÁRIA ZITA

A Pénzügykutató Részvénytársaság 2003. évi makrogazdasági prognózisának elkészítésénél¹ kiindulópontunk a magyar gazdaság 2002. évi növekedési jellemzőinek és meghatározó tényezőinek értékelése volt. A 2002 kora őszen közreadott előrejelzésünkhöz képest a 2003 márciusában kidolgozott kedvezőtlenebb tendenciákat jelez, aminek a háttérében egyfelől a vártnál bizonytalanabb és rosszabb külgazdasági körülmények, másfelől a feltételezettnél gyengébb gazdaságpolitikai kiigazítás húzódik meg. Az utóbbi abban ölt testet, hogy részben a kiszámíthatóság, a gazdaságpolitika hitelességének romlása, részben a kormány és a jegybank közötti stabil együttműködés megingása miatt – ceteris paribus – növekszik a befektetők bizonytalansága, hosszabb távon pedig lassabban áll helyre a vállalkozások 2001–2002-ben sérült felhalmozóképessége.

Kiinduló helyzet: a magyar növekedési pálya 2002-re kialakult jellemzői

A stabilizációt követő négy esztendőben, 1997–2000 között a magyar gazdaság közel évi 5 százalékos növekedést mutatott. Nem rázta igazán meg sem az ázsiai, sem az orosz válság közvetlen vagy közvetett hatása. A dinamikus növekedés a stabilizáció és a piacgazdaságra való átmenet gyümölcse volt, egyféle, a második világháború utáni helyreállítási periódusra emlékeztető ciklus a magyar gazdaságban. A növekedés nemcsak magas ütemű volt, hanem egyensúlytartó is. 2001-ben azonban megtört ez a trend, dinamikája 4 százalék alá került, és ugyan a külső egyensúly még nem, de a belső már romlott. A 2001. évi törésnek nem is annyira a növekedési ütem csökkenése kölcsönöz karakterisztikus jegyeket, hanem a növekedési tényezők megindult, előnytelen szerkezetváltása, amely hosszabb távon kedvezőtlenül befolyásolja a fejlődés dinamikáját.

¹ A 2003. március végén nyilvánosságra hozott prognózis készítésében részt vett – e sorok íróján kívül: Antal László, Antalóczy Katalin, Bozzai Rita, Gulyás Olivér, Juhász Pál, Ludányi Arnold, Mohácsi Kálmán, Várhegyi Éva, Voszka Éva. Észrevételeivel segítette munkánkat Békési László, Lengyel László és Neményi Judit – ezúton is köszönet érte.

Petschnig Mária Zita, a Pénzügykutató Rt. tudományos főmunkatársa.

A 2001-es váltást kézenfekvő lenne a világgazdasági konjunktúra hűlésével magyarázni, ám ennél valószínűleg összetettebb a helyzet. Kétségtelen, hogy a nyitott magyar gazdaság megérezte a világ három nagy motorjának lassítását/leállítását, ám a bekövetkezett szerkezetváltásban a gazdaságpolitika is szerepet játszott – azon túlmenően, hogy feltételezhetően 2000-ben véget ért a felzárkózás lendítő kereke, a helyreállítási periódus. Egyfelől az, hogy az 1997–2000 közötti négy bő esztendőben – nevezhetjük kegyelmi időszaknak is – megrekedt a piacgazdaság intézményrendszerének továbbfejlesztése, a nyugdíjreformon túlmenően más reformintézkedés nem történt, másfelől a Fidesz vezette kormány inkább elbizonytalanította, mintsem megerősítette a piacgazdaság működési alapjait, harmadszor pedig, miközben befagyasztotta az állami vagyon privatizációját, visszaállamosított, és nem tudta kialakítani az állami vagyonkezelés hatékony formáját. 2002-re, a kormányváltásra olyan gazdaságirányítási adósságok halmozódtak fel, amelyek a valóságos külső és belső adósságnövekedéssel együtt megterhelik a jövőt, így 2003-at is. Reformadósságok az állami újraelosztás rendszerében (adó- és elosztási rendszerek reformja), adósságok a hatóságilag szabályozott árak körében (elfojtott infláció), adósságok az állami vagyon körében (megugrott veszteségek és elmaradt fejlesztések), adósságok az energiaszektor, valamint a hír- és távközlés liberalizációjában.

2002-ben három csapás érte a magyar gazdaságot:

Nem jött be az év második felére várt világgazdasági fellendülés, az év vége felé rontotta külgazdasági feltételeinket a háborúra való készülődésből adódó bizonytalanság és az olajár-emelkedés.

Az év egészét a politika uralta, a választási ciklusban a politikai racionalitás a korábbiaknál is erősebben és tartósabban hatott a gazdasági racionalitással szemben, ezért elmaradt a kormányváltást követően várt kiigazítás, s az rosszabb alapokon, de elyengítve 2003-ra terelődött át.

A mindkét kormány által preferált, növekedésorientált gazdaságpolitikával a jegybank május végétől szembe ment, s az infláció letörésének rövid távú szempontját a gazdaság egészéből kiragadottan követve a növekedés azon tényezőit gerjesztette, amelyek a keresletesés következtében egyébként is legyengültek.

A 2001-ben megcsúszott és 2002-ben tovább romlott növekedési pálya jellemzői a következők voltak.

1. táblázat

A GDP alakulása negyedévenként*
(Előző év azonos negyedéve = 100 százalék)

Idő	Növekedési ütem (százalék)
2000. I. negyedév	6,6
II. negyedév	5,7
III. negyedév	4,6
IV. negyedév	4,2
2001. I. negyedév	4,4
II. negyedév	4,0
III. negyedév	3,7
IV. negyedév	3,3
2002. I. negyedév	2,9
II. negyedév	3,1
III. negyedév	3,5
IV. negyedév	3,7

*Előzetes adatok.

Forrás: Központi Statisztikai Hivatal.

1. *A növekedés üteme lelassult.* A 2002 átlagában mutatózó 3,3 százalékos GDP-növekedés – bár nemzetközi összehasonlításban jónak mondható – messze elmaradt a várakozásoktól.² Ennél nagyobb probléma, hogy elmaradt attól az ötszázalékos dinamikától is, amelyre alapozva a Medgyessy-kormány elosztási ígérvényei megfogalmazódtak. Kétségtelen, hogy a 2002. első negyedévi 2,9 százalékos GDP-többlet után lassú felemelkedés mutatkozott, de korántsem mondhatjuk, hogy ezzel túljutottunk a nehezén. Részint, mert semmi biztosíték nincs a 3 százalék alatti növekedés elkerülésére – különösen a háborús bizonytalanság közepette –, részint, mert nem tartható az egyensúlyromlás árán megvalósuló, állami pénzekből felpumpált növekedés. 2002-ben olyan mértékű és irányú növekedési szerkezetromlás történt, ami mennyiségileg a GDP-termelés dinamikájában nem jelent meg, de aláássa a későbbi növekedést. (Lásd az 1. táblázatot.)

2. *Nőttek az ágazatok közötti különbségek.* A termelőágazatok dinamikája – kivéve a speciális okokból száguldó építőipart – nagymértékben esett, a szolgáltatásoké viszont nőtt.³ Ez igen jelentős fordulat volt, hiszen 2000-ben a termelő ágazatok még 6 százalékkal fokozták kibocsátásukat, a szolgáltató területek 3 százalékaival szemben. Az a körülmény, hogy az utóbbi időben – az építőipart leszámítva – visszaszorult a termelő ágazatok jövedelemtermelése, miközben bérterhek számottevően nőttek, az e területeken tevékenykedő cégek profitabilitásának romlására utal, ami viszonylag alacsony növekedési lendületet vetít előre, különösen az egyébként is tökeszegény hazai kis- és középvállalkozói körben. 2002-ben csak azok az ágazatok nem vesztek a növekedésükből, amelyekkel szemben az állam támasztott keresletet, és/vagy a piaci élénkületet is az állami többletjövedelem-kiáramlás váltotta ki. Az ágazatok közötti jelzett növekedési arányváltás a külső egyensúly-alakulás szempontjából is kedvezőtlenül hatott – tekintettel arra, hogy az exportképes területek kibocsátása visszaesett, viszont az importigényeseké fokozódott. A belső keresletélénkítő politika láthatóan az utóbbi ágazatokban fejtetten ki hatását, ezen belül is ott, ahol a lakosság fogyasztási és beruházási keresletének bővülése volt tapasztalható.

Az *ipari termelés* 2,6 százalékos termelési növekménye kizárólag az exportkiszállításoknak volt köszönhető. 2002-ben újra visszaállt a korábbi aránytalanság a nagy és a kis, közepes cégek teljesítménye között. Az utóbbiak növekedési potenciálját sem a belső keresletélénkítő politika, sem a célzott támogatási rendszer nem tudta javítani. A bruttó kibocsátás dinamikájának visszaesésében a külső kereslet romlásán túl szerepe volt a versenyképességet rontó tényezőknek is. A felértékelődő forintárfolyam rontotta az export árversenyképességét, másfelől a felerősödő bérkiáramlás a költséghatékonyságot. Ugyanakkor az olcsóbbá váló import erős versenyhelyzetbe hozta a végső felhasználók számára termelőket.

Ezzel ellentétes tendencia játszódtott le az *építőiparban*, ahol 2002-ben a kibocsátás dinamikája majdnem megháromszorozódott. Részben a költségvetés által közvetlenül generált kereslet hatott az ágazat teljesítményére (a parlamenti ciklus végére meglódtak a kormányzati/önkormányzati építkezések), részben a lakosság beruházási keresletének növekedése (lakásépítés), amelynek hátterében – közvetetten – jórészt szintén költségvetési pénzek álltak.

A *mezőgazdaság* bruttó kibocsátása – elsősorban a gabonatermés gyenge eredménye miatt – kb. 5 százalékkal kisebb volt az előző évinél. Az agrárium vállalkozóinak likviditási helyzetét az időjárás (aszály, árvíz) okozta termés kiesésen túl rontotta az első

² 2001 őszén csak a Pénzügykutató Rt. prognosztizálta ezt a mértéket, ami akkor a legpesszimistábbnak tűnt.

³ 2002. első háromnegyed évében az ipar és a mezőgazdaság hozzáadottérték-termelése csökkent, az építőipar viszont 15,2 százalékkal, a szolgáltatásoké pedig 4,2 százalékkal nőtt (*előzetes adatok*).

félévben romló agrárrolló és a feldolgozók/felvásárlók egyre hosszabbra nyúló számlaki-egyenlítési gyakorlata.

A kereskedelem és más piaci szolgáltatások GDP-termelésének felgyorsulásában a lazábbá váló jövedelempolitika csapódott le. Az eladási forgalom 2001-ben majdnem háromszor olyan gyorsan nőtt (5,4 százalékkal), mint 2000-ben, és ezen a magas bázison erősödött tovább a növekedési ütem 2002-ben az előző évi dinamika kétszeresére (10,7 százalék). Az árufőcsoportok szerinti forgalmi eredmények arra utalnak, hogy a lakosság minden rétege növelni tudta vásárlásait.

3. *Romlott a munkaerő-piaci helyzet.* A csökkenő ütemű növekedési pálya logikus kísérőjelensége lett volna a *foglalkoztatás* mérséklődése. Nemzetgazdasági szinten azonban éves átlagban lényegében stagnált a foglalkoztatás. Valamelyest emelkedett az aktivitási ráta (az inaktívak aránya csökkent). Globálisan tekintve úgy tűnik, hogy a nemzetgazdaság nem a foglalkoztatás csökkenésével, hanem a termelékenység romlásával válaszolt az általános kereslethűlésre. E furcsa alkalmazkodás hátterében is a választási évből következő jövedelempolitika húzódott meg, amelynek nyomán – már 2001 utolsó negyedétől kezdődően – egyre nagyobb mértékben bővült az államháztartás körében alkalmazottak száma, ami túlkompenzálta a versenyszférában bekövetkezett létszámfogyást. A vállalkozói szektorban csak azokon a területeken nőtt az állásban lévők száma, ahol a teljesítménytöbbletek generálásában – közvetlenül vagy közvetetten – a fiskális politika játszott szerepet (így az építőiparban, a kereskedelemben és más szolgáltatásoknál). Érzékenyen reagáltak viszont a konjunktúra romlására a feldolgozóiparban, az energiaszektorban és a mezőgazdaságban. A konjunktúrahűléssel járó foglalkoztatási problémákat a *munkanélküliség* rátájának emelkedése jelezte. Ezzel megtört az a trend, ami nyolc éven keresztül csökkenést jelzett. A munkanélkülieken belül emelkedett a felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya.

4. *Elcsúszott a beruházási pálya.* A 2002. évi 5,8 százalékos beruházásnövekedésben a vállalkozói szféra befektetéseinek visszaesése és az államnak mint vállalkozónak vagy finanszírozónak a megerősödése tükröződött. A vállalkozások beruházásainak csökkenésében megjelent a *külföldi tőkebeáramlások jelentős hanyatlása* is. 2002-ben – tulajdonosi hitelekkel együtt – az előző évi működőtőke-importnak a harmada jött be csak az országba. A külföldi tőkeérdeklődés zuhanásában elsősorban hazai körülményeink játszottak közre (a közép-európai régió belüli pozícióromlásunk, a privatizációs kínálat befagyasztása, megfelelő infrastruktúra és szakképzett munkaerő hiánya, az erős forint, a bérversenyképesség-romlás, a befektetésösztönzési rendszer elbizonytalanodása, átláthatóságának csökkenése).

A 2002. évi beruházási élénkítés ára az államháztartás és a külső mérlegek deficitjének növekedése volt; a beruházások olyan területek fejlesztésére fókuszáltak, amelyek importigényükkel úgy rontották a külső egyensúlyt, hogy remény sincs a létrejött állóeszközökből a későbbi export-ellentételezésre. A vállalkozói szféra fejlesztéseinek, eminensen a gépberuházásoknak az elmaradása, illetve visszaesése tovább tágítja egyébként is meglévő modernizációs deficitünket, és a technikai fejlődésben való lemaradás – a jövő tendenciáit befolyásolón – rontja versenyképességünket.

5. *Felturbózott fogyasztás.* A fogyasztás felturbósítása 2001. második felében indult meg a választási kampány részeként. A háztartások fogyasztásának növekedése 2002-ben majdnem háromszor olyan gyorsan nőtt (8 százalék), mint a jövedelemtermelés. Ehhez hasonló mértékű (6,5 százalék) jólétnövekedésre utoljára az első olajár-robbanást követően, 1974-ben volt példa. A háztartások fogyasztásának kiugró bővülésében több tényező együttes hatása tükröződött. A bruttó átlagkeresetek lényegében ugyanolyan ütemben nőttek, mint 2001-ben (18,3 százalékkal), csakhogy a gyerekkedvezmények növelése és az adósávok valorizációja meghaladta az infláció mértékét.

Ennek következtében – az adójóváírás határának emelésével együtt – a nettó keresetek szintje majdnem 20 százalékkal nagyobb volt a 2001. évinél. A bérkiáramlás nem alkalmazkodott a mérséklődő inflációhoz, így a reálkeresetek több mint kétszer olyan gyorsan emelkedtek, mint 2001-ben (13,6 százalékkal). A választási évben a nyugdíjak és más szociális jövedelmek reálértéke is gyorsabb növekedést mutatott a korábbiaknál; becsülhetően az *egy főre jutó reáljövedelem 2002-ben 10-12 százalékkal nőtt*.

A jövedelemnövekményeket nem feltétlenül kellett volna a fogyasztás kiterjesztésére fordítani. Ám egyfelől a lakosság olyan rétegei jutottak többletbevételekhez, amelyek korábban elhalasztott fogyasztási igényeiket pótolták, másfelől, a lakásépítés, -vásárlás terheinek állami könnyítése mérsékelte a megtakarítási szándékokat. A háztartások egyre könnyebben és egyre több banknál juthattak fogyasztási hitelekhez, amelyek állománya 2002-ben 26 százalékkal nőtt.

Az utóbbi két pontban jelzett jelentős változások hatásaként a GDP-ben mért felhalmozási ráta hirtelen visszaesett, a fogyasztási viszont megugrott. (Lásd a 2. táblázatot.)

2. táblázat

A felhalmozás és fogyasztás aránya a GDP-ben
(Százalékban)

Megnevezés	1999	2000	2001*	2002**
Fogyasztás	72,4	72,9	73,8	76,7
Felhalmozás	27,6	27,1	26,2	23,3
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

*Előzetes adat.

**Központi Statisztikai Hivatal és PÜK Rt. prognóza.

A 2. táblázatból jól látható, hogy a pályaelhagyás már 2001-ben megkezdődött, 2002-ben csak felerősödött. A növekedési tényezők arányváltozásának összesített eredményét mutatja a 3. táblázat, amelyből világosan kitűnik, hogy 2002-ben véget ért a beruházási és exporthúzza növekedés, a GDP növekménye 165 százalékbán a fogyasztási többleteknek volt köszönhető.

3. táblázat

A növekedési tényezők növekményének súlya a GDP többletében
(Százalékban)

Megnevezés	2000	2001*	2002**	2003**
Végső fogyasztás	51,2	95,9	165,0	117
Bruttó felhalmozás	48,6	-34,5	-6,2	28
Nettó export	0,2	+39,0	-58,8	45
GDP-növekmény reálértékben, milliárd forintban	545,6	492,2	455,1	506,8

*Előzetes adat.

**Pénzügykutató Rt. prognóza.

Forrás: Központi Statisztikai Hivatal.

6. Romlott a külső egyensúly és annak finanszírozása. A GDP-ben számított áru- és szolgáltatásexport növekedésének mérséklésével szemben nőtt az import dinamikája, a nettó export így nemcsak fizetésimérleg-rontó tényező lett, hanem visszafogta a gazda-

sági növekedést is. 2002-ben exportunkban és importunkban öt év óta a legalacsonyabb dinamika mutatkozott. Ebben a lanyha külső kereslet mellett szerepet játszott az erős forint és bérkiáramlás miatti exportjövételmezőség-romlás második éve érződő kedvezőtlen hatása, amely főként a bémunkázókat, a hazai anyagból munkaigényes termékeket előállítókat sújtotta. Az import mennyiségének dinamikája év közben negyedévről negyedévre erősödő ütemet mutatott.

Az áruforgalomban jelentkező trendváltás mellett igen figyelemreméltók a szolgáltatásexport/-importban bekövetkező változások is: míg a szolgáltatásexport 2 százalékkal csökkent, az import 13 százalékkal nőtt 2002-ben.

A *folyó fizetési mérleg hiánya* mint a külső forrásbevonás jelzője, 2002-ben az új módszertan szerint 2,8 milliárd eurót tett ki, ami 40 százalékos növekedést jelentett az előző évihez képest. Ebben meghatározó szerepe volt az *idegenforgalmi* aktívum romlásának (több mint 1 milliárd euró), ami a világturizmus mennyiségi keresletének zsugorodása mellett a hazai jövedelmi és árfolyam-politika következménye volt. *Romlott a fizetési mérleg passzívumának finanszírozása* is, amennyiben a nem adóssággeneráló tőke be- és kiáramlásának egyenlege a hiánynak csak az egyharmadára nyújtott fedezetet.

7. *Romlott a belső egyensúly és nőtt az államadósság.* Az államháztartás hiánya (ESA) 2002-ben a GDP 9,4 százaléka emelkedett (az előző évi 4,7 százalékról), mert a kiadások 24 százalékkal, a bevételek azonban csak 11 százalékkal nőttek. A kiadások kiugró emelkedésében kitüntetett szerepet játszottak az egyszeri, rendkívüli tételek, nélkülük a deficit 6,5 százalékos lett volna. Az államháztartás elsődleges egyenlege a GDP kb. 4 százalékaival romlott, a költségvetés tehát erőteljes keresletbővítő szerepet töltött be.

A külső és belső deficitok emelkedése következtében nőtt a nemzetgazdaság adósságállománya. A bruttó 2,9 százalékkal, a nettó viszont 15,4 százalékkal nőtt, az utóbbi a GDP százalékában is nagyobb lett, ami kedvezőtlen fordulatot jelentett a korábbiakhoz képest. A 2 milliárd eurós nettó adósságállomány növekedésének a háttérben az államháztartás és a jegybank adósságának két és félszeresére emelkedése húzódott meg, miközben a magánszféra hitelállománya (beleértve a tulajdonosi hiteleket is) csökkent. Ez újabb oldalról mutat rá az államilag erősített növekedés kedvezőtlen szerkezetére.

A 2003-ra szóló makrogazdasági prognózis peremfeltételei

A Pénzügykutató Rt. 2003-ra szóló prognózisát a következő feltételek mentén készítette el.

– A külgazdasági feltételek nem javulnak szignifikánsan, de az iraki háború következtében a világ gazdaság nem kerül újra recessziós periódusba. A számunkra lényeges európai régióban az év második felében érzékelhető némi konjunktúra-élénkülés, ami az esztendő átlagában valamivel kedvezőbb piaci és befektetési feltételeket jelent a múlt événél. Ám valószínű, hogy nem számolhatunk olyan konvergenciahatásra, mint amilyen a korábban csatlakozóknál megfigyelhető volt.

– Az olajárak hektikusan, nagy kilengéseket mutatva alakulhatnak, az esztendő átlagában azonban 30 dollár körüli hordónkénti ár (Brent) prognosztizálható.

– Érvényesülnek a múlt évről áthúzódó erős determinációk a múlt év második felében foganatosított béremelések következtében.

– Közepes erősségű, gyengébe hajló gazdaságpolitika jut kifejezésre, ha egyáltalán gazdaságpolitikának lehet nevezni azt a történéssort, ami a politika pórázán rángatózik. Folytatódik a politikai kampány – előbb a népszavazási igen megnyeréséért, később az EU parlamenti választásokon sikeres pártlistás eredmény felmutatásáért. Emiatt a kor-

mány erősen tartózkodni fog minden konfliktussal járó döntés meghozatalától, a szükséges reformintézkedések tovább halasztódnak. A költségvetési kiigazítás felpuhul a viszsza nem vont, nem korlátozott ígéretek következtében. Gyöngye láncszemnek bizonyul az önkormányzatok és társadalombiztosítási alapok költségvetése. A költségvetési kiigazítás fű alatt történik, olyan területeken, ahol nyomában nem keletkezik akut konfliktus (beruházások visszaszorítása, dologi kiadások csökkentése), és a fűnyíró működési elvét követi. A tartós veszteségtermelési források kikapcsolásával szemben erős politikai inercia érvényesül. Az elfojtott inflációt is csak részlegesen engedik nyílttá válni. Felemás lesz a kormányzat viszonyulása a privatizációhoz, illetve a privatizációval felszámolható veszteségtermelő góccok kiiktatásához.

Összességében a gazdaság irányítását jelentő politikai manőverezés az év egészében arra fog törekedni, hogy minimalizálja a költségvetési kiigazítás pillanatnyi kedvezőtlen politikai következményeit. Ezért az nemcsak hogy megmarad a mennyiségi megszorítások szintjén, de a korábban ígértnél és számítottnál kevésbé lesz radikális. Ezért a korrekció 2004-re, sőt 2005-re is áthúzódik anélkül, hogy azt érdemi reformok alapoznák meg, és így a felmutatott eredmény nem tud tartósulni.

A 2003. évre szóló makrogazdasági prognózis főbb tételei

– A némileg kedvezőbb külgazdasági feltételek és az idei évről áthúzódó fogyasztási lendület alapján a *GDP növekedési dinamikája* 2003-ban kissé erősödik, és elérheti a 3,6 százalékot. A korábban elhagyott egyensúlyörző pályára azonban csak 2005-ben tér vissza a magyar gazdaság. A *GDP belföldi felhasználásának* növekedési üteme 2003-ban még mindig meg fogja haladni a termelését.

– A *beruházások* növekedési üteme tovább mérséklődik, prognózisunk szerint 4 százalékra. Egyrészt az államháztartásból finanszírozott fejlesztések jelentősen csökkennek, másrészt várhatóan a lakosság lakásépítési kereslete nem erősödik. Ugyanakkor – az év második felében – számíthatunk a vállalkozások körében némi élénkülésre, amit stimulálhat a kormány új befektetésösztönző csomagja is. A beáramló működő tőke értékét – tulajdonosi hitelekkel együtt – 1,6 milliárd euróra prognosztizáljuk.

– Az államháztartásból finanszírozottak körében nem várunk további *létszámbővülést*. A vállalkozói szektorban – különösen az első félévben prognosztizálható dezinvestíció következtében – mérséklődik az állásban lévők száma. Az alkalmazásban állók körében 0,5 százalékos *foglalkoztatáscsökkenést* prognosztizálunk – a munkanélküliség rátájának 6 százalékra emelkedése mellett.

– A 2002. évihez képest alacsonyabb lesz a *reálkeresetek emelkedése*, de a nemzetgazdaság termelékenységének növekedési ütemét még mindig jelentősen meghaladja. A versenyszférában nagyobb mértékben, a költségvetésinél kevésbé csökken az átlagkereset növekedési üteme.

– A költségvetési szigorítás 2003-ban el fogja érni a *közösségi fogyasztást*, ezért annak növekedési üteme kisebb lesz a múlt évinél. A *háztartások fogyasztása* emelkedik, bár kevésbé, mint 2002-ben, ám még mindig gyorsabban, mint a GDP-termelés.

– Külkereskedelmi prognózisunkban a *2002. évitől kissé elmaradó exportbővüléssel és azt 0,5 százalékponttal meghaladó importdinamikával* számolunk. A külkereskedelmi mérleg egyenlege mintegy 400 millió euróval romlik, s 3,8 milliárd euróra emelkedik.

– A bizonytalan, feszültségekkel teli világpolitikai helyzet alapján nem valószínűsíthető a nemzetközi *idegenforgalom* fellendülése. Az idegenforgalomban realizálható aktívum ezért lényegében meg fog egyezni a 2002. évvel.

– A *folyó fizetési mérleg* hiánya euróban és GDP-arányosan is emelkedik, ám a várható nagyobb tökebeáramlás következtében a hiány finanszírozásának módja is valamivel kedvezőbb arányú lehet.

– Az *államháztartás* 2002. évi GDP-arányos 9,4 százalékos hiányát – a kormány középtávú programjában vállaltak szerint – 4,5 százalékra kellene leszorítani. Ennek teljesülése azonban több okból is kétséges, a hiányt a GDP 5,5 százalékára prognosztizáljuk. A költségvetés keresletteremtő hatása viszont kevésbé csökken annál, mint ami a GFS-hiány visszaeséséből kiolvasható lenne. Az állami finanszírozás igénye némileg mérséklődik, de tekintettel a magánszektor (vállalkozások és lakosság) nettó megtakarítási hajlandóságának romlására, 2003-ban tovább emelkedik a gazdasági növekedés külső forrásigénye.

– 2003-ra a *fogyasztói infláció* szempontjából valamivel kedvezőtlenebb külső és valamivel kedvezőbb belső feltételeket prognosztizálunk, a 2002. évinél magasabb hatósági áremelések és áfa-átrendezések mellett. Éves átlagban ezért nem várunk dezinflációt.

– Az MNB az év második felében újból szigorítani fogja a monetáris kondíciókat, 50 bázisponttal emeli irányadó kamatát. Mivel egyértelművé vált, hogy a kormány és az MNB 2003-ban nem változtat az árfolyamrendszeren, ezért nem valószínű, hogy a befektetők a sáv eltolására vagy eltörlésre spekuláljanak. A 2002. évihez képest magas reálkamatok leépülnek.

– A háztartások nettó pénzügyi megtakarítása 2003-ban alig lesz magasabb az előző évi mélypontnál: várhatóan 400 milliárd forintra nő, és csak kissé haladja meg a GDP két százalékát. A lakossági megtakarítások tehát egyre kevésbé képesek kielégíteni a gazdaság finanszírozási igényét, ami előrevetíti a külső adósság növekedését.

– 2003-ban létszámleépítéssel és a fiókhálózat racionalizálásával egyfelől várhatóan folytatódik a fajlagos működési költségek csökkentése a *bankrendszerben*, másfelől csökken a kamatrés, amit viszont a díj- és jutalékbevételek növekedése fog (részben) ellensúlyozni. A hitelállomány bővülése és átrendeződése miatt azonban erősödik a hitelezési kockázat; a 2001–2002-ben tapasztalt kiugróan magas jövedelmezőségnél így valamivel gyengébb eredmény várható a bankszektorban, amelynek struktúrájában rövid távon az esedékes privatizációk hozhatnak jelentősebb változást.

– 2003-ban *felerősödhet a vállalati hitelek dinamikája*, különösen a támogatott kis- és középvállalkozói körben. A vállalati hitelkereslet 2003-ban lépést tart a GDP nominális növekedésével, és mintegy 10 százalékkal bővül. A lakossági hitelek utóbbi időben tapasztalt rendkívül erős dinamikája várhatóan 2003-ban is fennmarad.

– 2003-ban a kormány – a fiskális nyomás hatására – az elmúlt éveknel nagyobb léptékű privatizációt tervez. A bevételi célok elérését azonban a döntéshozók hezitálása és a piacok állapota is megtorpedózhatja. Folytatódik a vállalati szerkezet átrendeződése, és ez a liberalizálással érintett tevékenységeknél a verseny strukturális alapjait is erősítheti.

– A gépipar 2002 második felében megkezdődött élénkülése, valamint a kiemelt feldolgozóipari ágazatok új rendelésállományának emelkedése alapján 2003-ban az *ipari termelés dinamikája 5-6 százalékra erősödhet*. A növekedés várhatóan továbbra is exportvezérelt marad. Az államilag finanszírozott *vállalkozásfejlesztési programok* (Smart Hungary Beruházásösztönzési Program, Széchenyi Vállalkozásfejlesztési Program, Európa Terv stb.), az előző éveknél kisebb mértékben fognak hozzájárulni a kis- és középvállalati szektor modernizációs és alkalmazkodási törekvéseihez.

– Az *építőipar konjunktúrája* 2003-ban mérséklődik, de üteme még így is kiemelkedő mértékű, *7,7 százalékos lesz*. A kereslet szempontjából továbbra is meghatározó a lakásépítés; az összes használatba vett lakás számát 30 ezerre prognosztizáljuk.

– Kedvező időjárás esetén a növénytermelés volumene 6 százalékkal is emelkedhet. Az állattenyésztés kibocsátása viszont 2-3 százalékkal visszaesik a sertéshizlalás, baromfitartás koncentrációja és a tejcélu marhatartás csökkenése miatt. Az ágazat *bruttó termelése* összességében 3 százalékkal emelkedik. Továbbra is kiugró marad az agrárberuházások dinamikája – elsősorban az emelkedő támogatásoknak köszönhetően. A foglalkoztatás csökkenése a mezőgazdaságban lassul, a termelők jövedelmezősége javul.

– A tavalyi, nemzetközi viszonylatban is feltűnően jónak számító *kiskereskedelmi eladásnövekedés* után 2003-ban 5 százalékra mérséklődik a forgalombővülés dinamikája – tekintettel a jövedelemkiáramlás ütemének lanyhulására, a lakosság bizalmi indexének romlására és egyes áruféleségeknél a szükségletek relatív telítettségére.

4. táblázat

Összefoglaló számszerű előrejelzés
(Előző év = 100 százalék)

Megnevezés	2001	2002	2003**
GDP-termelés	103,7*	103,3*	103,6
GDP belföldi felhasználása	102,2*	105,2**	105,0
Állóeszköz-felhalmozás	103,5*	105,8*	104,0
Háztartások fogyasztása	105,0*	108,0**	106,0
Reálkereset	106,4	113,6	107,3
Háztartások nettó megtakarításának növekménye (milliárd forintban)	661	313	400
Ipari termelés	103,9	102,6	105,5
Építőipari termelés	107,7	120,1	107,7
Mezőgazdasági termelés	115,8	95,0*	103,0
Kiskereskedelmi forgalom volumene	105,4	110,7	105,0
Kivitel (folyó áron, euróban)	111,3	107,4	107,0
Behozatal (folyó áron, euróban)	107,8	106,4	107,5
Külkereskedelmi mérleg egyenlege (milliárd euróban)	-3,6	-3,4	-3,8
Folyó fizetési mérleg egyenlege (milliárd euróban)	-2,0	-2,8	-3,2
Közvetlen működőtőke-beáramlás tulajdonosi hitelekkel együtt (milliárd euróban)	2,7	0,9	1,6
Államháztartás hiánya a GDP százalékában***	4,7	9,4	5,5
Fogyasztóiár-index, évi átlag	109,2	105,3	105,3
Jegybanki irányadó (kéthetes betéti) kamat, év végén	9,75	8,5	7,0
3 hónapos állampapír hozama, év végén	9,7	7,9	6,7
Forint/euró árfolyama, év végén	246	236	240
Forint/dollár árfolyama, év végén	279	240	235
Munkanélküliség rátája, évi átlag	5,7	5,8	6,0
Alkalmazottak száma, évi átlag	100,1	100,1	99,5

* Előzetes adat.

** Pénzügykutató Rt. prognózisa.

*** ESA-elszámolást közelítő.

Forrás: Központi Statisztikai Hivatal.

Németország – elmulasztott reformok, stagnáló gazdaság

NAGY KATALIN

*2003 elején a német gazdaságot – deflációs veszélyeket is magában rejtő – stagnálás jellemzi. A gazdasági problémák kiéleződése és a német újraegyesítés nehézségeinek transzparenssé válása időben egybeesett, azonban a nehézségek kiéleződését hosszabb idő óta lappangó, következetesen sohasem kezelt strukturális problémák magyarázzák. A szociális háló reformjának, a nyugdíjrendszer, az egészségügy, a munkaerő-piaci struktúrák, foglalkoztatási szabályok átalakításának szükségessége nem új keletű probléma, és a költségvetés növekvő hiánya, valamint a helyi önkormányzatok eladósodottsága határozott lépések megtételét egyre inkább elkerülhetetlenné teszik. Noha már korábban is számos reformkonceptió kidolgozására került sor, ezeknek a gyakorlatba történő átültetése nem nagyon valósult meg. A jelenlegi helyzetet nemcsak növekedési, hanem bizalmi válság is jellemzi: ez utóbbit a kormánynak az elmúlt négy és fél év során a reformok végrehajtása terén jellemző cselekvésképtelensége idézte elő, amit a külső körülmények, mint az iraki válság, az olajárak alakulása körüli bizonytalanság, illetve a részvénytőke kiszámíthatatlansága csak elmélyítettek. A problémák hatékony kezelését megnehezíti, hogy a maastrichti kritériumok és a Stabilitási Paktum követelményeinek betartása a fiskális politikát gúzsba köti, és a munkavállalók, a munkáltatók, valamint a kormány között, ha zökkenővel is, de működő tripartit megállapodás az utóbbi időben felborult. Ebben a helyzetben került sor egy új kormánykonceptió megfogalmazására, amely azonban – a gazdasági szereplők erősen divergáló elvárásai következtében – nehezen lesz elfogadtatható, és kétséges, hogy képes lesz-e áttörést hozni.**

Mivel az Európai Unió keleti kibővülése belátható közelségbe került, elkerülhetetlenül felvetődik a kérdés: milyen állapotú unióhoz csatlakozunk, mi jellemzi azt a gazdasági környezetet, amelybe integrálódni kívánunk. Ebből a szempontból a német gazdaság helyzete meghatározó jelentőségű, hiszen egyrészt Németország a kelet-európai termelők egyik legfontosabb piaca, másrészt az EU-15-ök összesített GDP-jének mintegy egyharmadát adó ország jelenlegi nehézségei nemcsak az unió egészének helyzetét, hanem ezáltal az újonnan csatlakozók számára megnyíló keretfeltételeket is alapvetően befolyásolhatják.

Németország erős gazdasági potenciálra támaszkodó – nemzetközi összehasonlításban is –, magas színvonalú szociális hálózval rendelkező jóléti állam. Ennek ellenére az elmúlt tíz évben a többi uniós tagállammal vagy a világ egyéb fejlett országaival összehasonlítva lassú, gyakran stagnálásba hajló növekedés, a korábbi versenyelőnyök csökkenése jellemzi. A gazdasági problémák kiéleződése és a német újraegyesítés nehézsé-

* A cikk leadásának ideje 2003. március közepe.

geinek transzparenszé válása időben egybeesett, így önként adódik az a következtetés, hogy Németországnak nem sikerült „megemésztienie” az újraegyesülés költségeit és következményeit, így a jelenlegi problémák alapvetően erre az okra vezethetők vissza.

Valójában ennél többről van szó: a gyenge gazdasági növekedés és az ezzel párosuló magas munkanélküliség oka csak részben konjunkturális eredetű, és csak részben vezethető vissza az újraegyesítés tényére; jelentős mértékben olyan, alapvetően strukturális eredetű problémák következménye, amelyek az előbb említett két októl függetlenül is jellemzői a német gazdaságnak. A szociális háló reformjának, a nyugdíjrendszer, az egészségügy, a munkaerő-piaci struktúrák, foglalkoztatási szabályok átalakításának szükségessége nem új keletű probléma. Már korábban is számos reformkonceptiót dolgoztak ki, amelyeknek a gyakorlatba történő átültetése nem nagyon valósult meg. A reformok egyik fő jellemzője az volt, hogy nem új struktúrák kialakítására, hanem inkább a meglévő hatékonyságának növelésére törekedtek, és így gyakran félmegoldásokhoz vezettek, mint például a munkanélküliség problémáját orvosolni kívánó Hartz-bizottság javaslatai.¹ Németországban a stabilitásnak, az adott struktúrák megőrzésének amúgy is nagy hagyományai vannak, ami a reformgondolatokkal szembeni szkepszissel párosul (Ackermann, 2003); ennek megfelelően a különböző intézmények is inkább „konszenzusorientáltak”, nehézkeseek, rugalmatlanok. Ahhoz azonban, hogy az állam jóléti jellegét a korábbi színvonalon meg lehessen őrizni, egészséges, a gazdaság minden területén érzékelhető növekedésre lenne szükség; csak a nyereséges, prosperáló vállalatok lesznek hajlandók nagyobb mértékben részt vállalni a szociális háló megfinanszírozásában, a korábbi társadalmi konszenzus fenntartásában. Ahogy azonban az 1. táblázat adatai jelzik, a hetvenes évek közepe óta – a kilencvenes évek elejének kivételével – a német növekedés elmarad mind az Európai Unió, mind pedig az USA átlagától. Kivételt az 1990–1995-ös időszak jelent, amikor az újraegyesülés lökészerű hatása következtében a fenti arányok megfordultak. Igazság szerint itt is csak két év, az 1991-es és az 1992-es évek húzzák fel az átlagot, hiszen az 1993-as recesszió Németországot sem kímélte meg.

1. táblázat

Hosszú távú növekedési tendenciák (Százalékban)

Ország	1975–1985 éves átlag	1986–1989 éves átlag	1990–1995 éves átlag	1996–2002 éves átlag	2003	2004
Németország	2,2	2,9	2,7	1,4	0,6	1,0
Európai Unió	2,3	3,4	1,8	2,3	1,8	2,0
USA	3,4	3,9	2,3	3,2	2,6	3,0
Japán	3,8	4,8	2,1	0,9	0,3	0,1

Forrás: OECD, DIW, Statistisches Bundesamt.

¹ A munkaerő-piaci problémák enyhítésére az úgynevezett Hartz-bizottság által kidolgozott intézkedéscsomagok a következőket tartalmazták: új munkaközvetítő irodák felállítását; job-floatingot, azaz a kis- és középvállalatok ösztönzését munkanélküliek alkalmazására; az alacsony bérkategóriájú tevékenységek támogatását azért, hogy az adó- és járulékkedvezményeket élvező bérkategória felső határát havi 325 euróról 500 euróra emelnék; továbbá a kedvezményes adózású minivállalkozások létesítésének elősegítését. Ezek az intézkedések azonban a leglényegesebb kérdést, azaz a munkáltatókat terhelő bérjárulékok csökkentését illetően nem nyújtanak alternatívát. (Lásd: Moderne..., 2002)

A német gazdasági teljesítmény relatív gyengülésére olyan tényezők is utalnak, mint a DAX elmúlt évben tapasztalt átlagon felüli (44 százalékos) zuhanása, szemben a Dow Jones „mindössze” 16 százalékos csökkenésével. Ez utóbbi azért is figyelemre méltó, hiszen a gyengülő német részvényárfolyamok nemcsak az érintett cégek pénzügyi-anyagi helyzetét ássák alá, hanem a nemzetközi befektetők érdeklődését, bizalmát is elveszítik, továbbá ezek a vállalatok nem lesznek abban a pozícióban, hogy maguk is aktívan részt vegyenek a globalizációs folyamatokban. A DAX mélyrepülése az iraki háború kitörése után megállt, a felfelé mutató trend tartósságát elsősorban az fogja befolyásolni, hogy a háború kimenetelével kapcsolatos várakozások mennyire teljesülnek.

A jelenlegi helyzetet bizalmi és növekedési válság jellemzi: a bizalmi válságot a kormánynak az elmúlt négy és fél év során a reformok végrehajtása terén jellemző cselekvésképtelensége idézte elő, amit a külső körülmények csak elmélyítettek. A Bundesbank elemzései szerint amennyiben a reformok végrehajtása továbbra is késlekedik, akkor az éves szinten mintegy fél százalékponttal csökkentheti a következő évek gazdasági növekedését. A bizalmi válság a beruházási tevékenység hanyatlásában és a személyi fogyasztás stagnálásában ölt testet; ebben a tekintetben rövid, közép- és hosszú távon ható tényezők kedvezőtlen együttese még tovább súlyosbítja a problémákat.

– *Rövid távon* a világgazdasági konjunktúra lanygulása, az olajárak körüli bizonytalanság, a terroristafenyegetettség, az iraki konfliktus eskalációjának veszélye és a részvényárfolyamok összeomlása szegi a befektetők kedvét.

– *Középtávon* Németországnak meg kell emésztienie a német újraegyesülés terheit, amelynek a finanszírozásához a különböző járulékok és adók emeléséhez folyamodtak, ami a befektetési kedvre szintén negatívan hatott. A meghirdetett többlépcsős adóreform körüli huzavona, a visszalépések taktikája a gazdaság szereplőinek bizonytalanságát növelte, az adórendszer kiszámíthatósága iránti bizalmat aláásta. Külön elmélyítette a problémákat az építőipar évek óta húzódoó válsága.

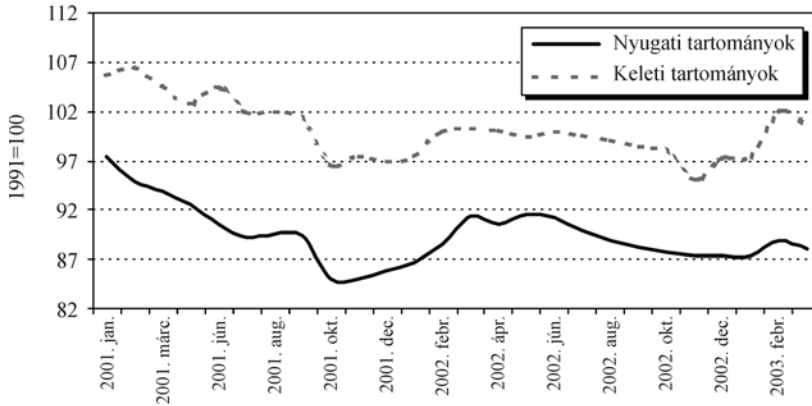
– *Hosszú távon* ismét a strukturális problémák megoldásának szükségességére térhetünk vissza: a jelenlegi gazdaság képtelen azt a szociális hálót finanszírozni, amely az éves költségvetési kiadások mintegy 34 százalékát veszi igénybe. A merev munkaerőpiaci struktúrák egyre kezelhetetlenebbé teszik a foglalkoztatási problémákat, és egyre áthidalhatatlanabb feszültségeket idéznek elő munkáltatók és munkavállalók között. A túlbürokratizált, túlbiztosított intézményi struktúrák pedig megnehezítik a reformok végrehajtását.

Idén sem várható igazi fordulat

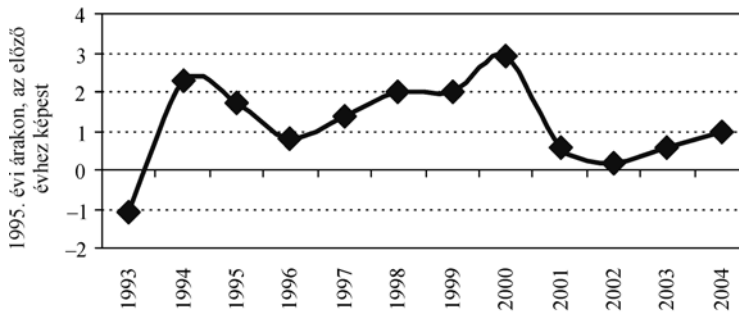
2003 elején továbbra is a konjunkturális stagnálás jellemzi Németországot, és a korábbi várakozásokkal ellentétben, a közeljövőben sem utal semmi különösebb fellendülésre. Az OECD legfrissebb előrejelzése szerint az I. negyedévi növekedés legfeljebb 0,2 százalék lesz, és a vezető német konjunktúrakutató intézetek sem számítanak az idén 0,6 százaléknál gyorsabb GDP-növekedésre. A németországi konjunkturális várakozásokat jól tükröző IFO-konjunktúra-barométer az elmúlt év során hét hónapon keresztül folyamatos csökkenést mutatott, és az idén is csak minimális felfelé mozdulás volt tapasztalható, ami már márciusra kifulladt (lásd az 1. ábrát). A szakemberek egyetértének abban, hogy a válság – nem utolsósorban – „saját gyártmány”, azaz noha külső sokkok idézték elő, elmélyülését sokkal inkább a belső keretfeltételek okozzák.

Német gazdasági helyzetkép

Az IFO konjunktúra-barométer alakulása Németországban

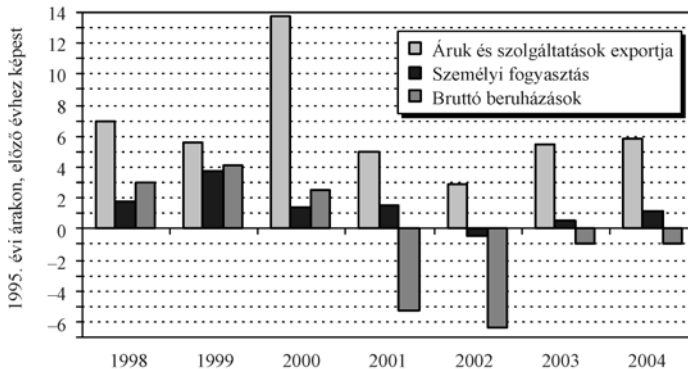

A német GDP-alakulás az elmúlt tíz évben (%)

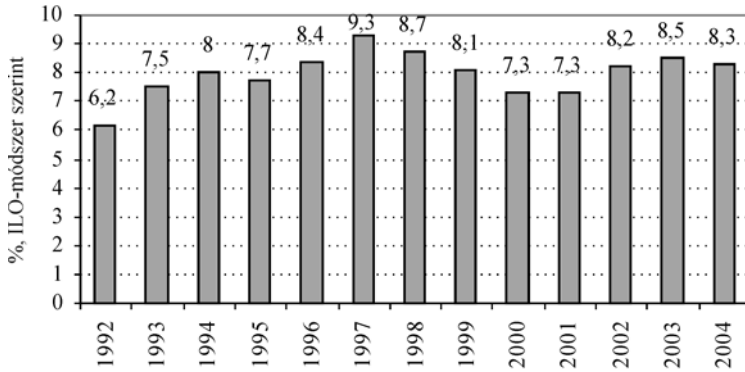
Forrás: Statistisches Bundesamt, DIW.

A GDP felhasználásának főbb jellemzői Németországban (%)

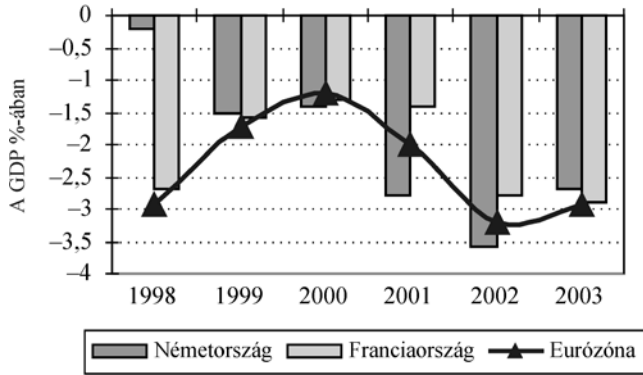
Forrás: Statistisches Bundesamt, DIW.

Munkanélküliségi ráta alakulása

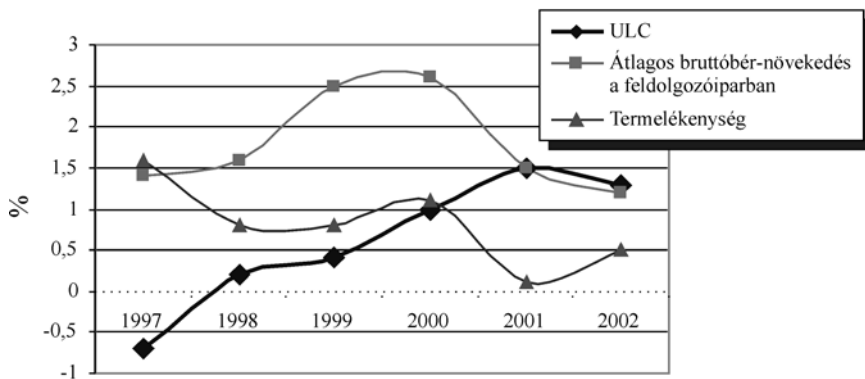
Forrás: Statistisches Bundesamt.

Költségvetési deficit alakulása az eurózónában

Forrás: Eurostat, DIW.

Termelékenység és bérek alakulása Németországban

Forrás: Statistisches Bundesamt, Eurostat, DIW.

A gazdasági élénkülés kerékkötője a *kereslet* hiánya: egyrészt a világgazdasági kereslet élénkülése – minden jel szerint – elmarad a várakozásoktól, másrészt a költségvetési deficit következtében kényszerpályán levő gazdaságpolitika olyan adókkal (társadalombiztosítási járulékok és egyéb adóemelések) terhelte meg a magánháztartások rendelkezésére álló jövedelmeket, amelyek az elmúlt időszak béremeléseinek hatását semmissé tették. De a kereslet visszafogottságát erősíti a mind a magánfogyasztók, mind a vállalkozások részéről megnyilvánuló bizalomvesztés, elbizonytalanodás, kétely, hogy képes-e egyáltalán a kormányzat a szükséges reformlépéseket megvalósítani, van-e rövid távon egyáltalán lehetőség arra, hogy pozitív irányú fordulat következzen be. A stagnáló magánfogyasztás, párosulva a külső kereslet mérsékelt élénkülésével, a beruházási kereslet bővülését is visszafogja. Mindebből következőleg nem várható semmiféle pozitív fordulat a foglalkoztatás terén sem. A munkanélküliség az idén is magas marad, az év egészében inkább négymillió fölött fog mozogni. E két utóbbi tényező hatására azonban nem várható, hogy 2003 folyamán a magánfogyasztás akár kis mértékben is élénküljön.

A *személyi fogyasztás* – nemzetközi összehasonlításban is – lassú bővülése, majdnem stagnálása távolról sem új keletű jelenség (lásd az 1. ábrát), mint ahogy az sem, hogy a fő növekedési impulzusok általában a külpiaci kereslet oldaláról várhatók. A viszonylag erős euró az európai exportőrök áversenyképességét rontja, és ezt Németország – ahol az áruk és szolgáltatások exportja a folyó GDP 35 százalékát teszi ki – is jelentősen megérzi. Az immár harmadik éve tartó, inkább stagnálásba hajló növekedés annak következménye, hogy a belső kereslet nyomottságát az export bővülése nem tudja ellensúlyozni. Hosszabb távon elemezve látható, hogy a német GDP növekedési üteme együtt mozog az exportéval (lásd a 2. ábrát, illetve a 2. táblázatot).

2. táblázat

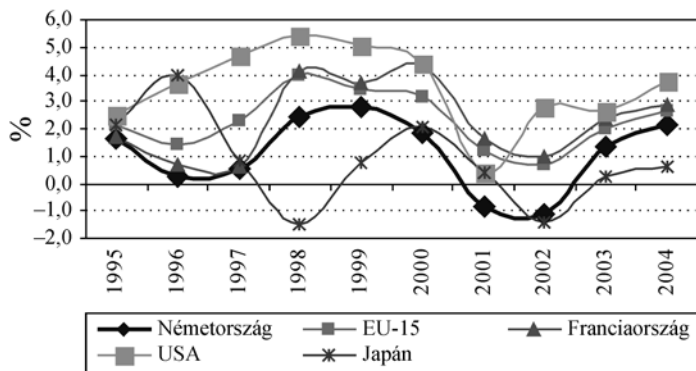
A GDP felhasználásának alakulása Németországban
(Százalékos változás az előző évhez képest)

	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
GDP	1,6	2,0	2,0	2,9	0,6	0,2	0,6
Magánfogyasztás	0,6	1,8	3,7	1,4	1,4	-0,5	0,5
Állami fogyasztás	-0,3	1,2	1,0	1,2	0,8	1,5	0,9
Bruttó állótőke-beruházások	-0	3,0	4,1	2,5	-5,3	-6,4	-1,0
Áruk és szolgáltatások exportja	11,2	6,8	5,6	13,2	5,0	2,9	1,8
Áruk és szolgáltatások importja	8,3	8,9	8,5	10,5	1,0	-1,3	1,6
Kiegészítő adatok							
Fogyasztóiár-index	1,8	1,0	0,6	1,9	2,5	1,3	1,3
Folyó fizetési mérleg (milliárd márka, illetve 1999-től euró)	-7,1	-6,5	-16,8	-20,3	11,1	52,5	35,0
Költségvetési egyenleg a GDP százalékában	-2,7	-2,2	-1,5	-1,4	-2,8	-3,7	-3,1
Munkanélküliségi ráta	9,3	8,7	8,1	7,3	7,3	8,2	8,5

Forrás: Statistisches Bundesamt, DIW, IFO, RWI.

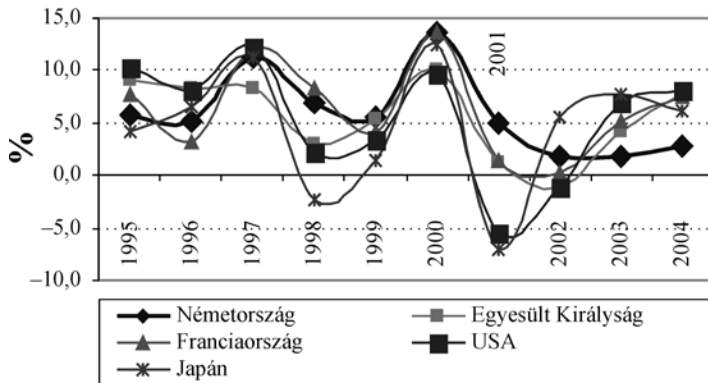
Németország nemzetiközi összehasonlításban

A német belső kereslet alakulása nemzetközi összehasonlításban

Forrás: OECD, Statistisches Bundesamt

A német export alakulása nemzetközi összehasonlításban

Forrás: OECD, Statistisches Bundesamt.

Az utóbbi időben újra felerősödtek azok az aggodalmak, amelyek a *defláció veszélyét* emlegetik Németország kapcsán.² A fogyasztói árak növekedése tavaly április óta lelassult, a fűtőolaj, a benzin és a szolgáltatások árainak emelkedésétől eltekintve inkább árcsökkenések voltak tapasztalhatók. Annak oka, hogy az idén – összességében – mégis a tavalyihoz hasonló (mintegy 1,3 százalékos) és nem alacsonyabb fogyasztóiár-emelkedés várható, az olajárak kiszámíthatatlanságával magyarázható. További árfelhaj-

² Az IMF legújabb világgazdasági jelentése szerint (IMF, 2003) a deflációs kockázat Németországban igen felerősödött: a lanya belső kereslet, a kedvezőtlen nyereségkilátások és a tovább csökkenő kapacitáshasználat együttesen a beruházási hajlandóság idén is folytatódó mérséklődéséhez vezet. Korábban a monetáris és fiskális politika együttese sikeresen tudta átlendíteni a német gazdaságot a krízishelyzeteken. Jelenleg, amikor a monetáris politika mint gazdaságpolitikai eszköztár kikerült az EMU-tagok közvetlen irányítása alól, a fiskális politikáé a nagyobb szerep, itt azonban a deficit csökkentésének rövid távú kényszere könnyen olyan megoldásokat kényszeríthet ki, amelyek a költségvetés bevételi oldala javításának célját szem előtt tartva még mélyebb stagnálás irányába lökhetik a gazdaságot.

tó hatást gyakorolt a dohány- és kőolajadó ez év eleji emelkedése, aminek következtében az áremelkedés 0,3 százalékponttal magasabb lesz, mint egyébként lenne; ezen túlmenően pedig egyes termékcsoportok kikerültek a kedvezményes (7 százalékos) áfakörből, és rájuk is az általánosan alkalmazott 16 százalékos kulcs lesz érvényes. Ezt a várakozást a kőolaj-, illetve ennek következtében a benzinárak – az iraki konfliktus következtében – egyelőre nem belátható mértékű emelkedése módosíthatja. Ez utóbbi áremelkedés azonban nem a kereslet/kínálati viszonyok változását tükrözi, hanem a piaci várakozások, spekuláció hatásait. A mérsékelt árnövekedés ellenére stagnáló kereslet,³ a fenyegető munkanélküliség következtében visszafogott bérpolitika és a maastrichti kritériumok következtében megszorításokra kényszerülő költségvetési politika olyan együttest alkotnak, amelyek lappangó deflációt vagy legalábbis egy többéves – Japánra emlékeztető – stagnálási folyamatot indíthatnak meg.

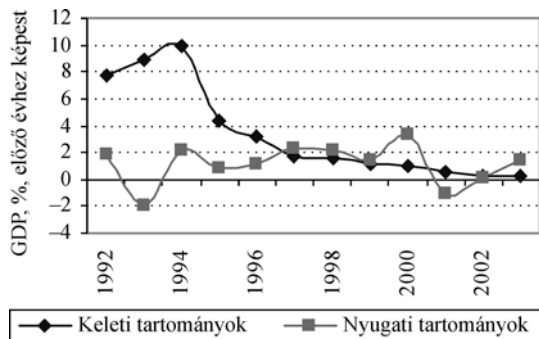
Kifulladás német lokomotív

A német újraegyesítést követő átmeneti boom után 1993-ban bekövetkezett recesz-szió óta a német gazdaság nemigen tud magára találni. 1995–2002 között az évi átlagos növekedés 1,4 százalék, ami mintegy 1 százalékponttal kevesebb, mint az eurózóna többi országáé.⁴ A legújabb elemzések (Welteke, 2003) is azt a tényt erősítik meg, hogy két év stagnálást követően az idén is csak minimális növekedés várható, ami könnyen egy hosszan tartó „gazdasági gyengélkedésbe” torkollhat.

A lassú növekedés oka – mint már korábban utaltunk rá – már évek óta ugyanaz: a belső kereslet, ezen belül pedig elsősorban a magánfogyasztás lassú növekedése és az építési tevékenység évek óta tartó visszaesése. Tavalay valóságos csőd hullám söpört végig Németországon, a csőd eljárás alá kerülő vállalatok száma mintegy 18 százalékkal haladta meg az előző évi szintet.

3. ábra

Keletnémet tartományok felzárkózásának lelassulása

Forrás: Statistisches Bundesamt, Deutsche Bundesbank.

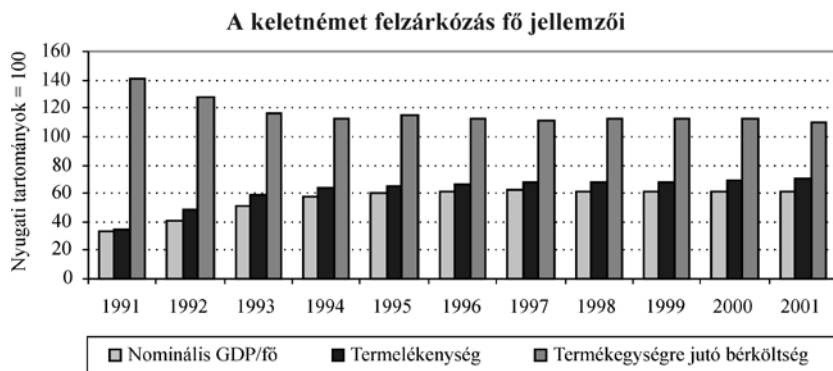
³ Kiegészítésként érdemes megjegyezni, hogy 1999 óta a megtakarítási ráta folyamatosan emelkedik, és tavaly 10,3 százalékkal újra 10 százalék fölé emelkedett. A 90-es évek első felében a hagyományosan magas német megtakarítási ráta csökkenésnek indult, és ez a folyamat torpant meg az évezredfordulóra annak ellenére, hogy a jelenlegi kamatfeltételek tulajdonképpen nem ösztönzik a megtakarításokat.

⁴ 1975–1985 között az évi átlagos növekedés még 2,2 százalék volt, ami megfelelt mind az Európai Unió átlagának (2,3 százalék), mind pedig azon országok átlagának, amelyek most az eurózónát alkotják (2,3 százalék).

A német újraegyesítés következtében a világ egyik legfejlettebb gazdasága megpróbálta magába integrálni, rövid időn belül felzárkóztatni (lásd a 3. ábrát) az alacsony termelékenységgű, versenyképtelen állami vállalatokkal és elavult kapacitásokkal rendelkező keletnémet gazdaságot, amely a – politikai megfontolásokból – rákényszerített, mesterségesen túlértékelt árfolyam és az ugyancsak politikai okokból gyors ütemű, a termelékenységet jelentős mértékben meghaladó béremelések következtében összeroppan a hirtelen rázúduló verseny hatására. Ez az összeomlás elsősorban a nemzetközi versenynek leginkább kitett feldolgozóipari ágazatokat érintette, olyan munkanélküliséget generálva, amelyet azóta sem sikerült leépíteni.

Az újraegyesítést követő első években a keletnémet tartományok növekedése meghaladta a nyugati tartományokét, ami elsősorban két tényező együttes hatásának volt köszönhető: egyrészt hatalmas tőke áramlott az infrastruktúra korszerűsítését, újjáépítését szolgáló beruházásokba, amit különböző támogatási konstrukciókkal az állam is ösztönzött, másrészt jelentős állami transzferekkel segítették a lakásépítési szektor felvirágoztatását és a vállalkozói tevékenység megindulását. A 90-es évek közepére az Aufbau Ost⁵ program rendelkezésére álló nagy volumenű források kezdtek mérsékeltebben csordogálni, aminek rövid távon a gazdasági növekedés üteme látta kárát. A felzárkózási folyamat elakadt, és 1997 óta (2001 kivételével) a keletnémet növekedési ütem elmarad a nyugati tartományokétól (lásd a 3. és a 4. ábrát).

4. ábra

Forrás: Statistisches Bundesamt.

13 évvel a német újraegyesítést követően a keletnémet tartományok összesített GDP-je (Berlin nélkül) az össznémet GDP 11 százalékát éri el, szemben az 1991. évi 7 százalékkal. Az egy főre jutó GDP tekintetében a keleti és a nyugati tartományok közötti szakadék majdnem felére csökkent: míg 1991-ben a keleti tartományok esetében az egy főre jutó nominális GDP a nyugati tartományokra számolt érték 33,4 százalékát tette ki, addig 2001-re a megfelelő mutató 61,7 százalékra nőtt. Ugyanakkor 1996 óta a mutató

⁵ A keletnémet tartományok újjáépítését szolgáló „Aufbau Ost” program három fő területre: innovációösztönzésre, beruházásösztönzésre és infrastruktúra-fejlesztésre koncentrált. 2005–2019 között a jelenlegi megállapodás szerint összesen 156 milliárd eurót különítenek el a keleti tartományok fejlesztésére: a támogatás fokozatosan futna ki, míg 2005-ben még évi 10,4 milliárd eurót jelentene, addig 2019-re 2,1 milliárdra mérséklődne.

A keletnémet tartományok a 2000–2006-os időszakban is az európai uniós besorolás alapján az 1. számú célkitűzés alá tartoznak, és ennek megfelelően 20,7 milliárd euróval részesülhetnek a Strukturális Alapokból, amit 12,4 milliárd költségvetési forrás és 17,2 milliárd eurónyi magántőke egészít ki. További támogatási forrásokat jelentettek az INTERREG III program által nyújtott keretek, továbbá a Kreditanstalt für Wiederaufbau segítségével számos kis- és középvállalat-fejlesztési program is megvalósult.

értéke nagyjából ezen a szinten mozog, szintén jelezvén a felzárkózás elakadását. Becslések szerint ahhoz, hogy tíz éven belül bekövetkezzen egy felzárkózás, a jelenlegi helyett évi átlagban 8 százalékos növekedési ütemre lenne szükség (Späth, 2003).

Míg költségoldalon a felzárkózás gyorsan bekövetkezett, a bevételi oldalon a legtöbb kis-, illetve közepes méretű vállalat ezt nem volt képes követni, és a kialakult pénzügyi nehézségeken egyre kevésbé képesek úrrá lenni. 2002 első felében 57 000 új vállalatalapítással 61 000 felszámolással végződő csődeljárás állt szemben. Néhány nagyberuházótól (BMW, Infineon vagy Porsche) eltekintve a várt (főleg külföldi) beruházói boom nem következett be, high-tech gócpontok nem alakultak ki. Noha a vállalati felmérések adatai szerint a feldolgozóipari vállalatok mintegy 60 százaléka végez valamilyen kutatás-fejlesztési tevékenységet, a K+F ráfordításoknak az összforgalomhoz viszonyított aránya csupán 1,53 százalék, ami 1991 óta még csökkent is (a nyugati tartományok vállalatai esetében 2,62 százalék), és a K+F területen foglalkoztatottak aránya az összes foglalkoztatotti létszám 2,97 százalékát (a megfelelő nyugatnémet mutató: 4,37 százalék) teszi ki.

A keletnémet növekedés egyik húzóereje az újraegyesülést követő építési boom (elsősorban a közlekedési infrastruktúra fejlesztése és a lakásépítés)⁶ volt. Az egy lakosra jutó beruházási érték 1991–1996 között 2,5-szeresére nőtt, és a megfelelő nyugatnémet érték 1,8-szeresének felelt meg. Az azóta bekövetkezett csökkenés természetes, hiszen ilyen mértékű, ráadásul jelentős állami forrásokra támaszkodó építési fellendülés nem tartható fenn a végtelenségig, és így is olyan mértékű építési kapacitások keletkeztek, amelyek egy része azóta kihasználatlan. Ugyanakkor azonban a legfontosabb húzóerejét veszítette el a keletnémet gazdaság, amit nem tudott semmivel megfelelően pótolni. A tavalyi árvízkárok felszámolása következtében megjelenő új kereslet ugyan ismét lendületet adhat az építőiparnak, de nem oldja meg a keleti tartományokat továbbra is jellemző versenyképességi problémákat: a keletnémet tartományokban az átlagos bérszínvonal elérte a nyugati tartományok átlagának 78 százalékát, míg a makrogazdasági szinten mért termelékenység mintegy 30 százalékkal elmarad attól. Ez utóbbi azonban összefügg azzal is, hogy a keletnémet vállalati méretstruktúra erőteljesen eltér a nyugatnémetétől. Szinte minden ágazatra igaz, hogy a kisebb méretű vállalati nagyság túlsúlya dominál. Az alacsonyabb termelékenységet magyarázó további tényező, hogy az odatelepített vállalatok funkciója elsősorban valamilyen résztvekenység végzése, például egyszerű összeszerelés, karbantartás, fuvarozás, kiegészítő tevékenység. Mindez azért probléma, mert ugyanakkor a fajlagos bérköltségek 10 százalékkal magasabbak, mint a nyugati tartományokban, holott az utóbbi négy évben Németország egészére is a termelékenységet meghaladó mértékű bérnövekedés⁷ és a fajlagos bérköltség (a unit labour costs=ULC) folyamatos emelkedése jellemző (lásd az 1. ábrát, illetve a 3. táblázatot).

⁶ Jelenleg a keletnémet lakásállomány mintegy 13 százaléka áll üresen. Ennek egy nem kis része ugyan olyan állapotú lakás, amelynek a felújítása már nem volt kifizetődő, de mintegy fele piacépés lehetne. A helyzet pozitív következménye, hogy a lakbérek valamelyest csökkentek, de ugyanakkor világos, hogy a különböző támogatási eszközök (különösen az új lakás építésének ösztönzése) olyan boomot indítottak meg, amely már meghaladta a piac abszorpciós képességét.

⁷ Ez annak ellenére is jellemző, hogy a keletnémet feldolgozóipari vállalatoknak majdnem 80 százaléka (ami a foglalkoztatottaknak mintegy 60 százalékát érinti) már az ágazati bérmegállapodásokban rögzített, alacsonyabb béreket fizet, és a vállalatok nagy része nem is vesz részt semmilyen formális bérmegállapodásban. (DIW felmérés eredményei. Idézi: Fortschritt, 2002.)

Az újraegyesülést követően ugyanis az ún. „Manteltarifverträge” rendszert alkalmazták, amely alatt olyan átfogó keretmegállapodások értendők, amelyek több évre vonatkozóan meghatározzák az általános munkafeltételeket (táppénz, felmondás, szabadság, túlóra, prémiumfeltételek, pótlékok stb.), kivéve a konkrét bérek nagyságát. Az ún. „Flächentarifvertrag” keretében a munkavállalói szervezetekkel szemben az ágazati munkaadói szervezetek állnak, és általában egy-egy szövetségi tartományon belül vagy a keleti és nyugati tartományokra külön-külön egy-egy ágazatra határozzák meg globálisan a munkafeltételeket, illetve kötnék ki minimum bérszintet (Nagy Katalin, 2000).

A fenti nehézségek ellenére azonban egy új tendencia is kezd kirajzolódni a kelet-német gazdasági transzformáció folyamatában: mégpedig az újraegyesülést követően összeomlott feldolgozóipar kezd új erőre kapni. Noha az új ipari bázis még törekeny (a Berlin nélkül számított keletnémet bruttó hozzáadott értéknek csupán 15 százalékát teszi ki, szemben a nyugatnémet tartományokra számított mintegy 25 százalékkal), az erőteljes növekedés (1996 óta az ipari termelés mintegy megduplázódott) mélyreható strukturális változásokkal párhuzamosan ment végbe. A csúcstechnológiát hordozó termékek részaránya 2000-re 5 százalékra emelkedett (a nyugati tartományok esetében ez az arány 7 százalék), míg a közepesen fejlett technológiát képviselő termékek aránya 30,7 százalékos (összehasonlítva nyugatnémet adat 45 százalékos); az egyéb termékek aránya pedig 64,3 százalék (48 százalékos).⁸ Ezzel párhuzamosan, még ha nagyon lassan is, de azért megindult a feldolgozóipari export bővülése is: az évezredfordulóra a feldolgozóipari termékforgalom mintegy egynegyedét külföldön értékesítik, és ennek több mint a fele nyugat-európai piacokra irányul. Ugyanakkor a hajdani legfontosabb piacokra, a volt KGST-országokba irányuló kivitel az egész export egyötödét sem éri el. Ugyancsak fontos előrelépés, hogy a belföldi értékesítésen belül is növekedésnek indult a helyi piacokon túlnövő, elsősorban a nyugati tartományokba irányuló forgalom (*Eikelpasch*, 2002).

A feldolgozóipar regionális elhelyezkedése a hajdani NDK-ra emlékeztet (az ipari tevékenység elsősorban Szászország és Thüringia területén található), és sokkal erőteljesebb területi koncentráció jellemzi, mint a nyugati tartományokat.

A tehát továbbra is meglevő versenyképességi hiányosságok, és nem is annyira a migrációtól való félelem az, ami a keletnémet politikusok számára a volt KGST-tagországok európai uniós csatlakozása kapcsán gondot okoz: erősödik az az aggály, hogy míg egyik oldalon a magas termelékenyséű nyugatnémet vállalatok konkurenciájával sem tudnak megbirkózni, úgy az alacsonyabb bérszínvonallal csatlakozó kelet-európai versenytársak a másik oldalról fogják fokozni a nyomást. A szabad letelepedés feltételei mellett a korábbiaknál is gyorsabban lehet egyes tevékenységeket a volt NDK-ból keletebbre átvinni. Míg a nyugati tartományokban, ha lassan is, de minden az információs társadalom kialakítása irányába mutat, addig a keleti tartományok esetében a Szolidaritási Paktum II. keretében – a jelenleg is még – évi 70-80 milliárd euró nagyságú szövetségi transzferek döntő része még mindig inkább a fogyasztásba, mintsem a kutatás-fejlesztésbe folyik.

Ennek fényében a keletnémet támogatási eszköztár is átgondolásra szorul. Egyre inkább megfogalmazódik az a vélemény, hogy a befektetőket nem elég csupán különböző támogatásokkal, szubvenciókkal a keletnémet tartományokba csalogatni, hanem elsősorban a gazdálkodási, működési keretfeltételeket szükséges olyan irányban módosítani, hogy a befektető számára a letelepedés rentábilissá válhasson.⁹ Az a támogatási koncepció – amely arra koncentrált, hogy egyik oldalon állami forrásokra támaszkodva minél gyorsabban felépítsen egy korszerű infrastruktúrát, a másikon a termelés összeomlásának, a foglalkoztatottság drámai társadalmi mértékű csökkenésének szociális következményeit ellensúlyozza, emellett célja, hogy elősegítse a korszerű termelési kapacitások megteremtését, és mindezzel egyidejűleg gondoskodjon a működőképes államigazgatási struktúrák kialakulásáról is – nem minden szempontból hozta meg a várt eredményt. Elsősorban nem volt alkalmas arra, hogy új, tartós munkahelyeket teremtsen. E mögött a koncepció mögött egy gyors felzárkózás feltételezése húzódott meg, ami, mint tudjuk, nem következett be. Ezzel szemben a megvalósításhoz szükséges transzferek nemcsak az adófizetők zsebét terheltek meg, hanem maradandó következményei is voltak mind a

⁸ Lásd: Fortschritte [2002].

⁹ Lásd: Fortschritte [2002].

tartományi, mind pedig a helyi költségvetésekre nézve. A súlyosan eladósodott keletnémet önkormányzatoknak nem volt más választásuk, mint hogy a kilencvenes évek második felétől erőteljes megtakarításokat foganatosítsanak. Ez utóbbiak viszont elsősorban a legfőbb konjunktúramotor, az állami beruházások visszafogásával jártak együtt, ami már rövid távon konjunkturális lanyhulás formájában érezte hatását.

A költségvetési politika mint a növekedés egyik fékje

Az állami kiadások GDP-hez viszonyított aránya Németországban jelenleg is nagyon magas, és ellentétben az EMU többi országával, a kilencvenes évek folyamán nem csökkent. A nyolcvanas évek végén megindult költségvetési konszolidációt és az állami kiadások visszaszorításának folyamatát a német újraegyesülés ténye, a keletnémet tartományokba irányuló jelentős transzferek („Aufbau Ost”, a keletnémet nyugdíjasszák finanszírozása, munkanélküli-segélyek fedezetének biztosítása) megakasztották. (Lásd a 3. táblázatot.) A kilencvenes években a keleti tartományokba irányuló transzferek nagysága (éves átlagban 90 milliárd euró) a nyugati tartományok GDP-je kb. 5 százalékának felelt meg, a kilencvenes évek végére 4 százalékra süllyedt, míg a keleti tartományok GDP-jéhez viszonyítva igen magas volt (1991-ben 52,3 százalék, 1999-re 34,1 százalékra süllyedt). (EC, 2002) Ezek a transzferek nemcsak beruházási, hanem igen jelentős részben fogyasztási célokat is szolgáltak.

A német költségvetés hiánya tavaly is és nagy valószínűséggel az idén is meghaladja a maastrichti kritériumokban rögzített 3 százalékos küszöböt. A fiskális politika elképzelései szerint 2006-ra sikerülhetne az államháztartás szanálása, egy többé-kevésbé kiegyensúlyozott költségvetés megteremtése. Ahhoz azonban, hogy ez valósággá válhasson, jelentős lépésekre van szükség, amelyek eredményeképpen nemcsak egyszerűen a kiadások visszafogására, hanem alapvető strukturális átrendeződésekre is sor kerül.

3. táblázat

Az állami kiadások,* illetve bevételek egyes fontosabb tételei a GDP százalékában

	Kiadások összesen	Adóbevételek	Társadalombiztosítási járulékok	Egyéb bevételek	Költségvetési deficit
1980	47,9	24,5	16,2	4,3	-2,9
1990	44,5	22,1	16,1	4,3	-2,0
1991	48,2	22,4	17,2	4,4	-4,2
1995	49,4	22,5	18,8	4,8	-3,3
1998	48,8	23,1	19,3	4,2	-2,2
1999	48,8	24,2	19,0	4,1	-1,5
2000	48,4	24,6	18,6	3,8	-1,4
2001	48,3	23,0	18,5	4,0	-2,8
2002	48,4	22,5	18,3	4,0	-3,6
2003	48,3	22,9	18,6	3,8	-3,1

* A jelen táblázatban a szövetségi, a tartományi és a helyi szintű költségvetési kiadások, továbbá a társadalombiztosítás és az egyéb speciális alapok kiadásainak együttese értendő.

Forrás: Deutsche Bank, Statistisches Bundesamt.

Ahogy a 3. táblázat adatai is jelzik, a jelenlegi pénzügyminiszter által meghirdetett takarékosági programok ellenére is az állami kiadások magas szinten mozognak. Ennek okait a következőkben foglalhatjuk össze:

- csökkenő, de továbbra is jelentős transferek a keletnémet tartományokba,
- a szubvenciók néhány területre korlátozódó magas szintje, a szubvenciók volumene a 2001. évi adóbevételeknek mintegy 1/3-át teszi ki (Boss, 2003) (agrárpiaci intervenciók támogatások, a közhatalmunkák támogatása, szociális lakásépítés, családtámogatás, elektromos áram felhasználáshoz kapcsolódó adókedvezmények, közlekedési szektor),
- a szociális transferek magas szintje,
- az egészségbiztosítás egyes területeinek jelentős deficitje,
- a nagy létszámú, a versenyszférához képest jól fizetett személyi állomány az államigazgatásban.

A magas kiadások értelemszerűen magas adóbevételeket is igényelnek, amelyek terhei viszont gátolják mind a foglalkoztatás bővítését, mind a nettó jövedelmek növekedését. A lassú, stagnáló növekedés feltételei közepette az adóbevételek növekedése elmarad a várakozásoktól, az elmaradt bevételek következtében viszont a béreket terhelő adók, társadalombiztosítási járulékok sem csökkenthetők. Ebben a helyzetben a német adórendszer sajátosságai a következők:

- a relatív magas jövedelemadó-terhek, amelyeket a kivételek és kedvezmények egész tárháza egészít ki. A minimális adókulcs 19,9 százalék, ami egészen 48,5 százalékra emelkedik. Ehhez járul hozzá még a keletnémet újjáépítés támogatására szolgáló szolidaritási járulék, illetve esetenként az egyházi adó. Ebből adódóan jelenleg egy átlagos – egyedülálló – szakmunkás jövedelmét terhelő adó- és járulékelvonások mintegy 51 százalékra rúgnak.

- relatív magas munkáltatói járulékok, amelyek megdrágítják az emberi munka alkalmazását, akadályát jelentik a foglalkoztatás bővítésének.

- a vállalkozásokat terhelő csökkenő, de megítélésük szerint még mindig magas nyereségadó. A Schröder-kormány által meghirdetett adóreform következtében mind a tartalékolt, mind pedig az osztalékként kifizetett nyereség esetében 25 százalékra csökkent (szemben a korábbi 40, illetve 30 százalékról).

A jelenlegi, mind a magánfogyasztók, mind pedig a beruházók oldaláról megnyilvánuló bizalmi válsággal fémjelzett helyzetben a költségvetési politika oldaláról nagyon egyértelmű üzenetekre, világos politikai irányvonalra van szükség ahhoz, hogy a gazdasági alanyok ne újabb adóemelésekre spekuláljanak. Ahhoz, hogy a *konzolidációs stratégia* valóban hatékony legyen, a következő elemekre kellene koncentrálnia (Welteke, 2003):

- a fiskális politika céljainak világos kommunikációjára;
- a költségoldal konszolidációjára, különös tekintettel a fogyasztási célú állami kiadások visszafogására;

- a szociális transferek visszafogására;¹⁰
- középtávon többé-kevésbé kiegyenlített költségvetés céljának megfogalmazására: ez alatt mintegy 0,5 százalékos GDP-arányos hiány értendő, ami a helyi önkormányzatok esetében 2,5 százalékos GDP-arányos deficitmérséklést feltételez akkor, amikor az adóreform következtében 2004–2005-re az adóbevételek volumene is a GDP 1 százalékának megfelelő mértékben csökken. A konszolidációnak tehát elsősorban a kiadások oldaláról kell végbe-mennie, ami mind a szövetségi, mind a tartományi, illetve helyi önkormányzatok részéről jelentős megszorítást feltételez. Ahhoz, hogy el lehessen érni, hogy a helyi önkormányzatok

¹⁰ A döntően a helyi önkormányzatok hiányából adódó úgynevezett strukturális deficit nagysága 2002-ben 3 százalék volt. A strukturális deficit másik forrása a társadalombiztosítási alapoknak az előbbihez képest kisebb mértékű hiánya.

nominális kiadásai 2003–2006 között ne nőjenek, meglehetősen szigorú intézkedésekre lenne szükség. Így például: a magánlakás-építés támogatásának korlátozására, a munkanélküli-segély egy részének szociális segéllyé történő átalakítására, sőt a felkínált munkahelyet visz-szautasító munkanélküliek esetében a juttatásoknak a szociális segélyek szintje alá történő csökkentésére; az aktív munkaerő-piaci eszközök jelentős visszafogására;

- a jelenlegi szubvenciók felülvizsgálatára. Vagy egy általános, minden területet érintő csökkentést szükséges megcélózni, vagy pedig degressziót, illetve időben történő korlátozást kellene kilátásba helyezni;

- a helyi önkormányzatokban foglalkoztatottak számának csökkentésére, illetve teljesítményorientált bérezési rendszer bevezetésére, nagyobb teret engedve a helyi szem-pontokat tükröző differenciált bérstruktúrák kialakításának;

- a privatizációban rejlő tartalékok kihasználására;

- az állami, önkormányzati tulajdonban levő ingatlanok fokozottabb piaci hasznosítására.

A költségvetési bevételek jövőbeni alakulását meghatározó *adópolitika* hitelességének visszaállítása a jelenlegi válságból való kilábalás egyik igen fontos eleme lenne. Ennek érde-kében első lépésként a kormánynek folytatnia kellene az előző ciklusban elkezdett, „*Adóre-form 2000*” elnevezésű háromlépcsős adóreform keretében tervezett – az árvíz okozta károk helyreállításának finanszírozási igénye miatt –, időközben részben elhalasztott adócsökkenté-sek következtetés végrehajtását. A jelenlegi lanyha gazdasági növekedés feltételei mellett nem kizárt, hogy ezek az intézkedések még nagyobb megszorításokat kényszerítenek ki majd a kiadási oldalon. Az adórendszer áttekinthetősége érdekében szükség lenne.

- a direkt adók helyett az indirekt adók szélesebb körű alkalmazására,

- a jövedelemadó-rendszer egyszerűsítésére, a különböző elszámolható átalánykölt-ségek körének szűkítésére,

- bizonyos jövedelempótlékok (az éjszakai munka, az ünnep- és munkaszüneti na-pokon végzett munka utáni bérpótlék) adómentességének megszüntetésére,

- a kedvezményes áfa-adókulcsok megszüntetésére, és az így bekövetkező élelmi-szer-áremelkedésnek a létminimumon, illetve a szociális segélyen élők esetében a jöve-delemadózás rendszerén keresztüli kompenzálására.

A szociális rendszerek elkerülhetetlen reformja

A bérköltségeket jelentős mértékben megnövelő *társadalombiztosítási járulékok* te-rén a *nyugdíjrendszer*, illetve az *egészségbiztosítás rendszere*, valamint a *munkanélküli-segi biztosítás rendszere* igényel gyors változtatásokat.

A *nyugdíj-biztosítási rendszer* átalakításának első lépéseire már az előző kormány-ciklus időszaka alatt sor került. A német rendszer három pillére: az állami nyugdíjbizto-sítás, a privát (magán-) biztosítás, illetve a vállalatok által fedezett biztosítás. 2001 óta az állami nyugdíj-biztosítási rendszeren belül – demográfiai okokból – a korábbi felosz-tó-kirovó rendszerrel szemben egyre hangsúlyosabbá válik a rendszer tökefedezeti ele-mekkel történő kiegészítése, erősítése. A nyugdíjak éves kiigazítását¹¹ egy megadott

¹¹ Németországban a szövetségi kormány minden évben beterjeszti a parlament elé a nyugdíjak kiigazí-tásáról, a jövedelmek alakulásáról szóló jelentését, és javaslatot tesz az adó- és járuléktérhek változtatására, az adott évi nyugdíjkorrekció mértékére. Az 1992. évi nyugdíjreform értelmében az éves kiigazítás oly módon ment végbe, hogy egyéves csúszással a nyugdíjak alakulása párhuzamosan mozgott a nettó jövedelmek alakulásával. Ez a folyamat tört meg 2000-ben, amikor az akkori munkaügyi miniszter javaslatára csak az inflációs ráta mértékéig történt meg a nyugdíjak visszaigazítása. A szakszervezetek és a nyugdíjasok érde-képviselőiteinek tiltakozására ez a formula egy év után meg is bukott, a 2001. évi nyugdíjreform szellemében azonban a nyugdíjakat a továbbiakban a bruttó bérek alakulásához igazították, ami a kilencvenes évekhez képest a nyugdíjak kisebb mértékű emelkedését eredményezte. Noha a tervek szerint ez a módszer 2010-ig lehetne érvényben, de már most is világosan látszik, hogy hosszú távon ez a formula sem finanszírozható.

formula alapján teszik: itt – konszenzusos megállapodás alapján – a nyugdíjakat az átlagbéremelésekkel összhangban igazítják ki.¹² A jelenleg érvényben levő rendeletek értelmében a nyugdíjak emelkedésének mértéke középtávon el fog maradni a béremelések mértékétől.¹³ Ilyen körülmények között a munkáltató szervezetek által javasolt további nyugdíjcsökkentés meglehetősen problematikusnak tűnik, különösen akkor, amikor a nyugdíjasoknak a lakosságon belüli aránya folyamatosan emelkedik (jelenleg 17 százalék), és a várható életkor hosszabbodásával a jövőben még inkább emelkedni fog. Tekintettel arra, hogy a nyugdíjjárulékok idén bekövetkezett újabb emelkedése után a további járulékemelkedéseket – hosszabb távon – a politika mindenképpen el szeretné kerülni, további reformlépések megkerülhetetlenek lesznek: a jelenleg vázolt elgondolások két irányba mutatnak: a) a nyugdíjkorhatár további emelése felé; b) a jelenlegi nyugdíjformula felülvizsgálata irányába, ahol a nyugdíjak kiigazítását nem az átlagbérek, illetve az infláció alakulása, hanem a – makroszinten számított – kifizetett bértömeg határozná meg.

Ahhoz, hogy elérhető legyen a nyugdíjjárulékok emelésének elkerülése, mindenképpen szükséges, hogy a nyugdíjbiztosítás második eleme, a magánbiztosítás, az öngondoskodás a jövőben a korábbiaknál nagyobb teret kapjon. Az utóbbi időben azonban a magánbiztosítási konstrukciókba vetett bizalom is megingott, tekintettel arra, hogy a különböző portfóliók alapján felállt pénzalapok hozamai a részvényárfolyamok bizonytalanságai miatt meglehetősen ingadozóvá váltak.

A harmadik pillér, a vállalatok által dolgozóik részére biztosított nyugdíjbiztosítás ma már jelentéktelen, tekintettel arra, hogy a vállalatok szociális és egyéb adóterhei olyan mértéket öltöttek, amikor egyéb juttatásra már nemigen kaphatók.

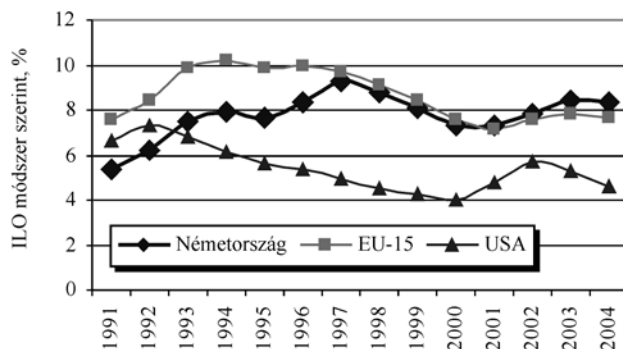
A szociális rendszerek másik, ugyancsak reformra szoruló eleme az *állami betegbiztosítási rendszer*. Az állami betegbiztosítási kasszák hiánya (elsősorban a gyógyszerárak emelkedése következtében) 2002-ben 2,96 milliárd euróra emelkedett, ami jóval magasabb volt, mint amire korábban számítottak. E téren még olyan mértékű reformkísérletekre sem került sor, mint a nyugdíjrendszer vonatkozásában. Az időskori betegápolási biztosítás rendszere ugyan beindult, de a legfrissebb adatok ebben a vonatkozásban is jelentős deficitről árulkodnak. Az eddigi reformkoncepciók lényege a versenyelemek felértékelődése az állami betegbiztosítás terén,¹⁴ a finanszírozás vonatkozásában pedig valamiféle felosztó-kirovó rendszer bevezetése, amely a szolgáltatások igénybevételénél érzékelhető takarékoskodást premizálja. Ugyanakkor a finanszírozásnál egyre inkább szükséges egy tökefedezeti elem beépítése, valamint az „öngondoskodás” fokozása, és ezáltal különböző szintű ellátásokat átfogó szolgáltatáscsomagok igénybevételének lehetősége. Egyre inkább megfogalmazódik az a koncepció, hogy bizonyos alapellátáson túl egyéb egészségügyi szolgáltatások csak kiegészítő magánbiztosítás mellett, önfinanszírozó jelleggel legyenek igénybe vehetők. A változtatás további eleme kellene, hogy legyen a rendszer áttekinthetőségének növelése, az igénybe vehető szolgáltatások körénél a gazdasági racionalitás, a költségoldal nagyobb figyelembevételének térhódítása.

¹² Mint ismert, az előző kormányzati ciklusban egy azóta kudarcba fulladt reformkísérlet keretében Riester, akkori munkaügyi miniszter a nyugdíjak kiigazítását megpróbálta az előző év hivatalos inflációs rátájához kötni, és ezt a formulát legalább két évre rögzíteni. Végül is csupán 2000-ben sikerült érvényt szereznie az új modellnek, amely akkor (átlag 0,6 százalékos nyugdíjemelkedés mellett) a nyugdíjak (a háború óta először bekövetkezett) reálértékének csökkenéséhez vezetett, és 2001-re meg is bukott.

¹³ Ezt az irányt már a 2001. évi nyugdíjreform is célba vette, és a kancellári program is tartalmaz ilyen elemeket.

¹⁴ Lásd: Sachverständigenrat [2002].

A német munkanélküliség alakulása nemzetközi összevetésben

Forrás: OECD, Eurostat, DIW

Növekedés és munkanélküliség – konjunkturális kontra strukturális okok

Míg Németországban 1991-ben a regisztrált munkanélküliek száma 2,2 millió volt, addig napjainkra 4,3-4,5 millióra emelkedett. Ha csak a nyugati tartományokra, tehát a volt NSZK-ra jellemző adatokat vizsgáljuk, a kedvezőtlen trend akkor is töretlen: míg 1970-ben a munkanélküliek száma 170 ezer volt, addig 1990-re 1,8 millióra, 2002 végére pedig 2,8 millióra emelkedett. A keleti tartományok esetében 1991 és 2002 között a munkanélküliek száma 900 ezerről 1,2-1,3 millióra emelkedett, és nagyjából 1997 óta tartja ezt a szintet. 1991 óta a foglalkoztatottak száma mintegy 3 százalékkal (1,2 millió fővel, ezen belül a keleti tartományokban mintegy 28 százalékkal) csökkent. A foglalkoztatottak számának csökkenése, különösen a keleti tartományokban az idén még mindenképpen folytatódni fog, ez utóbbiak esetében a problémát rövid távon az elvándorlás, és nem a strukturális feszültségek mérséklése enyhíti (Lage..., 2002). Becslések szerint a konjunkturaciklusok alakulása mintegy ± 500 ezerrel befolyásolja a munkanélküliség nagyságát, tekintettel arra, hogy az döntően (85 százalékban) a konjunkturális ingadozásoktól független, strukturális okokra vezethető vissza (OECD, 2002). Ugyanakkor hangsúlyozni kell, hogy a foglalkoztatás egyik legfőbb támasza Németország esetében az exporttevékenység. Input-output modellszámítások szerint¹⁵ míg 1991-ben a 23 legfontosabb feldolgozóipari ágazat közül hat esetében a munkahelyek fele függött az exporttól, addig 2001-re már 14 ágazat esetében volt ez a helyzet. Az ezredfordulóra a foglalkoztatás exportra utaltsága tovább fokozódott: 2001-ben már minden ötödik feldolgozóipari munkahely létét határozta meg közvetlenül vagy közvetve az exporttevékenység, és a kutatási eredmények tanúsága szerint a foglalkoztatás szinte csak azokon a területeken bővül, ahol a kivitel, a külső kereslet szerepe is jelentős. Ez egyben azt is jelzi, hogy a foglalkoztatás javításának egy másik eszköze, az importhelyettesítés Németország esetében csak korlátozottan érvényesül.¹⁶ Németországot hosszú távon is a magas kereskedelmimérleg-többlet jellemezte az áruforgalomban,¹⁷ ami ugyan a német ipar

¹⁵ Lásd: Schintke – Stäglin [2003].

¹⁶ Lásd: Schintke – Weiß [2003].

¹⁷ A nagy átlag mögött jelentős különbségek húzódnak meg: míg a gépjárműgyártás hagyományosan jelentős exporttöbbletet mutat és a gépgyártás is meg tudta őrizni nettó exportőri pozícióját, addig a vegyipar, és – ami még inkább elgondolkodtató – a high-tech termékek kereskedelme terén jelentős deficit mutatkozik.

erős nemzetközi versenyképességének is betudható, de ugyanakkor a belső kereslet tartós hiányának a következménye is lehet. Ez utóbbira pedig, ahogyan erre már a korábbiakban is utaltunk, számos konkrét jel mutat.

4. táblázat

**Feldolgozóipari munkaerőköltségek és termelékenység
nemzetközi összehasonlításban**

	Egy alkalmazottra jutó munkavállalói jövedelem*			Munkatermelékenység			Fajlagos bérköltség		
	1995– 2000 átlag	2001	2002	1995– 2000 átlag	2001	2002	1995– 2000 átlag	2001	2002
<i>Euróóóna</i>	1,9	2,6	2,9	1,2	–0,1	0,4	0,7	2,7	2,5
<i>Németország</i>	1,4	1,8	2,1	1,2	0,0	0,8	0,2	1,8	1,3
<i>Franciaország</i>	1,4	3,3	3,9	1,2	0,2	1,5	0,2	3,1	2,3
<i>Olaszország</i>	2,9	2,4	3,0	1,4	0,1	–1,2	1,5	2,3	4,3
<i>Ausztria</i>	2,4	4,0	2,2	2,5	0,7	1,5	–0,1	3,3	0,8
<i>Belgium</i>	2,6	2,8	3,7	2,0	–1,0	1,3	0,6	3,9	2,3
<i>Finnország</i>	3,4	4,9	4,0	2,9	–0,5	2,3	0,5	5,4	1,7
<i>Görögország</i>	8,2	5,2	5,8	2,8	4,9	3,7	5,4	0,2	2,0
<i>Írország</i>	4,2	7,9	6,5	4,5	3,2	3,1	–0,3	4,6	3,3
<i>Luxemburg</i>	2,9	5,3	3,2	2,2	–4,8	–2,4	0,7	10,6	5,7
<i>Hollandia</i>	2,6	5,0	4,8	1,0	–0,7	–0,3	1,6	5,8	5,2
<i>Portugália</i>		6,1	4,0	3,1	0,1	–0,4	5,6	5,9	4,4
<i>Spanyolország</i>	3,4	4,7	4,1	0,9	0,4	0,6	2,5	4,2	3,5
<i>Egyesült Államok</i>	3,8	2,3	2,5	1,9	0,2	3,8	1,9	2,1	–1,2

* Bruttó kereset, plusz a munkáltatót terhelő járulékok. Alkalmazott = foglalkoztatott civil és katona, de nem terjed ki az önfoglalkoztatókra, szövetkezeti dolgozókra, családi kisegítő gazdaságban dolgozókra.

Forrás: Report of the European Economy, 2003, CESifo, 25. o.

5. táblázat

**A munkanélküliség struktúráját jellemző néhány mutató
(Százalékban)**

Nők aránya		Tartós munkanélküliek aránya		50 év felettiiek aránya		25 év alattiak aránya		Kvalifikáció nélküliek aránya		Egészségileg korlátozottak aránya		Külföldi munkavállalók aránya		
K	Ny	K	Ny	K	Ny	K	Ny	K	Ny	K	Ny	K	Ny	
1992	64,7	46,6	24,45	26,6	22,3	31,5	13,4	14,8	23,8	47,7	10,0	28,7	1,3	14,1
1995	63,7	44,1	28,8	33,3	29,4	33,1	11,1	13,0	21,0	46,5	13,8	26,3	1,1	16,5
2000	52,9	46,0	35,2	37,1	28,7	34,5	13,4	17,0	22,4	46,3	20,6	29,2	2,6	17,1
2001	51,7	45,3	35,4	32,5	27,5	30,8	13,1	18,5	21,5	45,5	21,4	28,4	2,5	17,4

Megjegyzés: K = keleti tartományok; Ny = nyugati tartományok.

Forrás: Fortschritt [2002], 39. o., Bundesanstalt für Arbeit, ZEW.

Az 5. ábra jelzi, hogy a magas munkanélküliség nemcsak Németországra, hanem az Európai Unió egészére jellemző probléma, és az idén év elején az unió egészében is tovább nőtt a munkanélküliség. Németország¹⁸ az alsó középmezőnyben helyezkedik el,

¹⁸ A legfrissebb februári adatok szerint a regisztrált munkanélküliek száma 4,706 millióra emelkedett, ami megközelíti a II. világháború utáni 1998. évi január–februári rekordot (4,823 millió fő).

a Eurostat legfrissebb adatai szerint a legmagasabb munkanélküliségi rátát (12,1 százalék) Spanyolországban mérték. A munkanélküliség növekedése a hetvenes évek közepétől jelentkezett mind Európában, mind pedig az USA-ban, azonban ez utóbbi esetében a munkanélküliség csökkentésére tett lépések eredményesebbek voltak, mint Európában. Ennek egyik okát jellemzik a 4. táblázat adatai.

A munkanélküliség struktúráját tekintve (lásd az 5. táblázatot) az elmúlt tíz évben jellemző a tartósan munkanélküliek arányának emelkedése, amelyet sokan a nettó munkajövedelmekhez képest viszonylag magas munkanélküli-segélyekkel hoznak összefüggésbe; a keleti tartományokban jellemző az 50 év felettiek arányának növekedése, ők egyben a tartósan munkanélküliek nagy részét is jelentik. A 25 év alatti korosztály munkanélküliségének növekedése a nyugati tartományokat jellemzi, a keleti tartományokban részben demográfiai okokból, részben pedig az elvándorlás miatt arányuk stabil. A kvalifikáció nélküliek aránya a munkanélkülieken belül Keleten és Nyugaton is egyaránt 2 százalékponttal csökkent, ami arra utal, hogy a kvalifikált munkanélküliek száma és aránya növekszik. Ez utóbbi jelenség másik oka, hogy az alacsonyan kvalifikáltak esetében nem annyira a tartós munkanélküliség, mint inkább a gyakori állapotváltozás, a tartós foglalkoztatathatóság hiánya jelentkezik, így a számbavétel időpontja is befolyásolhatja arányukat. A külföldiek aránya a munkanélkülieken belül Németország egészében nő, de a kimutatások szerint arányuk a nyugati tartományokban nagyságrenddel nagyobb. A női munkanélküliség aránya a volt NDK-ban magasabb, mint a nyugati tartományokban, ami azzal magyarázható, hogy a női foglalkoztatottság ott hagyományosan is sokkal magasabb volt; a csökkenő tendencia pedig demográfiai okokra vezethető vissza. A táblázat alapján elvileg arra lehetne következtetni, hogy a munkanélküliséget okozó különböző kockázati tényezők jelentősége a keleti tartományokban kisebb; a valóság azonban az, hogy a munkanélküliek relatív száma itt sokkal magasabb, a munkanélküliség oka, jellege sokrétűbb, és így nem mindenki volt besorolható az egyébként típusos szempontok alapján.

Növekedés és foglalkoztatás kapcsolatát vizsgálva Németország esetében arra a következtetésre lehet jutni (Deutsch, 2002), hogy míg a termelés alapvetően tökeintenzív, maga az alacsony munkainput az, ami a növekedésgyorsulás egyik akadálya. Ez nemcsak a foglalkoztatottak számának csökkenésében, a 15–25 éves korosztály, illetve az 55 éven felüli korosztály alacsony foglalkoztatottsági rátáiban, a női munkaerő alacsony aktivitásában mutatkozik meg, hanem az egy foglalkoztatottra jutó munkaórák számának csökkenésében is. Ennek okai a következőkben összegezhetők:

- a már említett magas adók és járulékok következtében a nettó és a bruttó bérek között jelentős a különbség,

- egy alapvetően elosztásorientált bérpolitika következtében magas reálbérköltségek alakultak ki,

- az erősen centralizált, ágazati bérmegállapodásokon alapuló bértárgyalásos rendszer következtében kicsi a differenciálódás a bérek között mind ágazati, mind pedig regionális szinten,

- a területi/regionális bérmegállapodások merevsége, kötelező jellege nem teszi lehetővé, hogy az adott régióban tevékenykedő vállalatok specifikus érdekei érvényesülhessenek,

- viszonylag szerény a kvalifikációval összefüggő bérszintek közötti differenciálódás,

- a munkaviszony megszüntetésének a feltételei túlságosan merevek,

- a rugalmas munkaidőformák széles körű alkalmazását jogi és intézményi akadályok nehezítik,

– a minimálbérek és a munkanélküliségi-segélyek, illetve egyéb szociális juttatások színvonalának nem kielégítő a differenciáltsága, a teljesítményhez kötődő ösztönző kifizetések a fix bérek szintjéhez képest túlságosan alacsonyak.

Németország esetében a kilencvenes évek végén életre hívott – röviden csak – „Szövetség a munkáért...” elnevezésű tripartit megállapodást – amelyet kettős ok, egyrészt az ország egészét jellemző, tartósan magas munkanélküliség és különösen a keletnémet tartományok esetében kritikus méreteket öltő foglalkoztatási problémák, másrészt a szociális háló finanszírozhatósága, fenntarthatósága kapcsán felmerülő kételyek kényszerítettek ki – az utóbbi időben egyre inkább a meghiúsulás veszélye fenyegeti. Az egyre inkább ingó német paktum fő célkitűzése nem *ár/bérmegállapodásként* fogalmazódott meg, hanem *bérvisszafogásért cserébe munkahelyteremtés* problematikájaként. A paktum keretében a szövetségi kormány, a gazdaság és a szakszervezetek képviselői a munkanélküliség csökkentésére és versenyképes (a bérek féken tartásával, valamint képzési programokkal megalapozott) munkahelyek teremtésére kötelezték el magukat (Nagy Katalin, 2000). Idén februárban a munkáltatók által előterjesztett hatpontos program (Hundt, 2003) – többek között – a következőket javasolja:

- a felmondás jelenlegi feltételeinek lazítását,
- a munkáltatóknak a szakképzéssel, illetve kapcsolódó új munkahelyek teremtésével kapcsolatos kötelezettségeinek lazítását,
- ugyanakkor az ágazati bérmegállapodások keretében a továbbképzés, illetve szakképzés feltételeinek rögzítését,
- a vállalati szintű bérmegállapodások bevezetését,
- az ágazati bérmegállapodásokban rögzített béremelések mértékének a termelékenység növekedési ütemétől elmaradó nagyságú meghatározását,
- a munkáltatókat terhelő járulékoknak a jelenlegi 42 százalékról 40 százalék alá történő csökkentését még a jelenlegi kormányzati ciklus időtartama alatt.

A fenti koncepció, amely a további bérvisszafogás mellett tör lándzsát, egyelőre lehetetlenné teszi a két legnagyobb szakszervezettel (az IG Metall és a Verdivel) történő megállapodást. A szakszervezetek támogatása nélkül viszont a munkaerő-piaci, illetve egyéb, a szociális hálót érintő reformok elindítása is meglehetősen kétségesse válik. Már a Hartz-bizottság javaslatai is heves ellenállást váltottak ki a munkavállalói oldal részéről, mivel a javaslatokból bizonyos szociális juttatások megkurtítására következtek, de a már említett hatpontos program hatására végképpen megszűnt az egyetértés.

A tripartit megállapodás romjai közepette a német kormánynak immár egyedül, a munkavállalók és a munkáltatók szervezeteinek támogatása nélkül kell elindítania a sokat rebesgetett reformintézkedéseket. A nagy várakozásokkal megelőzött kancellári beszéd, amely a tervezett reform körvonalaait konkretizálta, már tartalmazott óvatos javaslatokat a munkanélküliségi segélyek csökkentésére, a foglalkoztatási formák rugalmasabbá tételére vonatkozóan, de egyelőre nem látható világosan, hogy milyen mértékben lesznek megvalósíthatók. A szakszervezetek a fenti elképzelések alapján a társadalmi-szociális különbségek fokozódásától, egyes rétegek elszegényedésétől, leszakadástól tartanak, és legfőbb aggályuk, hogy nem látnak semmi garanciát arra, hogy a fenti intézkedések eredményeképpen számottevő javulás álljon be a foglalkoztatási helyzetben. Ennek megfelelően ellenállással, sztrájkokkal fenyegetőznek, aminek első jelei már most is érezhetők.

Állami programcsomag – tűzoltás vagy átfogó reformok

A már említett március 14-i „jövőbe mutató” programcsomag,¹⁹ amelyet a német kancellár „*Agenda 2010*” címmel vázolt fel a Deutsche Bundestag előtt, a külpolitikai feszültségek tárgyalásán túlmenően három – a gazdaságot érintő – területtel foglalkozik. Ezek a következők.

1. Konjunktúra és költségvetés, ezen belül:

- a helyi önkormányzatok terheinek csökkentése egyrészt az árvízkárok helyreállítására költségeinek szövetségi szintre történő átvállalásával, másrészt a munkaképes, de szociális segélyen élők támogatási költségeinek a Bundesanstalt für Arbeit költségvetésébe történő áthelyezésével, harmadrészt a kormány 7 milliárd eurós beruházásösztönzési csomagjával, amellyel segíti a kommunális (szennyvízelvezetés, ivóvízellátás, hulladékgazdálkodás, kommunális infrastruktúra-fejlesztése terén) beruházásokat, negyedrészről 2004. január 1-jétől a helyi önkormányzati finanszírozási rendszer reformjára történő kötelezettségvállalással,
- az építőipar fellendítése érdekében 8 milliárd eurós keret elhatárolása a lakásfelújítás, -korszerűsítés támogatására,
- 2004. január 1-jétől az adóreform következő szakaszának maradéktalan végrehajtása, a jövedelemadó-kulcsok erőteljes csökkentése.²⁰

2. Foglalkoztatás és gazdaság:

- a munkaerőpiac megkezdett liberalizálásának (a rész- és bér munka feltételeinek lazítása) folytatása a rugalmasabb foglalkoztatási formák megteremtése érdekében,
- 800 euróig a „mini job”-ok járuléktérheinek minimális szinten tartása,
- a munkaerő-közvetítés rendszerének fejlesztése,
- a Hartz-bizottság programjának következetes végrehajtása,
- a munkanélküli-segélyezés és a szociális segélyezés rendszerének összehangolása, a munkanélküli-segélyek szintjének a szociális segélyek szintjére történő csökkentése,
- a munkanélküli-támogatások fizetési időtartamának a jelenlegi 32 hónapról 55 év alatti munkanélküliek esetében 12 hónapra, 55 év felettiek esetében pedig 18 hónapra való csökkentése,
- a felmondási védelem intézményének módosítása (felmondás esetén a munkavállaló választhat a végkielégítés vagy a munkaügyi döntőper lehetősége között), a felmondás kritériumainak kialakításában a munkavállalók, illetve a munkáltatók szervezetei együttműködésének és a vállalati érdekek érvényesítése nagyobb lehetőségének követelménye; a továbbfoglalkoztatásnál az életkor és a foglalkoztatás időtartama mint egyedi kritérium megszűnése; az öt főnél több alkalmazottal dolgozó vállalatok esetében a felmondási védelem rugalmasabb kezelésének lehetővé tétele, az újonnan alapított kisvállalatok és az öt főnél kevesebb alkalmazottal működő kis- és középvállalatok esetében pedig a meghatározott időre szóló szerződések, a kölcsönmunkaerő, illetve a rész-munkaidőben történő foglalkoztatás alkalmazásának engedélyezése,
- a kis- és középvállalati szektor működési feltételeinek javítása: a kisvállalatokat terhelő adózási, illetve számviteli-könyvviteli kötelezettségek könnyítése, egyszerűsítése; új vállalkozások elindításának támogatása, a hitelhozzáférs feltételeinek javítása,
- a kézműves ipar lehetőségeinek javítása,

¹⁹ Regierungserklärung..., [2003].

²⁰ A legalacsonyabb kulcs 15 százalékra, a legmagasabb 42 százalékra csökkenne.

- az ágazati bérmegállapodások rendszerének lazítása, a vállalaton belül igények figyelembevétele,
- a szakképzés pénzügyi hátterének javítása,
- a bérjárulékok csökkentése,
- a képzésbe, kutatás-fejlesztésbe történő beruházások bővítése.

3. Szociális biztonság, időskori és egészségbiztosítás:

- a jövőben az anyasági segélynek nem a betegbiztosítás terhére, hanem az adójövedelmekből való finanszírozása,
- a nyugdíj- és egészségbiztosítási rendszer további reformlépéseinek meghatározásánál a Rürup-bizottság²¹ javaslataira való támaszkodás (még az idén sor kerül a nyugdíjformula módosítására),²²
- az egészségbiztosítási rendszeren belül szolidaritási mag megmaradása (azaz korra és jövedelemre való tekintet nélkül bizonyos szintű ellátásra minden állampolgárnak joga kell, hogy legyen), bizonyos szintű, illetve körű szolgáltatások kivétele az államilag finanszírozott biztosítás révén fedezett körből (az egyik leginkább ismert javaslat a fogpótlás teljes mértékben magánérőből történő finanszírozása),
- ugyanakkor a betegbiztosítási kasszák számának csökkentése, de ezzel egyidejűleg köztük a verseny erősítése, monopolpozíciók leépítésének elősegítése,
- nagyobb hangsúlyt helyezése az egészségmegőrzésre, a betegségek megelőzésére.

A nagy várakozásokat megelőző kancellári beszéd nyílt összegzése a jelenlegi problémahalmaznak: a külpolitikai feszültségek, az ettől függetlenül is labilis külpiazi körülmények jelentős mértékben rontották az amúgy is gyenge lábakon álló német konjunktúra külső keretfeltételeit. Ezt megnehezíti, hogy a belső konjunktúra tartósan gyenge, és rövid távon nem is várható pozitív változás. Mindennek mélyreható strukturális (mint a magas bérköltségek, a részvényárfolyamok összeomlása miatt bekövetkezett jövedelemcsökkenés, az állami kiadások GDP-hez viszonyított magas aránya) okai vannak, ami a kormányt tettekre kényszeríti.

Félő, hogy a jelenleg ismertté vált csomag nem lesz képes betölteni a hozzáfűzött és az egyes gazdasági csoportok érdekeltérési miatt erősen divergáló reményeket. A szakszervezetek az államilag finanszírozott (legalább 15 milliárd eurós nagyságrendet képviselő) beruházásoktól remélik a kereslet élénkülését, ugyanakkor hangsúlyozzák, hogy a munkavállalás jelenlegi szabályaihoz – különös tekintettel a felmondásra vonatkozó korlátozásokra – nem szabad hozzányúlni. A munkáltatói oldal viszont éppen az ellenkezőjét szeretné: szerintük csak rugalmasabb munkaerő-piaci szabályok, kiszámítható adópolitika, belátható adó- és járulékcsoökkentések alapozhatnak meg egy beruházási konjunktúrát. A kormányprogram ezzel szemben egy harmadik megoldást kínál, amely sem az ágazati szakszervezeteknek, sem pedig a szakmai egyesüléseknek nem elegendő: a Kreditanstalt für Wiederaufbau bevonásával kedvezményes (előzetes információk szerint 15 milliárd euró volumenű) hitelcsomagot nyújt beruházási projektekhez, első-

²¹ Ulla Schmidt, a szövetségi szociális miniszter asszony javaslatára 2002 novemberében létrehozták a Rürup-bizottságot, amelynek feladata a társadalombiztosítás jelenlegi rendszerének egy fenntartható rendszer irányába történő továbbfejlesztése, illetve a finanszírozhatóság feltételeinek kialakítása.

²² A Rürup-bizottság – egyelőre még törvényi erővel nem bíró – javaslatai értelmében 2005-től kezdve a nyugdíjak, illetve kiegészítő, nyugdíjjellegű jövedelmek egy része (a tervek szerint első lépésben 50 százaléka, majd fokozatosan növekvő része) adókötelessé válna; a 2005 után nyugdíjba menők teljes nyugdíja adóalapnak számítana. A kisnyugdíjasok védelme érdekében bizonyos összeghatárig a nyugdíjak adómentesek maradnának. A fenti intézkedés ellensúlyozásaképpen a nyugdíj-hozzájárulások, önkéntes nyugdíjkasszába történő befizetések az adóalapból leírhatók lennének. Ugyancsak adókötelessé válnának a különböző életbiztosítási konstrukciók is.

sorban az építőipari dekonjunktúra megfordítása érdekében lakásfelújításra, illetve az erősen eladósodott és ezért beruházási tevékenységét visszafogó helyi önkormányzatok támogatására. Egy ilyenfajta megközelítés azonban meglehetősen kétes sikerhez vezet: hiszen a középvállalkozói réteg eladósodási képessége korlátozott, beruházási kedvét fékezi, ha a kedvezményes hitelekhez a beígért adó- és járulékcsoökkentések nem párosulnak. A helyi önkormányzatok hitelfelvételi képességét eladósodottságuk magas szintje korlátozza. A nagyvállalati réteg beruházási döntéseit pedig nem a kamatkedvezmények, hanem az adók és egyéb járulékok csökkentése, rugalmasabb foglalkoztatási megoldások alkalmazása ösztönzi inkább. A szakszervezetek támogatás iránti vágyának pedig a költségvetés jelenlegi nehézségei szabnak határt. Az eddigi tapasztalatok alapján az állami forrásokból finanszírozott beruházási programok nagyobb mértékben járultak hozzá a költségvetési deficit és az államháztartás eladósodásának növekedéséhez, mint a konjunkturális fellendüléshez, illetve új munkahelyek teremtéséhez. A programcsomag által megcélzott adócsökkentéseket, illetve a munkaerőpiacot érintő intézkedéseket a vállalkozói oldal helyes iránynak tartja, de nem eléggé radikálisnak; a szakszervezeti oldal viszont elutasítja mindazokat az elképzeléseket, amelyek a korábbi szociális intézmények lebontása, az aktív munkaerő-piaci eszközök szűkítése irányába mutatnak.

Hivatkozások

- Ackermann, J. [2003]: Ein erfolgreiches Reformjahr 2003! Deutsche Bank Research, Aktuelle Themen, Nr. 254., Frankfurt am Main, január 23.
- Boss, A. [2003]: Der öffentliche Sektor – eine Wachstumsbremse. Deutsche Bank Research, Nr. 252., január 9.
- Deutsch, G. [2002]: Germany's return to growth: a reform agenda. Deutsche Bank Research, december 23.
- EC [2002]: Germany's Growth Performance in the 1990's. European Economy, Economic Papers, No. 170. European Commission, május.
- Eikelpasch, A. – Brenke, K. [2002]: Ostdeutsche Industrie gewinnt an Boden, Ergebnisse einer Umfrage. DIW Wochenbericht, 3.
- Fortschritte [2002]: Fortschritte beim Aufbau Ost. Fortschrittsbericht wirtschaftswissenschaftlicher Institute über die wirtschaftliche Entwicklung in Ostdeutschland (Koordination: Joachim Ragnitz). Halle, június 17.
- http://europa.eu.int/comm/economy_finance
- Hundt, D. [2003]: Zur Zukunft des Bündnisses für Arbeit, Ausbildung und Wettbewerbsfähigkeit. BDA, Berlin, 06. 02.
- IMF [2003]: World Economic Outlook, 2003. IMF.
- Lage [2002]: Die Lage der Weltwirtschaft und der deutschen Wirtschaft im Herbst 2002. Herbstgutachten der Forschungsinstitute, Essen, október 18.
- Moderne [2002]: Moderne Dienstleistungen am Arbeitsmarkt. Hartz Kommission, Berlin.
- Nagy Katalin [2000]: Szövetség a munkáért, a képzés és a versenyképesség javítása érdekében – makroszintű tripartit megállapodás Németországban. Kopint–Datorg, Budapest, október.
- OECD [2002]: OECD Economic Outlook, december.
- Regierungserklärung [2003]: Regierungserklärung von Bundeskanzler Schröder am 14. März 2003 vor dem Deutschen Bundestag: „Mut zum Frieden, Mut zur Veränderung“. <http://www.bundestkanzler.de/>
- Sachverständigenrat [2002]: Sachverständigenrat: Jahresgutachten 2002/03: Zwanzig Punkte für Beschäftigung und Wachstum. Wiesbaden, november 13.
- Schinke, J. – Stäglin, R. [2003]: Export stützt Beschäftigung. DIW Wochenbericht, Nr. 9.
- Schinke, J. – Weiß, R. [2003]: Zunehmende Außenhandelsverflechtung: Kompensieren sich Beschäftigungseffekte von Export- und Importsteigerungen? DIW Wochenbericht, Nr. 9.
- Späth, L. [2003]: Der Osten braucht ein Konzept. *Handelsblatt*, február 19.
- Welteke, E. [2003]: Wege aus der Krise. Wirtschaftspolitische Denkstoße für Deutschland. Deutsche Bundesbank, Frankfurt am Main, március.

Az USA agrárpolitikájának változása napjainkig

POPP JÓZSEF

*Az Egyesült Államokban az 1929–1933 között kialakult gazdasági világválság óta lehet markáns agrárszabályozásról beszélni. A mezőgazdasági törvények alapján véve 1996-ig nem változtatták meg az eredeti rendelkezéseket (1996-ban és 2002-ben ideiglenesen hatályon kívül helyezték a permanens törvényt). Az 1996–2002-es időszakra vonatkozó mezőgazdasági törvény azonban mérföldkőnek számított az USA agrárgazdaságában, mert a piaci átlagár alakulásának függvényében előre nem látható mértékű veszteségtérítés helyébe a termelés alakulásától független, meghatározott összegű közvetlen jövedelemtámogatás lépett. A támogatási rendszer alapja tehát az aktuális termeléstől független korábbi bázisterület és referenciahozam volt a kötelező területpihentetés megszüntetése mellett. A gyakorlat 1996–2002 között bebizonyította, hogy a váratlan piaci árváltozás által előidézett jövedelemcsökkenés mérséklésére hozott ad hoc intézkedések (rendkívüli segélyek) sem voltak elég hatékonyak. Ezért döntöttek 2002-ben a termelőktől független, váratlan események bekövetkezése esetére a piaci veszteségtérítés helyébe lépő és a termelési ciklusokat kiegyenlítő támogatási forma, azaz az anticiklikus kifizetések mellett. A 2002. évi törvény az anticiklikus támogatások bevezetése mellett kiemelten kezeli az agrár-környezetvédelmet. Az USA agrárszabályozásának elemzése tanulságokkal szolgál az EU agrárpolitikai reformjait illetően is. Az EU-ban a közvetlen jövedelemtámogatások alapjául szolgáló referenciahozamok és bázisterület alkalmazása (1992 óta) az USA-ban már az 1992. évi CAP-reform előtt is gyakorlat volt. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a GATT Uruguayi Fordulója során az USA-nak tulajdonképpen sikerült a többi tagországgal, beleértve az EU tagországait is, elfogadtatni saját agrárpolitikáját. Az USA az 1996. évi mezőgazdasági törvény értelmében felszabadította a termelési szerkezethez kapcsolódó kötöttségeket és támogatásokat, mert már nem adott növények termelésére vonatkoztak. Az EU-ban ezzel szemben a közvetlen jövedelemtámogatások ma is meghatározott termelési szerkezetre vonatkoznak és adott növények (illetve állatprémiumok esetében meghatározott állati termékek) előállítását feltételezik. Az USA 2002. évi mezőgazdasági törvénye azonban visszalépést jelent az 1996-ban elkezdett agrárszabályozási reformhoz képest, mert a támogatások növelését teszi lehetővé a termelési ciklusokat ellensúlyozó anticiklikus támogatás bevezetésével. Az EU számára elgondolkodtató az USA új mezőgazdasági törvénye a küszöbönálló bővítés és újabb CAP-reform tekintetében.**

* A cikk az OTKA T 34518. sz. kutatási téma támogatásával készült.

Az Egyesült Államokban az 1929–1933 között kialakult gazdasági világválság óta lehet markáns agrárszabályozásról beszélni. Ezekben az években a termelési biztonság és a piaci egyensúlyok megteremtése került az érdeklődés középpontjába, így az agrárpolitika is az új gazdaságpolitika (*New Deal*) része lett. A Rooseveltnél elindított *New Deal*-politika keretében 1933-ban elfogadott első mezőgazdasági törvény (*First Agricultural Adjustment Act*) hatékonyabb, és távolabbra mutató jogi védelmet biztosított a farmereknek. A törvény azt tűzte ki célul, hogy helyreállítja az egyensúlyt a termelés és a fogyasztás mennyisége között, és a termelők számára „paritásos árakat” biztosít.

Az új gazdaságpolitikai siker hatására az USA-ban folytatták az agrárszabályozással kapcsolatos törvényhozói munkát és az 1938. évi mezőgazdasági törvény (*Agricultural Adjustment Act of 1938*) meghatározott módszerek segítségével – a paritásos ár százaléka és a várható termésfölség alapján – állapította meg a legfőbb növényi termékek garantált minimálárát. A termelési és esetenként az értékesítési kvótákat a farmok szintjéig lebontották. Ebben az időszakban az egy termelő által felvehető közvetlen támogatások összege nem haladhatta meg az évi 10 ezer dollárt. Ezzel párhuzamosan elindították a szövetségi termésbiztosítási programot. A gyorsan romló termékkör (tej, zöldséggyümölcs) szabályozását az 1937-ben megszületett Mezőgazdasági Marketing Törvény (*Agricultural Marketing Agreement Act*) tette lehetővé.

Az első mezőgazdasági törvény elfogadása (1933) után a második világháború kezdetéig az évi kb. 30-40 millió acre (12-16 millió hektár) pihentetett terület egyensúlyban tartotta a kereslet-kínálat alakulását és stabil árakat eredményezett. Ez a trend csak a második világháború idejére szakadt meg, amikor a háborúban részt vevő országok élelmiszerigényének kielégítése érdekében az összes mezőgazdasági területet megművelték. Az 1940-es évek végén azonban részben helyreállt az európai termelőbázis, és az USA mezőgazdasága újra kínálatkorlátozásra szorult.

1948-ban létrehozták a Termékhitel Ügynökséget (*Commodity Credit Corporation: CCC*), amely azt a feladatot kapta, hogy a felvásárolt mezőgazdasági termékek értékesítése és a „hitelnyújtás” (erre a termelőktől átvett termékek biztosítottak fedezetet) mellett „stabilizálja, támogassa és védje a farmgazdaságok jövedelmét és a termelői árakat, segítse a kiegyensúlyozott és megfelelő mezőgazdasági termékkínálat fenntartását, és tegye lehetővé a mezőgazdasági termékek rendezett forgalmazását” (*Galbraith, 1988*).

Az 1949. évi mezőgazdasági törvény (*Agricultural Act of 1949*) továbbra is a paritásos árak szintjén garantálta a farmerek jövedelmét, és a tejszektorban bevezette az intervenció mechanizmust, ami összességében magas intézményes árakat és – a koreai háború éveitől eltekintve – növekvő állami készleteket eredményezett. Az 1938. és 1949. évi mezőgazdasági törvények mind a mai napig az USA mezőgazdaságára jellemző ár- és jövedelemtámogatások permanens törvényi¹ háttérét képezik. Az 1949 után elfogadott mezőgazdasági törvények a „permanens törvény” ideiglenes módosításairól szólnak, de alapjában véve 1996-ig nem változtatták meg az eredeti rendelkezéseket (1996-ban és 2002-ben ideiglenesen hatályon kívül helyezték a permanens törvényt). A gazdasági világválság helyzetében kialakított agrárpolitika tehát folyamatosan érvényesülő kerettörvénnyé vált.

A farmprogramokat az egyes mezőgazdasági törvények többé-kevésbé módosították, de a Clinton elnök által 1996 áprilisában aláírt és az 1996–2002-es időszakra vonatkozó mezőgazdasági törvény (*Federal Agricultural Improvement and Reform Act: FAIR*

¹ Az 1938. évi mezőgazdasági törvény kötelező jelleggel bevezette a kukorica, a gyapot és a búza ártámogatását, az 1949. évi törvény pedig az ártámogatást kiterjesztette a gyalpúrára, moherre, mézre és tejre.

Act) mérföldkönek számított az USA mezőgazdaságában. A mezőgazdasági törvény alapvető reformjának okai mindenekelőtt a szövetségi költségvetési hiány csökkentése, a GATT-megállapodás kötelezettségvállalásainak teljesítése, a támogatások egyenlőtlen allokációjának mérséklése (nagy farmok vitték el a támogatások döntő részét) és a környezetvédelem szerepének erősítése (környezetkímélő termelési eljárások bevezetésének ösztönzése) voltak.

Az 1996. évi törvény a tej- és cukorszektor szabályozását is megváltoztatta, a reform azonban *elsősorban a szántóföldi növények* (búza, takarmánygabona, gyapot, rizs) *termelésének feltételeit érintette*, mert a termelők szinte teljesen szabad kezet kaptak a vetésszerkezet kialakításában, és *megszűnt a kötelező területpihentetés, a célár, a veszteségtérítés*, de *fennmaradt a garantált ár, ahhoz kapcsolódva a termék-jelzáloghitel és az értékesítési támogatás*.

A szabályozás alapjaiban változtatta meg a korábbi farmprogramokat és támogatásokat, mert a területcsökkentő programban (búza, takarmánygabona, gyapot és rizs) részt vevő valamennyi farmer átmeneti támogatásban részesült, ha rugalmas termelési szerződés formájában aláírta az 1996–2002 közötti időszakra vonatkozó támogatás feltételeit. A korábbi termékprogramban (1991–1995 között) részt vett termelő számára lehetővé tették a 7 évre (1996–2002) szóló rugalmas termelési szerződés (*Production Flexibility Contract*) megkötését. *A piaci átlagár alakulásának függvényében előre nem látható mértékű veszteségtérítés helyébe a termelés alakulásától független, meghatározott összegű közvetlen jövedelemtámogatás (Production Flexibility Contract payment: PFC-payment) lépett.*

A támogatás a szerződésbe bevont terület, azaz az előző törvény alapján 1996-ra kiszámított bázisterület 85 százalékára vonatkozott a referenciahozam figyelembevételével. A támogatható terület 1996–2002 között csak annyiban változhatott, amilyen mértékben a hosszú távú földpihentetési programból (tartalékföldalap-program) a termelők kivették (növelték a szerződött terület nagyságát), illetve a programba bevitték (csökkentették a szerződött terület nagyságát) a földjüket. A rugalmas termelési szerződés azt jelentette, hogy a támogatásra jogosult földterületet (a szerződött terület 100 százalékát) mezőgazdasági termelésre kellett használni, és alapjában véve a zöldség és gyümölcs kivételével bármilyen mezőgazdasági termék előállítható volt, beleértve a gyepegzálkodást, takarmánytermelést és területpihentetést.

2002-ig meghatározták az évenként kifizethető támogatás összegét és megoszlását annak függvényében, hogy a farmer korábban az adott földterületen éppen melyik veszteségtérítésre jogosult növényt termelte. Az 1996. évi programkifizetések alapján határozták meg az egyes termékekre kifizethető maximális támogatási összeget. A támogatás összegének megoszlása a korábbi veszteségtérítésre jogosult termékek által elfoglalt földterület arányában történt, tehát tulajdonképpen nem is a személyekhez, hanem a korábbi termékprogramokba bevont földterületekhez kötődött. A támogatási rendszer alapja tehát az aktuális termeléstől független korábbi bázisterület és referenciahozam volt a kötelező területpihentetés megszüntetése mellett. A kifizetett támogatás a mindenkori ártól és vetésszerkezettől is független volt.

Az 1996–2002 közötti időszakra is fenntartották a permanens törvényt, de átmenetileg felfüggesztették az 1938. és 1949. évi mezőgazdasági törvények rendelkezéseit. Ugyanakkor komoly változások következtek be a mezőgazdasági termékek világpiaci árának alakulásában. 1996–1997-ben mind a világpiacon, mind az USA piacán emelkedtek az agrártermékek árai, és ebben az időszakban a piaci árak nem süllyedtek a garantált ár szintje alá, azaz nem kellett értékesítési támogatást fizetni a farmerek számára. 1998-ban azonban gyökeres változás következett be, mert a mezőgazdasági termékek árai csökkentek és az ebből származó jövedelemkiesést az 1996. évi törvény zöld dobo-

zos támogatásai² (PFC-payment), valamint az ahhoz kapcsolódó értékesítési támogatás már nem tudta megfelelő mértékben ellensúlyozni

Az USA farmerei az 1998–1999-es szezonévtől kezdődően a rugalmas termelési szerződés keretében fizetett támogatások és értékesítési támogatások mellett rendkívüli segélyben³ részesültek. A rendkívüli segélyek egyrészt mérsékeltek az elemi károk veszteségeit (disaster relief payment), másrészt piaci veszteségtérítési támogatást (market loss assistance payment: MLAP) is biztosítottak a farmereknek az alacsony piaci árak, illetve a jövedelemkiesés ellensúlyozására. A piaci veszteségtérítési kifizetés a korábbi veszteségtérítési kifizetésekhez és értékesítési támogatásokhoz hasonlóan burkolt exporttámogatásnak tekinthető.

A gyakorlat 1996–2002 között bebizonyította, hogy a váratlan piaci árváltozás által előidézett jövedelemcsökkenés mérséklésére hozott ad hoc intézkedések (rendkívüli segélyek) sem voltak elég hatékonyak. A 2002. évi mezőgazdasági törvény előkészítése során a mezőgazdasági érdekképviseleti szervezetek azt kérték a kongresszustól, hogy maradjon változatlan a vetésszerkezet szabad kialakításának lehetősége, de alacsony piaci árak esetén lépjen életbe a termelési ciklusokat ellensúlyozó ún. anticiklikus támogatási jogcím is. Ezért döntöttek 2002-ben a termelőktől független, váratlan események bekövetkezése esetére a piaci veszteségtérítés helyébe lépő és a termelési ciklusokat kiegyenlítő támogatási forma, azaz az anticiklikus kifizetések (counter-cyclical payment) mellett.

A 2002. évi mezőgazdasági törvény előzményei

Az USA-ban az agrobusiness évi kibocsátása meghaladja a 3500 milliárd dollárt, azaz a GDP 15 százalékát, és 25 millió embernek ad munkát. Az USA fogyasztói a rendelkezésükre álló jövedelem alig 11 százalékát költik élelmiszerre, azaz kevesebbet, mint bárhol a világon (ez az arány az Egyesült Királyságban 11,2, Németországban, Franciaországban, Ausztráliában és Új-Zélandon 15-17 százalék). A kormány szerepe is folyamatosan változik, különösen a kereskedelem, az agrárszabályozás, az infrastruktúra-fejlesztés, a természeti erőforrások megőrzése, a környezetvédelem, a vidékfejlesztés és az élelmiszersegély kap ma nagyobb hangsúlyt.

A mezőgazdasági háztartások 38 százaléka kapja a támogatások 87 százalékát, és állítja elő a mezőgazdasági termelési érték 92 százalékát. Ugyanakkor a mezőgazdasági háztartások 62 százalékára jut a támogatások 13 és a mezőgazdasági termelési érték 8 százaléka, de ezeknek a háztartásoknak nem célja, hogy elsődlegesen a mezőgazdasági tevékenység biztosítsa a megélhetést. Mindkét csoport fontos szerepet játszik az USA agrártermelésében, de különböző a kockázatviselés szintje és ezzel párhuzamosan az elvárható támogatások nagysága is. Az agrártámogatási rendszer összességében valamennyi farmnak a vállalt kockázatnak megfelelően nyújt segítséget.

Az 1930-as évek óta jelentősen csökkent a főfoglalkozású farmerek száma és nőtt a mezőgazdaságon kívüli tevékenységből származó jövedelemszerzés jelentősége. Jelenleg *a farmerek mezőgazdaságból származó 60 milliárd dolláros nettó jövedelme mellett legalább 120 milliárd dollárt jelent a mezőgazdaságon kívüli tevékenységből származó jövedelem.* Ezzel szemben az OECD-régió átlagában az agrártermelők mezőgazdasági és

² A WTO-megállapodás a leginkább termelés- és kereskedelemtorzító támogatásokat a sárga dobozba (amber box), a termelésre és kereskedelemre legkevésbé hatást gyakoroló támogatásokat pedig a zöld dobozba (green box) sorolja. A kínálatkorlátozással párosuló támogatások tartoznak a kék dobozba (blue box).

³ A rendkívüli segély kifizetését az éves költségvetési törvények (Appropriations Acts), valamint a 2000-ben megszavazott mezőgazdasági kockázatvédelmi törvény (Agricultural Risk Protection Act: ARPA) tették lehetővé.

nem mezőgazdasági munkából származó jövedelme 50-50 százalékot tesz ki (OECD, 2002). Az erőforrások koncentrációjával a farmok száma csökkent, az átlagos birtoknagyság pedig nőtt. Az elmúlt fél évszázadban a termelés megduplázódott, ugyanakkor a farmok száma 2/3-dal lett kevesebb. Az USA-ban mintegy 150 ezer farm termeli meg az élelmiszer-szükséglet zömét. Az USDA kimutatása szerint a többi 2 millió farm évi termelési értéke eléri ugyan az 1000 dollárt (legalább ekkora termelési érték szükséges, hogy farmról beszéljünk), de a 2 millió farm termelői elsősorban a vidéki életformát helyezik előtérbe, és jövedelemforrásuk nagy része mezőgazdaságon kívüli tevékenységből származik. Az ún. programtermékeket⁴ az 1930-as években szinte valamennyi farmon termelték, ma a gazdaságoknak csak 30 százaléka foglalkozik ezeknek a termékeknek (amelyek a termelési érték 20 százalékát teszik ki) az előállításával.

Az élelmiszer-gazdaság szerepe a kereskedelemben és az exportban fokozatosan nőtt. A világpiaci kereslet növekedésével párhuzamosan az USA élelmiszer-gazdasági exportjának értéke az 1970. évi 7-ről mára 50 milliárd dollár fölé emelkedett. A növekvő exportpiacok nélkül jelentősen alacsonyabb termelői árakra és bevételekre lehetne számítani. A világ lakosságának 96 százaléka az USA-n kívül él, az élelmiszerek iránti kereslet növekedésére pedig elsősorban a népesség és a jövedelem viszonylag gyors emelkedését mutató fejlődő országokban lehet számítani. *Jelenleg az USA élelmiszer-gazdasági exportjának kétharmadát a magas hozzáadott értékkel rendelkező termékek jelentik* (1980-ban ez az arány 50 százalékos volt). A világkereskedelemben az élelmiszerek és agrártermékek vámvédelme sokkal magasabb, mint az ipari termékeké. Az USA rendelkezik a világon az egyik legalacsonyabb átlagos vámtarifával az élelmiszer-gazdasági termékek körében (ma az USA-ban 12, a WTO-tagországokban átlagosan 62 százalékot tesz ki a vámszint).

Az USA-ban az agrárszabályozás több mint 70 éves múltra tekint vissza. A történelem azt mutatja, hogy a mezőgazdasági háztartások jövedelmének növekedése mindenekelőtt a kutatási eredményeknek, a termelékenység emelkedésének és a mezőgazdaságon kívüli jövedelemszerzési lehetőségek megteremtésének köszönhető. Az 1930-as években bevezetett programok gyakori és nemkívánatos következményei miatt a mezőgazdasági törvényeket folyamatosan módosították. Az 1996. évi farmtörvény megszüntette a sok évtizeden keresztül létező programokat és jó példát mutatott a világnak a termeléstől független támogatási rendszer (rugalmas termelési szerződés) bevezetésével. Az 1996. évi törvény gyakorlati alkalmazását viszont beárnyékolja az a tény, hogy 1997–2001 között mintegy 28 milliárd dollárral több támogatást fizettek ki az eredetileg megszavazott összegnél.

Még mindig *nincs közvetlen kapcsolat a kifizetett támogatások összege és a farmok pénzügyi helyzete között*. Az előzetesen megszerzett jogosultságra (történelmi jogosultság) alapozott kifizetések mégiscsak meghatározott termékekre vonatkoznak, és a farmok 40 százalékát érintik. A legtöbb szubvencióval ellentétben e támogatások közvetlenül növelik a gazdaságok jövedelmét, hiszen a termelőknek ezek elnyeréséhez újabb költségeket nem kell vállalniuk. A támogatási programok nem várt következményei abból is adódnak, hogy *egyre inkább elválnak a földtulajdon a földhasználatról*. A programok a földhasználókat támogatták és a támogatás jelentős része a földárban került tőkésítésre, aminek következtében emelkedtek a földbérleti díjak. A méretgazdaságosságra való törekvés pedig maga után vonja a földbérlet felértékelődését, ugyanis *ma az USA-ban a termelők több mint 40 százaléka bérel földet*.

⁴ A mezőgazdasági programtermékek [búza, takarmánygabona (kukorica, árpa, zab, cirok és rozs), gyapj és rizs] támogatása volt a legnagyobb, mert a garantált ár szintjének megfelelő termék-jelzőloghitelre és veszteségtérítésre voltak jogosultak, ha a farmer részt vett a kormány mezőgazdasági (területcsökkentő) programjában.

A fizikai és intézményi infrastruktúra fejlesztése elengedhetetlen volt az USA élelmiszer-gazdaságának eredményessége szempontjából, beleértve az állat- és növényegészségügyi, élelmiszer-biztonsági kérdéseket. Ebben *komoly szerepet játszott a kutatás és szaktanácsadás*. A legnagyobb kihívást az jelenti, hogy egyrészt a termékpálya szereplőinek szorosabb együttműködésére van szükség, másrészt a növényi és állati betegségek egyre inkább globális jelleget öltenek, és koordinált megoldást igényelnek. Továbbá a szellemi termékek védelmének erősödésével és a biológiai tudományok fejlődésével a magánszektorban egyre több a beruházása az élelmiszer-gazdasági technológia fejlesztésébe. Ez pedig maga után vonja az állami és magánszektor hatékony együttműködésének szükségességét a fellépő problémák megoldása érdekében.

A mezőgazdasági termelők és privát erdőtulajdonosok birtokolják és használják az USA területének kétharmadát. A társadalom egészségesebb környezet iránti igényeit figyelembe véve szélesebb értelemben kell definiálni a mezőgazdaság kibocsátását, beleértve a környezetvédelmet, tájképet, élővilágot, vizes területeket, valamint a víz és levegő minőségének javítását. A termőföldvédelem elsősorban a humuszréteg termelékenységének megőrzését, a vízminőség javítását, az élővilág és vizes területek védelmét tűzte ki célul. *A természeti erőforrások megőrzésére kiadott támogatások zömét 1985 óta a tartalékföldalap-program emésztette föl*. A termőföldvédelmi támogatások hatékony felhasználása érdekében szorosabb együttműködésre van szükség a helyi és állami intézményrendszerek között.

A múltban a vidéki térségben elhelyezkedő ipar sok esetben megbízható, kevésbé képzett és olcsó munkaerőt igényelt, ezzel szemben korunkban a magasan képzett munkaerőre helyezik a hangsúlyt, ezért az oktatás és továbbképzés nélkülözhetetlen a vidéki lakosság mezőgazdaságon kívüli jövedelemszerzési esélyeinek növelése érdekében. *A vidékfejlesztés legfontosabb feladata a vonzó környezet és feltételek kialakítása, a magántőke számára új munkahelyek létrehozása, illetve alternatív jövedelemszerzési lehetőségek megteremtése céljából*. A természeti erőforrások tekintetében a megújuló energiaforrások fejlesztése, a szél- és napenergia felhasználása szintén hozzájárul a vidéki foglalkoztatottság növeléséhez. A vidékfejlesztési politikában fontos szerepet játszik a telekommunikáció, az elektromos energiahálózat, a közművek és a szállítási infrastruktúra fejlesztése, de a vidéki települések gyakran pénzügyi nehézséggel küzdenek a korlátozott helyi adókiegészítés (a kevés beruházás miatt) és a méretgazdaságosságból származó hátrány miatt. Az informatika és a kommunikációs technológia elterjedése már a vidéki térségekben is a városokhoz hasonló előnyt nyújtja (elsősorban az egészségügyi ellátásban és oktatásban).

A belföldi élelmiszersegély-programok célja kezdettől fogva a rászorulóknak szükséges élelmiszerrel való ellátása és ezen keresztül a mezőgazdasági szektor támogatása volt. *Az élelmiszersegély a jogosultak élelmiszer-ellátásán kívül elősegíti az egészséges étrend kialakítását is*. Ezeket a programokat az 1960-as években vezették be, amikor az alultápláltság volt jellemző, ma azonban a rászorulóknak megfelelő mennyiségű élelmiszerrel történő ellátása mellett az étrend minőségének javítása az elsődleges cél.

Az agrártámogatások alakulása

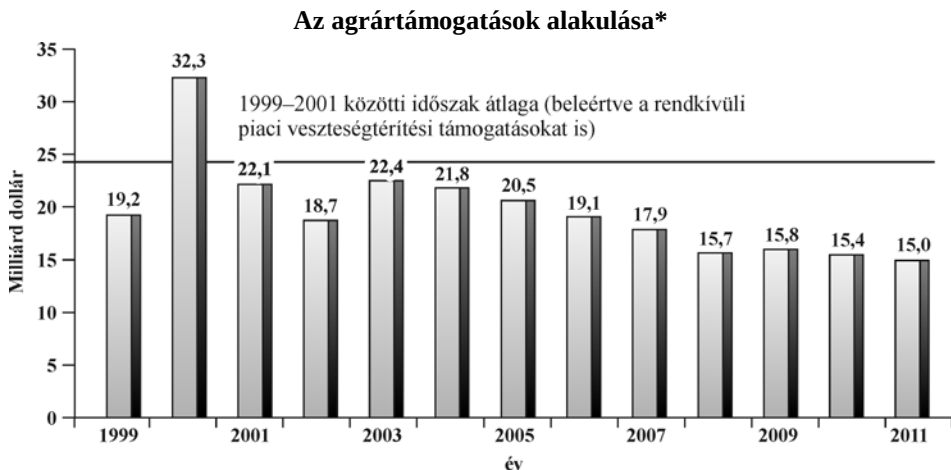
A Bush elnök által 2002 májusában aláírt új mezőgazdasági törvény (*Farm Security and Rural Investment Act of 2002: FSRIA*) a 2002–2007-es időszakra érvényes, amikor évi 18-22 milliárd dollár támogatással lehet számolni. Ugyanakkor az 1999–2001 közötti időszakban évi átlagban 25 milliárd dollárt (1999-ben 19,2; 2000-ben 32,3 és 2001-ben 22,1 milliárd dollár) tett ki az agrártámogatás (lásd az 1. ábrát).

A 2002–2007 közötti időszakra is fennmarad a permanens törvény, de átmenetileg felfüggesztették az 1938. és 1949. évi mezőgazdasági törvények rendelkezéseit (az előző törvény esetében is ez történt). Az új törvény az anticiklikus támogatások bevezetése mellett kiemelten kezeli az agrár-környezetvédelmet. Az előző törvény által a rugalmas termelési szerződés keretében kifizetett közvetlen jövedelemtámogatás (PFC-payment) helyett bevezetett közvetlen jövedelemtámogatás (direct payment) is megmaradt a búza, takarmánygabona (kukorica, árpa, cirok, zab), gyapot és rizs esetében, de a 2002. évi törvény a szójára és egyéb olajos magvakra, valamint a földimogyoróra is kiterjesztette ezeket a támogatásokat. A közvetlen jövedelemtámogatás fajlagos (egységnyi mennyiségre vetített) összege emelkedik. A támogatások igényléséhez a termelőknek a 2002–2007-es időszakra szóló szerződést kell kötni.

A 2002. évi mezőgazdasági törvény szerint az ár- és jövedelemtámogatás 26 termékre terjed ki. Ezek: búza, takarmánygabona (kukorica, árpa, zab, cirok, rozs), gyapot, rizs, szója és egyéb olajos magvak (napraforgó, repce, repcemag, sáfrány, lenmag, mustár), fehérjenövények (bab, lencse, csicseriborsó), földimogyoró, dohány, cukornád, cukorrépa, méz, gyapjú, moher és tej. A támogatott termékek a mezőgazdasági árbevétel hozzávetőleg 40 százalékát képviselik. A mezőgazdaságból származó árbevétel 60 százaléka azonban nem vonatkozik a közvetlen támogatás: hústermelés, kertészeti termékek (zöldség és gyümölcs, bor, dísnövény). De ezek a termelők is részt vehetnek több más termelési és marketingprogramban (hosszú távú földpihentetés, vízvédelem, termésbiztosítás, exporttámogatás, kertészeti termékek marketingszabályozása).

Az előző törvény által a rugalmas termelési szerződés keretében kifizetett támogatások (production flexibility contract payments: PFC-payments) helyett bevezetett közvetlen jövedelemtámogatások (direct payments) megmaradtak a búza, takarmánygabona (kukorica, árpa, cirok, zab), gyapot és rizs esetében, de a 2002. évi törvény a szójára és egyéb olajos magvakra, valamint a földimogyoróra is kiterjesztette ezeket a támogatásokat. A közvetlen jövedelemtámogatás fajlagos (egységnyi mennyiségre vetített) összege emelkedik (lásd az 1. táblázatot).

1. ábra

*1999–2001 között a tényleges, 2002–2011 között a tervezett kiadásokat mutatjuk be.

Forrás: The 2002 Farm Bill. USDA, 2002, Washington, D.C.

A 2002. évi törvény által meghatározott intézményi árak

Növény	Garantált ár (loan rate)			Közvetlen jövedelemtámogatások		Célárak	
	2002 előtt	2002/ 2003	2004– 2007	2002 előtt	2002–2007	2002/ 2003	2004– 2007
Búza \$/t	94,78	102,87	101,03	16,90	19,10	141,81	144,02
Kukorica \$/t	76,17	77,95	76,77	10,24	11,02	102,18	103,54
Cirok \$/t	67,32	77,95	76,77	12,20	13,78	100,00	101,18
Árpa \$/t	75,78	86,34	84,97	9,19	11,02	101,50	102,88
Zab \$/t	83,37	93,01	91,63	1,38	1,65	96,46	99,21
Szójabab \$/t	193,25	183,70	183,70	nincs	16,16	213,09	213,09
Egyéb Olajos magvak \$/t		211,64	205,02	nincs	17,63	216,05	222,66
Gyapot \$/t	1146,39	1146,39	1146,39	110,23	147,70	1596,13	1596,13
Rizs \$/t	143,29	143,29	143,29	45,19	51,80	231,48	231,48
Szárazbab \$/t	nincs	139,55	137,12	nincs	nincs	nincs	nincs
Lencse \$/t	nincs	263,22	258,37	nincs	nincs	nincs	nincs
Csicseriborsó \$/t	nincs	166,66	163,80	nincs	nincs	nincs	nincs
Földimogyoró \$/t	746	390,00	390,00	nincs	40,00	545,00	545,00
Osztályozott gyapjú \$/t	nincs	2204,60	2204,60	nincs	nincs	nincs	nincs
Osztályozatlan gyapjú \$/t	nincs	881,84	881,84	nincs	nincs	nincs	nincs
Angóragyapjú \$/t	nincs	9259,32	9259,32	nincs	nincs	nincs	nincs
Méz \$/t	nincs	1322,76	1322,76	nincs	nincs	nincs	nincs

Forrás: The 2002 Farm Bill. USDA, 2002, Washington, D.C.

Eltérések az előző törvényhez képest

A 2002. évi mezőgazdasági törvény az előző törvénnyel összehasonlítva a következő legfontosabb eltéréseket tartalmazza:

– A közvetlen jövedelemtámogatásokat (*PFC-payments, direct payments*) a szójára és egyéb olajos magvakra, valamint a földimogyoróra is kiterjesztették.

– A közvetlen jövedelemtámogatás fajlagos (egységnyi mennyiségre vetített) összege emelkedik.

– A célár újbóli alkalmazásával a korábbi programtermékek (búza, kukorica, árpa, cirok, zab, gyapot és rizs) mellett a szójára és egyéb olajos magvakra, valamint a földimogyoróra *bevezették* a jövedelemcsökkenés mérséklésére hivatott *anticiklikus kifizetéseket* (*counter-cyclical payment: CCP*).

– A *termelők aktualizálhatják a bázisterületet*, ráadásul számításba vehetik az olajos magvak területét is.

- A referenciahozamok meghatározásánál adott termékek és támogatások esetében a termelők élhetnek az aktualizálás lehetőségével.
- A termék-jelzáloghitel (*loan rate*) és értékesítési támogatás (*marketing assistance*), valamint a hitelvesztés-térítés (*loan deficiency payment: LDP*) jogosultságát kiterjesztették egyéb termékekre is: méz, gyapjú és moher, csicseriborsó, lencse és (száraz)bab.
- A fennmaradó korábbi exporttámogatások mellett a kivitelt ösztönző új támogatásokat (szállítási és infrastruktúra-fejlesztési hitelgarancia) léptettek életbe.
- Jelentősen megnövelték az egy termelőnek kifizethető közvetlen támogatások maximális összegét.

Bioenergia-program

A bioenergia-termelést ösztönző új programokat is bevezettek a korábbi bioenergia-program (*Bioenergy Program*) – bioenergia-termelő vállalatok támogatásáról van szó, mert a termelőktől energiatermelés céljára mezőgazdasági nyersanyagokat vásárolnak fel – és a biomassza-kutatások támogatása mellett. Ezek közül említést érdemel a megújuló energiarendszerek és a hatékonyabb energiahasznosítás (*Renewable energy systems and energy efficiency improvements*) programja, amely a farmerek bioenergia-felhasználásra alapozott beruházásainak finanszírozását segíti elő vissza nem térítendő támogatás, illetve hitel- és hitelgarancia formájában, valamint a bioenergia-alapú termékek állami beszerzésének ösztönzésére (*Federal procurement of biobased products*) ügynökségek által történő felvásárlással.

Eredetmegjelölés

Az új törvény módosítja az 1946. évi agrármarketing-törvényt (*Agricultural Marketing Act*), ami azt jelenti, hogy a kiskereskedelmi forgalomba kerülő meghatározott termékek eredetéről tájékoztatni kell a fogyasztókat. Jelenleg az 1930. évi vámtörvény (*Tariff Act*) és a szövetségi húsvizsgálati törvény (*Federal Meat Inspection Act*) módosított változatai szabályozzák az eredet megjelölését a „végső vásárló”, illetve végső importőr számára a legtöbb importáru esetében (elsősorban a friss zöldség-gyümölcs és a végső fogyasztói kiszerelésű egyéb termékek importjánál). Az eredetmegjelölés (*country of origin labeling*) azonban nem vonatkozik az ömlesztett és feldolgozásra kerülő importtermékekre (a végső fogyasztói kiszerelés formájában importált árura kötelező az eredet megjelölése). Az új törvény a friss zöldség-gyümölcs mellett a marha-, sertés- és bárányhúsról, egyes halakról és kagylókról, valamint a földimogyoróról is kiterjeszti a kötelező eredetmegjelölést (beleértve a továbbfeldolgozás céljából importált termékeket is). A címkén az „USA termék” (*United States country of origin*) felirat használatát csak azoknál az élelmiszereknél engedélyezik, amelyek nyersanyagát is az Egyesült Államokban állították elő (állati termékeknél előírás, hogy az adott állat születése, nevelése és levágása is az USA-ban történjen). Az új eredetmegjelölés 2004. szeptember 30-a után kötelező lesz, addig önkéntes alapon végezheti a kiskereskedelem. Szándékos mulasztás esetén a kiskereskedelem büntetése 10 ezer dollárig terjedhet.

Belföldi élelmezési segélyprogramok

Az élelmiszerjegy bevezetése az élelmiszer-főlöslég levezetését volt hivatott szolgálni, de felismerve ennek politikai jelentőségét, Johnson elnök 1964-ben állandósította a Kennedy elnöksége alatt 1961-ben kísérleti jelleggel elindított élelmezési segélyprog-

ramot (*Food Stamp Act of 1964*). Az ételmezési segélyprogramok (*nutrition programs*) folytatására 2002-ig adott felhatalmazást az ételmiszerjegy kivételével az 1996. évi mezőgazdasági törvény, amelyet először 1997. szeptember 30-ig hosszabbítottak meg, de végül módosítva (az állandó tartózkodási engedéllyel rendelkező külföldieket kizárták a programból, ha az utolsó 10 évben nem volt munkaviszonyuk az USA-ban) érvényben maradt.

A 2002. évi törvény szerint az ételmezési segélyprogramok folytatódnak, és a legalább 5 évig folyamatosan az USA-ban élő legális bevándorlók (a legálisan bevándorló gyermek és munkaképtelen személy esetében nincs korlátozás) is jogosultak lettek ételmiszerjegyre (az előző törvény legalább 10 éves munkaviszonyt írt elő). Az ételmezési segélyprogram keretében (beleértve az iskolai étkeztetést és az indiánrezervátumokat is) a szövetségi mezőgazdasági miniszternek évi legalább 200 millió dollár értékben kell a korábbi időszakhoz képest több friss gyümölcsöt és zöldséget felhasználni a gyümölcs és zöldség fogyasztásának növelése céljából (az előző törvény nem tartalmazott ilyen előírást). A rendkívüli ételmezési segélyprogram költségvetése emelkedett.

Az ételmezési segélyprogramok legnagyobb összegű tétele az ételmiszerjegy (*Food Stamp Program: FSP*) és a terhes és kisgyerekes anyák támogatása (*Special Supplemental Nutrition Program for Woman, Infants, and Children: WIC*). 2002-ben 28 millió ember, vagyis a lakosság 10 százaléka kapott ételmiszerjegyet az USA-ban: az ételmiszerjegy-programban 20 millió, a terhes és kisgyerekes anyák támogatásának programja (a terhes anya és legfeljebb 5 éves koráig gyermeke is támogatható) keretében pedig 7,5 millió fő. Az egy főre jutó havi átlagérték 55–80 dollár között alakult. Az új törvény szerint mindkét program (FSP és WIC) továbbra is a legfontosabb ételmezési segélyprogram marad, ráadásul a jövőben az ételmiszerjegyre és a terhes és kisgyerekes anyák támogatásának programjára jogosultak számának növekedésére számítanak (a következő években 30 millió főre emelkedhet a támogatásra jogosultak száma). Az USA-ban született csecsemők csaknem 50 százalékát érinti a terhes és kisgyerekes anyák támogatási programja. 2003-tól a legalább 5 éve folyamatosan az USA-ban élő legális bevándorlók (a legálisan bevándorló gyermek és munkaképtelen személy, a bevándorlás időpontjától függetlenül) is jogosultak lesznek ételmiszerjegyre és a terhes és kisgyermekes anyák támogatására (az előző törvény legalább 10 éves munkaviszonyt írt elő). Az ételmiszerjegy-támogatás meghaladja a 20 milliárd dollárt, a terhes és kisgyerekes anyák támogatása pedig megközelíti az 5 milliárd dollárt. A kiválasztott csoportok ételmezési programja (*Food Distribution Program on Indian Reservations*) is fennmarad, amely az indián rezervátumok ételmiszer-ellátását támogatja (a támogatás egy főre számolva havi 30 dollárt tett ki 2001-ben).

A család nagyságától és jövedelmétől függően határozzák meg, hogy mekkora értékű ételmiszerjegyet kaphatnak a szóban forgó háztartások. 1992 óta a visszaélések elkerülése érdekében (például alkoholt vásároltak ételmiszer helyett) lehetőséget biztosítottak az ételmiszerjegy-program elektronikus nyilvántartására, s 2002-ig minden állam áttért erre az elektronikus nyilvántartásra.

Kiemelt jelentősége van az iskolai ételmezési programoknak is (*National School Lunch and Breakfast Programs*), amelyekkel az iskolai étkeztetést támogatják. Az új törvény szerint továbbra is arra lehet számítani, hogy átlagos iskolanapon a kedvezményes iskolai ebédet 28, a kedvezményes reggelit pedig 7 millió tanuló élvezi majd. Ez a program évi 11 milliárd dollárjába kerül a költségvetésnek.

Az USA Nemzetközösséghez tartozó Puerto Rico és amerikai Samoa 1981 óta az ételmiszerjegy helyett speciális segélycsomagot kap, ami lehetővé teszi, hogy a rászorulóknak pénzsegélyben részesüljenek. 1996–2002 között a támogatás összegét 1,1-ről fokozatosan 1,3 milliárd dollárra növelték, és ebben az időszakban a szigetországok lakosságának 40

százaléka részesült pénzsegélyben (ez havi átlagban fejenként 50-60 dollárt tett ki). Az új törvény a speciális pénzsegély összegét 1,4 milliárd dollárra emeli 2003-ban.

Említést érdemel még a kiegészítő élelmezési program (Commodity Supplemental Food Program) és a rendkívüli élelmezési segélyprogram (Emergency Food Assistance Program).

A *kiegészítő élelmezési program (Commodity Supplemental Food Program)* a 60 évnél idősebb rászoruló és terhes és kisgyerekes anyák (a gyermek 5 éves koráig) támogatására jött létre. Az USDA karitatív és humanitárius szervezetekkel köt szerződést, meghatározott termékeket (vastartalmú bébiétel, rizs, lisztáru, dobozos ivólé, sűrített tej, tejpor, földimogyoróból készült vaj és szárazbab) tartalmazó élelmiszer-csomagok kiosztására. Az elmúlt években évi mintegy 120 ezer anya és gyermek, valamint 270 ezer 60 évnél idősebb rászoruló (indianoknál az életkor 60 év alatt is lehet) kapott fejenként átlagosan havi 20 dolláros értékű élelmiszer-csomagot. A 2002. évi törvény évi 105 millió dolláros költségvetéssel változatlanul fenntartja ezt a programot.

Az 1983-ban életbe lépett *rendkívüli élelmezési segélyprogram (The Emergency Food Assistance Program)* ingyenkonyháknak ad élelmiszer- és pénzsegélyt. Kezdetben ez a program kizárólag a feltöltődő mezőgazdasági áru-fölösleg levezetésére irányult, és a költségvetés fedezte a tárolás és az elosztás költségeit, de időközben lepadt a termék-fölösleg és a kongresszus szükség esetén felhatalmazást adott termékek vásárlására is, amire az utóbbi években kétszer annyi pénzt költöttek, mint az áru-fölösleg elosztására. Így sok kritika érte a programot, ennek ellenére kiállta az idő próbáját. Az új törvény szerint ennek a programnak a költségvetése évi 150 millió dollárra emelkedett, ugyanis a termékek feldolgozásával, raktározásával és szállításával kapcsolatos költségek is elszámolhatók.

Vidékfejlesztés

Az USA-ban a New Deal éveiben (az 1930-as években) tömegnyomor uralkodott a vidék mezőgazdasági területein és a városok proletárnegyedeiben. A falvakra jellemző volt a rossz lakásviszony, a hiányos és egyhangú táplálkozás, a minimális közoktatás, valamint az egészségügyi ellátás teljes hiánya. Mindez kevésbé volt köztudott, így sokkal kevésbé nyomta a társadalom lelkiismeretét, mint a városi munkanélküliség és nyomor.

A New Deal programja és a későbbi vidékfejlesztési intézkedések abból a feltevésből indultak ki, hogy a vidéki szegénységtől a vidéki közösség fogja megszabadítani önmagát. Ez az elgondolás vezérelte a New Deal korai szakaszát, amely csupán egy-egy család ellátását szolgáló kisgazdaságok létesítését irányozta elő; s ebből az elképzelésből indultak ki később a közszegélyfejlesztési tervek is. Annak ellenére, hogy a kormány segítségével vidékre vitték a tőkét és a felvilágosítást, a vidéki szegénység problémáját az emberek növekvő ütemű elköltözése révén sikerült megoldani, mert inkább a városi szegények sorsát választották. Ez az út sem mondható kellemes megoldásnak, de mivel jobban szem előtt voltak, nehezebben lehetett ignorálni.

A közgazdaságtan általánosan elismert vagy neoklasszikus hagyománya szerint a legtöbb ember szemében a szegénység vagy a hozzá hasonló jelenség normális állapot volt. A munkaerőt, a tőkét és a többi erőforrást csupán olyan mértékben vették igénybe, ameddig ezek felhasználása (inputja) megérte a ráfordítást. Még az óriási munkanélküliséggel járó nagy gazdasági válság éveiben átelt hosszan tartó és keserű tapasztalatok sem csökkentették azt az általános benyomást, hogy a munkások a modern tőkés társadalomban szükségszerűen sokan, sőt fölös számban vannak.

Az általános jólét viszont új helyzetet teremtett a szegények számára. A legtöbb közösségben a szegénység már kisebbségbe került, és a voksokra vadászó politikusokat

kevésbé érdeklik a nagyon szegény néprétegek. Az elszigetelődés szegénységét tartósítja a szakszerűtlen oktatás és a siralmas egészségügyi ellátás, a vidékről való elmenekülés látszik továbbra is a legeredményesebb gyógymódnak.

A vidékfejlesztési programok (Rural Development Programs) keretében ma a vállalkozásfejlesztési, lakásépítési és közműfejlesztési támogatások játsszák a főszerepet.

A vállalkozásfejlesztési támogatást (vissza nem térítendő támogatások és kamattámogatások) általában 50 ezer lakosnál kisebb települések vehetik igénybe. A támogatások közül említést érdemel az elmaradott térségek gazdasági diverzifikációját elősegítő program és a vidéki kommunális program. *A vállalkozásfejlesztésben kiemelkedő jelentőséget tulajdonítanak a szövetkezeteknek is.* Az USA-ban már 1926-ban életbe lépett a szövetkezeti törvény, amelynek alapján a Szövetkezeti Szolgálat (*Cooperative Service*) is létrejött. Korábban az volt a feladata, hogy segítse a farmereket a szövetkezet létrehozásában, ma a vállalkozások valamennyi területén hirdetik a szövetkezés előnyeit (Szabó G. Gábor, 2002). Alapvetően ma is három típusú – beszerző, értékesítő és szolgáltató – szövetkezet működik az USA-ban.

A vidéki lakáskölcsönprogram az alacsony jövedelmű vidéki lakosságnak nyújt hitelt, illetve hitelgaranciát lakás építésére, javítására és bérletére. A farmtulajdonosok, magán- és közületi szervezetek a mezőgazdasági bér munkások és egyéb alacsony jövedelmű családok számára épített lakásokhoz vehetnek fel kölcsönt.

A közműfejlesztési támogatások (segély, hitel és hitelgarancia) tekintetében kiemelkedik a vidéki telekommunikáció, villamosítás, távoktatás, valamint a víz- és szennyvízhálózat fejlesztése. A villamos- és telefonhálózat kiépítésének előmozdítása a vidéki településeken állami feladat, mert az ezzel foglalkozó magánvállalatoknak ez nem kifizetődő. Az 1935-ben Rooseveltnél utasítására kidolgozott vidéki villamosítási programmal megkezdődött az elektromos hálózat kiépítése a vidéki településeken, a magántulajdonú közművek ugyanis túlságosan drágának tartották a ritkán lakott térségek villamos energiával való ellátását. 1949-ben ez a program kiterjedt a vidéki telefonhálózat kiépítésének támogatására is. A villamosítási program támogatására szánt költségvetési pénz nagy részét a szövetkezeti formában működő villamos művek és telefontársaságok kapták, illetve kapják. A villamosítási program gyakorlatilag teljesítette küldetését, mivel az elektromos energia és telefonhálózat szinte valamennyi vidéki településre eljutott. Az USDA azonban továbbra is fontosnak tartja ezt a tevékenységét, mert egyrészt az elavult villamosvezetékek cseréjéhez és a telefonhálózat korszerűsítéséhez nélkülözhetetlen a hitelnyújtás, másrészt előtérbe került a telekommunikációnak az oktatásban és egészségügyben való meghonosítása. A vidéki települések víz- és szennyvízhálózatának fejlesztésére biztosított támogatások egy részét kizárólag 3 ezer, a telekommunikációs támogatások meghatározott hányadát pedig 20 ezer lakos alatti települések számára nyújtják.

A 2002. évi mezőgazdasági törvény kiemelt figyelmet szentel a víz- és szennyvízhálózat, a telekommunikáció (internetszolgáltatás), a vidéki vállalkozások fejlesztésére, valamint a magas hozzáadott értékű termékek előállításának támogatására. A vállalkozásfejlesztési támogatást általában 50 ezer lakosnál kisebb települések vehetik igénybe.

Az USA agrárpolitikájának hatása a Közös Agrárpolitikára

Az USA agrárszabályozásának elemzése tanulságokkal szolgál az EU agrárpolitikai reformjait illetően is. Az EU-ban a Közös Agrárpolitika 1992. évi reformja egyértelműen összefüggésbe hozható az 1986-ban elkezdődött GATT Uruguayi Forduló határozataival, amely a mezőgazdasági támogatások (belföldi és exporttámogatás) jelentős mértékű csökkenését tartalmazza. *Az USA kormánya erőteljes nyomást gyakorolt az EU-ra a*

GATT-megállapodás lezárása érdekében. Az EU a fenyegető kereskedelmi háború elkerülése céljából 1992-ben megreformálta a Közös Agrárpolitikát és kétoldalú megbeszélés keretében a legfőbb agrárpolitikai kérdésekben megállapodásra jutott az USA-val (*Blair House Megállapodás*).

Az EU az 1992. évi agrárpolitikai reform értelmében a mezőgazdasági támogatások zömét már nem az árak garantálására, a termékfölöslegek raktározására és az export szubvencionálására, hanem a farmerek közvetlen jövedelemtámogatására fordítja. A hazai termelés visszafogását a területpihentetés ösztönzésével és az intervenciós árak csökkentésével igyekeztek elérni. Ez a folyamat az Agenda 2000 elfogadásával tovább folytatódott.

A WTO-egyezmény egyébként engedélyezi a kínálatkorlátozó (termelés-csökkentő) intézkedések hatálya alá eső közvetlen termelői támogatásokat, ha meghatározott területre, hozamra, illetve állatlétszámra szólnak, vagy ha ezek a kifizetések a bázisidőszaki termelési érték legfeljebb 85 százalékára vonatkoznak (blue box vagy kék doboz). Ebből következik, hogy az USA-ban a korábban legnagyobb támogatást élvező termékeket (búza, takarmánygabona, gyapot és rizs) előállító farmereknek kifizetett veszteségtérítést – a bázisterület maximum 85 százalékára – sem érintette a GATT-megállapodás. Nem véletlen, hogy a GATT-egyezmény végül is nem volt érezhető hatással az amerikai agrárpolitikára, ugyanis végeredményben nem kellett csökkenteni a támogatásokat, s a piaci nyitás vonatkozásában is csupán minimális könnyítéseket (vámkedvezmények és kedvezményes vámkvóta) nyújtott az érzékeny termékek (tejtermékek, cukor, földimogyoró) nemzetközi kereskedelmében.

Az EU-ban a közvetlen jövedelemtámogatások alapjául szolgáló referenciahozamok és bázisterület alkalmazása (1992 óta) az USA-ban már az 1992. évi CAP-reform előtt is gyakorlat volt. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a GATT Uruguayi Fordulója során *az USA-nak tulajdonképpen sikerült a többi tagországgal, beleértve az EU tagországait is, elfogadtatni saját agrárpolitikáját.*

Az USA az 1996. évi mezőgazdasági törvény értelmében a kötelező területpihentetés megszüntetésével alapjaiban változtatta meg a mezőgazdasági ár- és jövedelemtámogatás rendszerét. A veszteségtérítést (az irányár és piaci ár különbözete) az 1996–2002 közötti időszakra előre meghatározott összegű közvetlen jövedelemtámogatás váltotta fel. A támogatás az 1991 és 1995 közötti tetszés szerinti évben a területcsökkentő programra (kötelező területpihentetés) bejelentett földterületre vonatkozott, ha azt a farmer mezőgazdasági termelésre használta. Ezzel a lépéssel *az USA felszabadította a termelési szerkezethez kapcsolódó kööttségeket és támogatásokat, mert már nem adott növények termelésére vonatkoztak.* Ez azt jelenti, hogy a GATT-WTO-megállapodás szerinti „kék dobozba” sorolt közvetlen támogatások megfeleltek a „zöld doboz” követelményének. *Az EU-ban ezzel szemben a közvetlen jövedelemtámogatások ma is meghatározott termelési szerkezetre vonatkoznak és adott növények* (illetve állatprémiumok esetében meghatározott állati termékek) *előállítását feltételezik.* Az EU a közvetlen jövedelemtámogatásokról azt hangoztatja, hogy a termeléstől leválasztott (*decoupled*) támogatások. Ez valójában akkor lenne igaz, ha a termelők a támogatástól függetlenül azt termelhetnék, amit akarnak.

Az USA évtizedek óta korlátozza az egy farm, illetve farmer által felvehető támogatások összegét (támogatási jogcímenként). Ezzel szemben az EU az Agenda 2000-nek a 2002. évi felidős felülvizsgálata során tett először javaslatot az egy farm (illetve farmer) által igényelhető támogatás felső határértékének megállapítására. Hozzá kell tenni, hogy az USA-ban jóval nagyobb átlagos farmméretek alakultak ki, mint Európában, illetve az EU-ban. Többek között ezzel is magyarázható, hogy az USA régóta szabályozza az egy farmnak, illetve farmernek maximálisan kifizethető támogatások összegét. Az is igaz,

hogy az EU-ban egyes tagállamok kivételével (például Egyesült Királyság) az elmúlt évtizedekben komoly mértékben nem emelkedett az átlagos birtoknagyság, ennek ellenére csak most került szóba a mezőgazdasági termelők támogatási jogosultságának korlátozása.

Az USA 2002. évi mezőgazdasági törvénye azonban visszalépést jelent az 1996-ban elkezdett, de időközben módosított agrárszabályozási reformhoz képest, mert a támogatások növelését (anticiklikus támogatás bevezetésével) teszi lehetővé. Az USA tehát az agrártermékek pesszimista világpiaci kilátásainak hatására megtorpant az 1996-ban bevezetett agrárpolitikai reformfolyamat következetes végrehajtásában, mivel 1998 óta pótlólagos rendkívüli segélyekkel, elsősorban piaci veszteségtérítés kifizetésével sietett a farmerek segítségére. A 2002. évi mezőgazdasági törvény is fenntartja a termelőktől független, váratlan helyzetekben a piaci veszteségtérítést felváltó, a termelési ciklusokat kiegyenlítő támogatási formát anticiklikus támogatás címén (az USA WTO-kötelezettségvállalásait ez egyelőre nem veszélyezteti). Ennek lényege, hogy a vetésszerkezet szabad kialakítása mellett alacsony piaci árak időszakában a farmerek a termelési ciklusokat ellensúlyozó anticiklikus támogatásra jogosultak. Az EU számára elgondolkodtató az USA új mezőgazdasági törvénye a küszöbönálló bővítés és újabb CAP-reform tekintetében.

Az utóbbi időben az USA kormányai a szabad agrárkereskedelemtől beszéltek, a gyakorlatban viszont nem voltak következetesek ennek végrehajtásában. Az USA mezőgazdasága meghatározó szerepet játszik az agrártermékek nemzetközi kereskedelmében, és ezért az élelmiszerek világpiaci árának alakulása (az USA belföldi árai komoly hatást gyakorolnak a világpiaci árszint alakulására) függvényében módosították a mezőgazdasági törvényeket. Ennek ellenére az 1930-as évek óta – az 1996–1998 közötti időszak kivételével – alapjaiban nem változtatták meg a szabályozás szerves egységét. A GATT Uruguayi Forduló során született megállapodások eredményeképpen 1992 óta az EU agrárpolitikája nagy hasonlóságot mutat az USA agrárszabályozásának változásával.

Az agrárpolitika állandóan visszatérő dilemmája, hogy mikor beszélhetünk a termeléstől leválasztott (független) támogatásról. Az USA-ban a termeléstől leválasztott közvetlen jövedelemtámogatások, vagyis a rugalmas termelési szerződés keretében 1996 óta kifizetett fix támogatások elenyésző mértékben befolyásolták a termelési szerkezet kialakítását. A mezőgazdasági vagyon gyarapodásával azonban csökkent a kockázattól való félelem, ami a termelés növelését idézi elő. A termelőknek 1998 óta ad hoc alapon jutott piaci veszteségtérítési támogatások piactorzító hatása valószínűsíthető, ugyanis ezeket a támogatásokat a mindenkor piaci helyzet ismeretében fizették ki az adott szezonév termelési döntései után. A következő évek vetésszerkezetét viszont befolyásolhatták a piaci veszteségtérítési kifizetések. Ezt bizonyítja, hogy a farmerek továbbra is meghatározott termékeket állítottak elő, mert a referenciahozam és bázisterület aktualizálásának lehetőségére spekuláltak, amit az új mezőgazdasági törvény végül is engedélyezett. Az EU-ban a bázisterület, referenciahozam és a kötelező területpihentetés alkalmazása egyértelműen meghatározza a termelési szerkezetet, mivel a közvetlen jövedelemtámogatás adott termékek előállítását feltételezi. Ez azt jelenti, hogy az EU-ban még kevésbé állja meg a helyét a termeléstől leválasztott támogatás hangsúlyozása, mint az USA-ban.

A különböző támogatások jövedelemtranszferre gyakorolt hatását vizsgálva kiderül, hogy a többféle jogcímen kifizetett agrártámogatásoknak legfeljebb fele – a közvetlen jövedelemtámogatások – kerül a mezőgazdasági háztartásokhoz. A jövedelemtranszfer annál hatékonyabb, minél inkább elválasztjuk a termelést és a támogatást. Ebben a tekintetben az USA-ban, de elsősorban az EU-ban akad még tennivaló a hatékony támogatási rendszer megvalósítása érdekében.

Az USA agrárpolitikájának mindenkor alakulása komoly befolyást gyakorol az EU Közös Agrárpolitikájára. Magyarország EU-csatlakozásával pedig a Közös Agrárpolitika meghatározza a hazai agrárgazdaság fejlődési esélyeit és lehetőségeit. Az EU Közös Agrárpolitikájának megértéséhez tehát elengedhetetlen az USA agrárpolitikai gyakorlatának figyelemmel kísérése, mert csak ennek ismeretében érthetőek meg az EU-ban várható agrárpolitikai reformok.

Az agrártámogatások hatékonysága a jövedelemtranszferben

Az agrárszabályozásnál a jövőben is felvetődik az állandóan visszatérő kérdés, hogy hogyan definiáljuk a termeléstől leválasztott (független) támogatásokat? A termeléstől teljesen leválasztott támogatásról akkor beszélhetünk, ha fix és garantált a támogatás szintje, amelyet utólag a piaci viszonyok alakulása (például alacsony piaci árak vagy alacsony területi hozamok) sem befolyásol.

Az USA-ban a termeléstől leválasztott közvetlen jövedelemtámogatások, vagyis a *rugalmas termelési szerződés keretében kifizetett fix támogatások valószínűleg nem befolyásolták a termelési döntéseket*. Ez azért sem meglepő, mert a közvetlen jövedelemtámogatás a mezőgazdasági vállalkozások vagyoni értékében elenyésző változást idéz elő, ugyanis 1996–2001 között átlagosan a farmok nettó értékének 1,8 százalékát tette ki. Az utóbbi időszak kutatásai (Hennessy, 1998) alapján viszont megállapítható, hogy a mezőgazdasági vagyon gyarapodásával (például a közvetlen jövedelemtámogatás hatására) csökkent a kockázattól való félelem. A nagyobb kockázatvállalás pedig a termelés növelését vagy a termelési technológia változását eredményezi. Mind a közvetlen jövedelemtámogatás, mind a piaci veszteségtérítési támogatás (2002-ben ezeket a támogatásokat az anticiklikus támogatások váltották fel) hatással lehet a kockázatvállalásra vagy a korlátozott hitelfelvételi lehetőséggel rendelkező termelőre.

Az ad hoc alapon kifizetett *piaci veszteségtérítés* hatásainak elemzésénél viszont nem ilyen kedvező a kép, mert ezek a támogatások *a termelési döntések után a piaci viszonyok alakulásához kötődtek*, és piactorzító hatást fejthettek ki. A piaci veszteségtérítési kifizetések növekedése a pihentetett terület nagyságát is csökkentette. Az 1996. évi törvény szerint a piaci veszteségtérítést a közvetlen jövedelemtámogatás (a korábbi programnövényekre vonatkozott) alapján számították ki, a szója azonban nem tartozott a programnövények közé, ezért közvetlen jövedelemtámogatásra, illetve piaci veszteségtérítési támogatásra sem volt jogosult. 1996–2002 között nőtt a kukorica és csökkent a szója vetésterülete. Ez azt jelenti, hogy a kukoricatermelő azért termelt kukoricát, mert arra számított, hogy kedvezőtlen piaci viszonyok esetén a törvényhozás úgyis megfontolja a *rendkívüli piaci veszteségtérítési kifizetések* folyósítását. Ezzel szemben a *közvetlen jövedelemtámogatások és a piaci viszonyok között nincs közvetlen kapcsolat, mert a kifizetés alapja nem az adott termék mindenkor termelése, hanem a történelmi hozam (referenciahozam) és a bázisterület*.

A 2002. évi mezőgazdasági törvény elfogadása előtt sok farmer azért termelt adott termékeket, mert arra számított, hogy az új agrárszabályozás lehetővé teszi a referenciahozam és bázisterület aktualizálását. A farmerek nem álltak át egyéb termékek előállítására vagy területpihentetésre, mert nem akarták elveszíteni a bázisterület és referenciahozam aktualizálásának lehetőségét. Végül a 2002. évi törvény ezt lehetővé is tette, és beigazolódott a farmerek kivárásának helyessége.

Az EU-ban a *bázisterület és a kötelező területpihentetés* szintén befolyásolja a termelést. A bázisterület korlátozása stabilizálja a közvetlen jövedelemtámogatási kifizetéseket. A *bázisterület* nemzeti és regionális szinten történő meghatározása, valamint a

kollektív büntetési rendszer lehetővé teszi a költségvetési kiadások stabilizálását, de *nincs kényszerítő hatása az egyes termelőkre*. Ezzel szemben a kötelező *területpihentetés a kínálatszabályozás eszköze* a piaci egyensúly megteremtése érdekében, mert közvetlenebb hatása van a kínálatra, mint a bázisterületnek.

Az EU a bázisterület túllépését bejelentő tagállamot bünteti, nem pedig az egyes termelőket. A közvetlen jövedelemtámogatás bevezetése óta az EU szintjén nem lépték túl a bázisterületet, sőt 1993–1999 között a közvetlen jövedelemtámogatásban részesített terület nagysága mintegy 4,41 százalékkal elmaradt a bázisterület nagyságától, de az egyes tagállamok szintjén gyakori volt a bázisterület túllépése (a túllépés mínusz előjele azt jelenti, hogy a támogatásban részesült terület kisebb volt, mint a bázisterület). A vizsgált időszakban Ausztria, Finnország, Görögország, Olaszország, Hollandia, Portugália, Spanyolország és Svédország nem lépte túl a bázisterületet, tehát a támogatott terület nagysága nem érte el a bázisterület nagyságát (a túllépés ebben az esetben mínusz előjelű), a többi tagország viszont megszegte a bázisterületre vonatkozó mérethatárt (lásd a 2. táblázatot).

2. táblázat

A bázisterület túllépése az EU tagállamaiban 1993–1999 között
(A bázisterület százalékában)

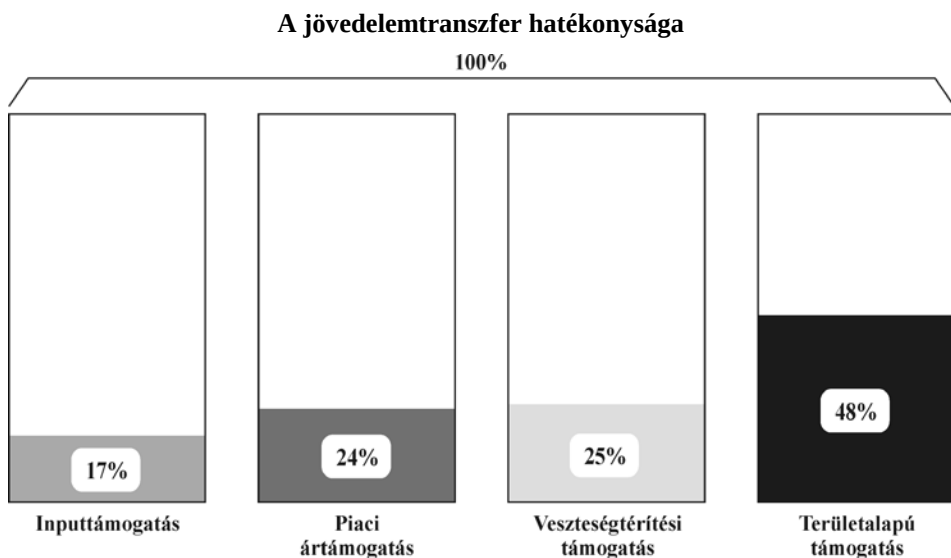
Ország	Túllépés gyakorisága	Átlagos túllépés a túllépés éveiben (százalékban)	Maximális túllépés a vizsgált időszakban (százalékban)	Minimális túllépés a vizsgált időszakban (százalékban)	Átlagos túllépés a vizsgált időszakban (százalékban)
EU	0		-2,79	-9,04	-4,41
Németország	4	0,41	0,65	-2,30	-0,34
Ausztria	0		-2,49	-4,90	-4,07
Belgium	3	2,30	4,18	-5,43	0,00
Dánia	4	1,26	1,93	-2,88	0,20
Spanyolország	0		-1,80	-8,47	-4,80
Franciaország	6	1,72	2,62	-0,46	1,41
Finnország	0		-12,07	-20,11	-16,20
Görögország	0		-11,19	-19,44	-14,55
Írország	0		-0,58	-13,01	-7,56
Olaszország	0		-12,43	-21,71	-17,53
Luxemburg	1	0,70	0,70	-9,30	-4,65
Hollandia	0		-6,64	-14,68	-8,60
Portugália	0		-9,99	-27,42	-20,35
Svédország	0		-8,12	-11,57	-9,64
Egyesült Királyság	5	1,54	2,26	-5,20	0,33

Forrás: EAGGF Guarantee Section and DG-Agri. 2001, Brussel.

A bázisterület korlátozása és a termékspecifikus közvetlen jövedelemtámogatás következtében a termelők nemigen használják a támogatott növények (gabonafélék, olajos magvak és fehérjenövények: GOF növények) területét alternatív növények termelésére, ezért ennek a földterületnek földpiacon kialakult korlátozott kínálata az átlagosnál nagyobb földárat, illetve földbérleti díjat eredményez. A közvetlen jövedelemtámogatás önmagában is magasabb földárakhoz, illetve földbérleti díjhoz vezet.

Érdekes képet mutat a támogatások jövedelemtranszferre gyakorolt hatása. A különböző támogatási politikák jövedelemtranszfer-vesztesége két forrásból származik. Az első veszteségforrás az erőforrások torz allokációjából, illetve azoknak a termelésre és kereskedelemre gyakorolt hatásaiból származik. A veszteség másik forrása a „hézagos” jövedelemelosztás, mert a támogatás egy része a nemkívánatos kedvezményezettnek, „szivárog el”. Ide sorolhatjuk az inputellátó ipart, a termékpálya felső szakaszának szereplőit, a földtulajdonost, a külföldi országokat (exporttámogatásnál) és a támogatási programok adminisztratív költségét.

2. ábra

Magyarázat: A különböző támogatási jogcímek alkalmazása esetében az ábrán feltüntetett százalékarány kerül a mezőgazdasági háztartásokhoz, a maradék a nemkívánatos kedvezményezettnek (input-ellátó ipar, kereskedelem, földtulajdonos, ha nem termelő, külföldi ország, ha exporttámogatásról van szó) kerül. A döntő, hogy mennyi kerül a támogatni kívánt mezőgazdasági termelőhöz, a fennmaradó hányadot más kapja.

Forrás: OECD [2002].

Az OECD becslése alapján (OECD, 2002) a fogyasztók és adófizetők által különböző címen kifizetett agrártámogatások legfeljebb fele kerül a mezőgazdasági háztartásokhoz. A piaci ártámogatás és veszteségtérítés esetében ez az arány maximum 25 százalék, az input támogatásánál kevesebb, mint 20 százalék, a területalapú támogatásnál viszont megközelíti az 50 százalékot (lásd a 2. ábrát). A mezőgazdasági tevékenységtől leválasztott és célzott támogatás tűnik a leghatékonyabb jövedelemátcsoportosítási eljárásnak, s ezen belül az adózási és társadalombiztosítási rendszer segítségével is mérsékelhető a jövedelemkockázat.

Irodalomjegyzék

- Galbraith, John Kenneth* [1988]: Egy kortárs emlékei. Budapest, Európa Könyvkiadó.
- Hennessy, D. A.* [1998]: The Production Effects of Agricultural Income Support Policies Under Uncertainty. *American Journal of Agricultural Economics*, 80., 46–57. o.
- OECD [2002]: Farm Household Income Issues in OECD Countries: A Synthesis Report. Paris.
- Popp József* [2000]: A liberalizálódó agrárkereskedelem. *Gazdálkodás*, 2. szám, 48–53. o.
- Szabó G. Gábor* [2002]: A szövetkezeti vertikális integráció fejlődése az élelmiszer-gazdaságban. *Közgazdasági Szemle*, XXIX: évfolyam, 3. szám, 235–250. o.
- USDA [2001]: Food and Agricultural Policy: Taking Stock for the New Century. USDA, Washington, D.C.
- USDA [2002]: The 2002 Farm Bill. Washington, D.C.
- USDA [1997–2001]: USDA Budget Summary [1997–2001] www.usda.gov/agency/obpa/Budget-Summary

TUDOMÁNYOS TÁJÉKOZTATÓ

Úton az Európai Unióba

A fenti cím Magyarország mai helyzetét próbálja jellemezni, amely sok gazdasági, politikai és egyéb társadalmi kérdés megvitatására adhat okot. Nem csoda tehát, hogy ez volt a címe annak az ülésnek, melyet a Debreceni Egyetem Közgazdaság-tudományi Kara, az MTA Debreceni Bizottsága Jogi és Közgazdaság-tudományi Szakbizottsága és a Magyar Közgazdasági Társaság Hajdú-Bihar Megyei Szervezete szervezett a Magyar Tudomány Napja alkalmából. Az előadók – a Debreceni Egyetem Közgazdaság-tudományi Karának oktatói – rövid előadásokat tartottak, melyeknek középpontjában az Európai Unió és benne Magyarország jelene és jövője állt. Az előadások két szekcióban hangzottak el a Debreceni Akadémiai Bizottság székházában 2002. november 28-án. A rendezvény egyben az egész őszi szemeszteren át tartó Debreceni Tudományos Napok konferenciasorozatának egy állomása is volt.

A kibővítés forgatókönyvei címet viselte az első előadás. *Csaba László* abból indult ki, hogy noha a tíz új tagjelölt felvétele már igen közel van, az Európai Unió elmulasztotta megreformálni döntéshozatali folyamatát. Ennek eredményeképpen egy felkészületlen szervezet várja a szintén nem teljesen felkészült tagokat. Hogyan fogja megoldani az EU ezt a bémult helyzetet? – tette fel a kérdést. Feltételezése szerint 2006 vagy 2008 tájáán az Európai Unió megújulási folyamaton megy majd keresztül, amelynek eredményeképpen egy kevésbé bürokratikus, adminisztratív szabályokkal kevésbé átszótt, decentralizáltabb, rugalmasabb unióban élünk majd.

Hipotézise bizonyításaként az előadó elemezte az EU politikai területeit, és rámutatott, hogy a jövőben kevesebb pénzről fognak dönteni átláthatóbban, két okból is. Egyrészt a finanszírozási igények és a rendelkezésre álló eszközök közötti feszültség áthidalhatatlanná válik, másrészt az újraelosztás elvi alapjai is megkérdőjeleződnek.

Zárásként feltette a kérdést, hogy miért is kell csatlakoznunk. Amint az a fentiekből is látszik, jobb érveket kell találnunk, mint a transzferek maximalizálása. A növekedés felgyorsulása sem túl jó érv, mert bár valószínűleg megtörténik, de a statisztikai hibahatáron belül lesz. Sokkal inkább hivatkozhatunk azonban a szilárd demokráciára és az erős demokratikus intézményrendszerre. Nem utolsósorban pedig arra, hogy az Európai Unió tagjaként beleszólhatunk majd a ránk vonatkozó döntésekbe. Ez pedig nem volt jellemző az újkori magyar történelem során.

Az Európai Uniónak tehát fel kell ismernie a konszenzusos döntéshozatal határait, és meg kell szabadulnia az olsoni elosztási koalíciók részérdekeinek csapdájából. Talán nem véletlen, hogy az ebből fakadó népszerűtlenség politikai dilemmáját egy olyan

ország – Portugália – miniszterelnöke fogalmazta meg (Rodrik, 1996), amelyről a második előadásban is szó esett. „Mit tanulhatunk a korábbi bővítésekből?” – tette fel a kérdést előadása címében *Mustó István*. Először is le kell szögeznünk – állapította meg –, hogy nem minden bővítés feltétlenül alkalmas arra, hogy tanuljunk belőle. Ilyen például a legutóbbi, Ausztria, Finnország és Svédország csatlakozása, hiszen az ő gazdasági-társadalmi helyzetük és annak viszonya az EU-tagországokhoz jelentősen eltért a miénktől: EFTA-tagok voltak, gazdaságuk pedig legalább olyan fejlett volt, mint az EU-tagállamoké. Tanulhatunk azonban a déli bővítésekből, Görögország, Portugália és Spanyolország csatlakozásából. Az előadó rámutatott, hogy a fő hasonlóság a két országcsoport között, hogy mindkettőt közepesen fejlett országok alkotják vagy alkották, illetve mindkettő tagjainak diktatórikus időszakon kellett „átesniük”. Továbbá termelési és külkereskedelmi áruszerkezetük is hasonló, ami azonban azt is jelenti, hogy az EU-n belül versenytársai lesznek egymásnak.

Nem szabad elhallgatnunk azonban a különbségeket sem. A ma csatlakozó országoknak sokkal több jogi anyagot kell átvenniük és beépíteniük jogrendszerükbe, mint a déli bővítések idején (az EU-nak ma három pillére van, míg akkor csak egy volt). Ez azonban nem pusztán technikai kérdés, amire korábban *Paul G. Hare* is felhívta a figyelmet (Hare, 2001, 31–32. o.). Viszont az akkori jelölt országok nem kaptak előcsatlakozási segélyeket.

Az előadó megvizsgálta, milyen következtetéseket vonhatunk le a tapasztalatokból a csatlakozás utáni makrogazdasági helyzetre vonatkozóan. E tapasztalatok szerint a nagy mennyiségű és erős versenyt jelentő importcikk beáramlása miatt a kereskedelmi mérleg romolhat. Másrészt viszont a külföldi tőkebeáramlás megsokszorozódhat.

Az előadó felhívta a hallgatóság figyelmét arra is, hogy a belépés pillanatáig az Európai Unió potenciális ellenfélként tekint a külső országra. A belépés után azonban teljes politikai és gazdasági szolidaritást vállal vele. Végül számba vette, miknek kellene jellemezniük egy ideális csatlakozás előtti helyzetet. Véleménye szerint ezek a makroökonómiai egyensúly, a mikroökonómiai versenyképesség, a költségvetési deficit és az államadósság minimális szintje. Mindezeket jól megfontolt transferek hatékonyabbá tehetik.

Folytatva az utóbbi gondolatot, a csatlakozás előtti magyar gazdaságpolitika volt a tárgya a harmadik előadásnak, melynek előadója *Muraközy László* volt. Előadásában rámutatott, hogy az ez évi kétszeri – a választások előtti és utáni – költekezés miatt a kormány nem fogja tudni tartani a jövőre beígért 4,5%-os költségvetési hiányt. Ráadásul ezeket az állami kiadásokat nem infrastrukturális fejlesztésekre, hanem belső felhasználásra költötték, így nem növelik az ország versenyképességét sem. Mindez inflációs nyomáshoz vezetett, ami kiélezte a feszültséget a monetáris és a fiskális politika között. Nem lehet tehát elég sokszor hangsúlyozni, hogy az ésszerű gazdaságpolitika, a kiszámíthatóság és az általa megteremtett bizalom mennyire fontos a fenntarthatóság szempontjából.

Még mélyebbre ásott ebben a kérdésben az előadások sorának első blokkja zárásaként *Jankovics László*. Az euró bevezetése kapcsán felmerülő gazdasági és politikai dilemmákról beszélt. Az előadó megvizsgálta, hogy a magyar gazdaság mennyire felkészült az euró bevezetésére. Elemezte a jogi és gazdasági helyzetet a Maastrichti Szerződés nézőpontjából. Szintén rámutatott a fiskális és a monetáris politika közötti feszültségre, amely felveti a forint intervenciós sávközepe leértékelésének dilemmáját.

Megállapította: megvizsgálva az euró egyoldalú bevezetésének lehetőségét jogi, gazdasági és politikai szempontból, levonható az a következtetés, hogy jogi lehetősége

ugyan megvan egy ilyen akciónak, de heves politikai ellenállásba ütközne. Mindenekelőtt azonban a gazdasági előnyök és hátrányok elemzése nem egyértelmű, sokkal inkább ellentmondásos eredményre vezet. Végül az előadó az euró gyors vagy fokozatos bevezetésének kérdésével foglalkozott. Rámutatott, hogy ez a kérdés hasonlóan az egyoldalú bevezetéshez, szintén a szabályok versus diszkrecionális döntések kérdését veti fel. Az előadó két jelentős érvet hozott fel a fokozatos bevezetés mellett. Egyrészt a nagyobb növekedésből származó inflációs nyomás egy részét felszívhatná a fokozatosan erősödő árfolyam, másrészt nagyobb mozgásteret biztosítana a csatlakozás utáni gazdaságok számára. Bár ez a mozgáster – mint fentebb láttuk – nem mindig előny.

Az előadásokat követő vitában szintén a szabályozás gyors, illetve a fokozatos átvétele volt a fő kérdés. Az ehhez fűzött kommentárjában *Pete Péter* fogalmazta meg véleményét, miszerint a szabályok hirtelen bevezetésével óvatossá kell lennünk. Hiszen ha legalább az egyének többsége nem fogadja el a szabályt, az akár még válságokhoz is vezethet. Más megfogalmazásban ez úgy hangzik, hogy a megváltoztatott formális szabályok (intézmények) összeütközésbe kerülhetnek az informális szabályokkal (intézményekkel), amely jólétrontró egyensúlytalanságot hozhat létre (*Winiński*, 2001).

A rövid szünet után további négy előadás hangzott el a közelgő európai uniós csatlakozásunkhoz kapcsolódva különböző aspektusokból. *Szabó Katalin* a külföldi működőtőke-beruházások által megvalósuló tudástranszfert állította vizsgálatának középpontjába. Kiemelte, hogy az elmúlt évtizedben teljes tudáscsere zajlott le, és óva int attól, hogy a következő években, az Európai Unióba való belépés után alábbhagyjon ez a folyamat. Indításként arra hívta fel a figyelmet, hogy míg a megvalósuló beruházások értéke forintban mérhető, addig az átadott tudás tényleges nagysága, értéke ismeretlen. Összhangban van ez *Szalavetz* [1999] egyik korábbi, a német tulajdonban lévő hazai feldolgozóipari cégek vizsgálata alapján tett megállapításával, miszerint a befogadott technológiatranszfer nem mérhető a K+F statisztikában alkalmazott mutatószámokkal, mert azok erősen alulbecsültek. Ennek egyik oka, hogy kevés figyelem fordul a kevésbé mérhető, elméletileg az immateriális javak közé tartozandó szervezettefejlesztési, üzemszervezési és eljárási tudás áramlására.

A tudástranszfer nagyságának megfoghatatlansága szolgáltatott alapot az előadó empirikus vizsgálatához, amelynek célja a transzfer jellemzőinek feltárása volt. Véleménye szerint a tudás áramlása duális tanulással jár együtt, duális, mert mind a hagyományos piacgazdasági, mind az új gazdasági ismeretek elsajátításra kerülnek, duális, mert áramlása nem csak egyirányú, nem csak a külföldi beruházótól hazánkba történik. A kutatás eredményeként különböző tanulási formákat azonosított. Ami mindenkinek egyértelmű: a tanulás megvalósulhat külföldi szakértők („repülő tanítómesterek”) rövid idejű tanácsadásával, vagy a vétett hibák szigorú ellenőrzésével és kijavítási követelményével. Ami igazán érdekes, az a forma, ami a tulajdonos vállalatánál történő nézelődésen keresztül valósul meg „...Az ottani vezetők hagyták, hogy nézelődjünk náluk. Bármit megnézhattunk a német gyárban, amit csak akartunk.” Kiemelte még a tanulás két gyakori jellemzőjét. Először is legtöbbször konkrét problémához kapcsolódik: a fellépő szükséglet esetén nyújt a tulajdonos megfelelő szakmai segítséget, másrészt pedig átvétele lépcsőzetesen történik, megfelelő ismeretekkel a befektető csak a vállalat vezetőit és kulcsfiguráit látja el, az ő feladatuk ezek továbbítása a többi érdekelt felé.

A következő előadás szintén a tudásáramláshoz kapcsolódott, de teljesen más megközelítésben. *Polónyi István* egyetemi tanár a felsőoktatás finanszírozási helyzetével és a hallgatói létszám változásának bemutatásával foglalkozott, amihez mind idősoros, mind

keresztmetszeti adatokat felhasznált. Nemzetközi összehasonlításban a GDP 1 százalékát kitevő felsőoktatási kiadásunk (1998-as adatok) átlagosnak mondható. Az elmúlt 12 év alapján látható, hogy míg a kiadások nagyságrendje enyhén csökkent (mind a GDP-hez és mind a költségvetési kiadásokhoz képest), addig ugyanezen időszakban a hallgatói létszám erőteljesen növekedett a nappali és különösen a felnőttképzés viszonylatában. Ebből az egy hallgatóra jutó kiadás csökkenése adódik. Nagyságrendje az OECD-országokhoz viszonyítva még így is átlagosnak mondható. Romló tanári ellátottságunk (egy oktatóra jutó hallgatólétszám) nemzetközi viszonylatban azonban még mindig jónak számít. Következtetesként levonható, hogy az egy főre jutó kiadások csökkenése minőségromlást vonhat maga után, amit erősíthet az oktatói ellátottság romlása. „Milyen hatással lesz a hazai felsőoktatásra az EU-s csatlakozás?” – tette fel a kérdést végezetül az előadó. A mai helyzethez képest nem nagy hatással. A változás inkább a posztgraduális képzést fogja érinteni, többen fogják ezt a fokozatot külföldön vagy külföldi intézmény hazai iskolájában megszerezni.

A következő előadásban ismét visszakanyarodtunk a külföldi működőtőke-beruházások vizsgálatához, *Láng Eszter* a Hajdú-Bihar megyében betöltött gazdaságfejlesztési szerepükről készített értékelést. Az előadó szerint a címét lehetne úgy is fogalmazni, mekkora az EU-s tőkebefektetések szerepe, mivel innen származik az FDI több mint 70 százaléka. Már az előadás elején elhangzott a szerző legfontosabb következtetése, hogy az FDI-nak nincsen igazán erős közvetlen hatása a megye gazdaságának fejlődésére. Számadatokkal (például az egy főre jutó GDP az országos átlaghoz és az EU-hoz mért aránya) és egyéb érvekkel (például autópálya hiánya) támasztotta alá e régió elmaradottságát. Megállapította, hogy az FDI nem a kis- és középvállalatokba áramlik, amelyek itt a vállalkozások 99,8 százalékát teszik ki és a munkahelyek 67 százalékát, valamint a GDP felét adják. A megye városai mezőváros jellegűek, érvényesül a periférikus jelleg, ráadásul minél kisebb a település, annál alacsonyabb az iparosodás és ezért annál kevésbé jön be az FDI. Eltérő következtetésre jutott vizsgálata alapján *Hamar* [1999], aki szerint az egyes megyékbe beáramlott, fővároshoz képest elenyésző nagyságrendű külföldi működőtőke-befektetések jelentősen hozzájárultak az adott térségek fejlődéséhez. *Benedek* [2001] szerint a külföldi működő tőke szerepe igen nagy jelentőségű a regionális differenciák csökkentésében. Hazánk legfejlettebb területei jelentős külföldi működőtőke-beáramlással jellemezhetők, és az így létrejött vállalkozások biztosítják a nemzetközi munkamegosztásban való részvételt.

Az előadó szerint van lehetőség a tőkevonzó képesség fokozására (például kedvezmények nyújtásával), de ezzel átütő sikert nem lehet elérni (lásd Debreceni Ipari Park). Az EU-n belül is megmaradtak az egyes területek közötti fejlettségbeli különbségek. Ebből kifolyólag a fejlődés három másik útját javasolta. Egyrészt a strukturális alapok minél jobb kihasználását, másrészt a környező nem EU-s országokkal fennálló gazdasági kapcsolatok további erősítését és harmadrészt az FDI közvetett hatásának hasznosítását. Ez a közvetett hatás úgy jelentkezik, hogy az ország nagy tőkevonzó területeire beáramló FDI tovább fejleszti a gazdaság általános színvonalát, és így több forrást lehet átcsoportosítani az elmaradottabb régiók támogatására.

Ez a gazdaságfejlesztési koncepció markánsan eltér *Szalavetz* [2000] álláspontjától, aki szerint az elmaradott régiókban a hagyományosan alkalmazott kínálatorientált regionális fejlesztési politikát ki kell egészíteni a keresletorientált politikával (belső erőforrások mozgósításával), és ezek sikeres alkalmazása esetén a beáramló külföldi működő

tőke növekedési pólusokat hozhat létre. A növekedési pólus alatt egy terület, térség látványos növekedését érti.

Végül a külgazdasági stratégia fontosságáról volt szó *Erdey László* előadásában. „Miért van szükség külgazdasági stratégiára – tette fel a kérdést –, hiszen ha belépünk az unióba, az ő követelményeinek kell megfelelnünk”, elveszítjük szabad mozgásterünket, stratégiánkat. Nem lehet olyan egyezményünk, ami az EU-val ellentétes. Pontosan emiatt van arra szükség, hogy az elkövetkező másfél évben lehetőségeinket kihasználjuk, és így az országot a belépés előtt minél jobban pozícionáljuk, adta meg a választ az előadó. Előadásában sor került a külgazdasági stratégia céljainak ismertetésére, ami a nagyobb termék- és szolgáltatásexportot, az FDI és a magyar tőke kivitel növelését foglalják magukba, kiegészítve a belső piac esetenkénti védelmével, ha szükséges. Ezt követően a külgazdasági stratégia szabályozási eszközrendszerére tért ki, amelynek segítségével az előbbi célok elérhetők. Ezzel kapcsolatban az előadó számos problémára hívta fel a figyelmet, amelyek közül Magyarország versenyképességének romlása a legfontosabb.

Mint tudjuk, ez három sokk, a reálbérkiáramlás növekedése, az erős forint és a jelentős költségvetési deficit együttes hatásának következménye. Minél hamarabb meg kellene fordítani ezt a tendenciát, mivel a 2003-as USA- és EU-beli konjunktúrakilátások alapján csak enyhe exportnövekedéssel lehet számolni, ami nemzetközi szinten az exportörök versenyének erősödéséhez vezet. Az MNB azonban nem fogadja el az exportörök érveit, és a decemberi jelképes kamatcsökkentése eredményeképpen a forint továbbra is szorosan az intervenció határánál maradt. Az infláció megfékezésének fontosságát senki nem vitatja, de nem szabad ezért mindent feláldozni. Mit ér az alacsony infláció egy romló nemzetközi versenyképességgel, magas reálkamatokkal és recesszióval sújtott gazdaságban? Tehát úgy is mondhatjuk, hogy az erős forinttal jellemezhető árfolyam-politika nem a külgazdasági stratégia megvalósulását fogja támogatni.

Az előadó szerint exportösztönzésnél felmerülő probléma az egységes rendszer hiánya, nincsen összhangban az agrár- és az ipari termékek ösztönzése. Az exporttámogatásról pedig, mint stratégiai eszközről le kell mondanunk, jelentősége erőteljesen csökken nemzetközi megállapodásaink következtében. Ebből is látszik, vannak még teendőink az EU-csatlakozást megelőzően.

Az utolsó előadást követően élénk szakmai vita alakult ki, amely lényegében az FDI gazdaságfejlesztő szerepéhez kapcsolódott. Többen nem értettek egyet a strukturális alapokra támaszkodó politikával. *Csaba László* szerint a strukturális alap csak a rossz tendenciákat erősíti, *Hátori Balázs* pedig azon a véleményen volt, hogy a tőke vonzó képesség fokozására kell összpontosítani az infrastruktúra és a tudásgazdaság támogatásával. *Muraközy László* szerint a fejlődéshez a régió aktív hozzájárulása szükséges, aminek eredménye a periféria centrummá válása lehet, amely eshetőségre *Szabó Katalin* hívta fel a figyelmet. *Láng Eszter* válaszában azonban szkepticizmusának adott hangot a megye „szigetté” (centrummá) válásának lehetőségével kapcsolatban, mivel a beáramlott tőke nem a megfelelő iparágakba (a kereskedelembe és az energiaszektorba) folyt.

Az előadások is megmutatták, hogy az EU-hoz való csatlakozás hatásait sokféle aspektusból vizsgálhatjuk. Bármelyiket is vesszük közelebbről szemügyre, láthatjuk, hogy rengeteg a teendő, számos probléma vár még megoldásra. A csatlakozás bekövetkezése már régóta nem kérdéses, de a belőle származó összes lehetőség megfelelő kihasználása már nem olyan egyszerű. Pusztán a csatlakozás ténye nem oldja meg a gazdasági nehézségeket, nekünk is sokat kell tennünk.

Eközben hazánk rendületlenül halad tovább az EU-hoz vezető úton, és 2002. december 13-án a koppenhágai csúcson elfogadásra került a csatlakozási szerződés, ami az öt éve tartó tárgyalási folyamat végére tett pontot. Ennek ünnepélyes aláírása áprilisban megtörtént, és egy év múlva, 2004-ben végre megérkezünk az EU-ba.

Czeglédi Pál – Kárpáti Tibor

Hivatkozások

- Benedek Tamás* [2001]: Külföldi tőkebefektetések a regionális különbségek tükrében. *Vezetéstudomány*, 5. sz., 17–26. o.
- Hamar Judit* [1999]: A külföldi működőtőke-beáramlás Magyarországon belüli területi jellemzői. *Külgazdaság*, március, 47–70. o.
- Hare, Paul G.* [2001]: Intézmények és gazdasági teljesítmény az átalakuló országokban. *Külgazdaság*, 4–34. o.
- Rodrik, Dani* [1996]: Understanding Economic Policy Reform. *Journal of Economic Literature*, 1. sz., 1–41. o.
- Szalavetz Andrea* [1999]: Technológiatranszfer, innováció és modernizáció. *Külgazdaság*, május, 29–41. o.
- Szalavetz Andrea* [2000]: A külföldi tőkebefektetések regionális hatásai – gazdaságpolitikai megfontolások. *Külgazdaság*, július–augusztus, 52–64. o.
- Wienicki, Jan* [2001]: Formal Rules, Informal Rules, and Economic Performance. An Organizing Framework. *Acta Oeconomica*, 147–172. o.

Czeglédi Pál, a Debreceni Egyetem PhD hallgatója.
Kárpáti Tibor, a Debreceni Egyetem PhD hallgatója.

Brief Summary of the Articles

Economic Analyses in Spring 2003

In springtime of every year economic research institutes regularly publish their analyses about the performance of the previous year as well as their forecasts. The press usually informs only about the most important economic data and about the analysis in a few words, the detailed studies prepared by the institutions do not generally reach those who are interested. This is the reason why since 2001 we publish a short summary of the reports and prognosis of the research institutes. The deterioration of Hungary's conditions of macroeconomic balance and economic growth at the brink of EU-adhesion requires to make the different points of view reflecting to these problems known.

Germany – Delayed Reforms, Stagnant Economy

KATALIN NAGY

Stagnation implying risks of deflation characterises the German economy early 2003. Arising difficulties rooted in reunification may only partly be made responsible for prevailing low growth and inadequacies in the labour market. However, arising problems may much more be explained by structural tensions having accumulated in the past and never been properly addressed for years. The reform of the social systems, the reorganisation of the pension and health care systems, or the liberalisation of labour market structures have already been on agenda for years. The growing deficit of the budget and of local communities urge for taking necessary measures within a foreseeable time. Although several reform concepts have been developed so far, their practical implementation has mostly failed. The present situation can be characterised as a growth and a creditability crisis. The inability of the government to carry out necessary reforms has been responsible for the latter, and the unforeseeable outcome of the Iraq conflict as well as the future development of oil prices coupled with uncalculatable ups-and-downs on stock markets only deepened uncertainties. An efficient policy response to the above problems has been made rather difficult by the compulsory force of meeting the requirements set in the frame of the Growth and Stability Pact, and by the failure of the tripartite agreement between government, employers and employees. The long-awaited development concept of the federal government has been introduced under these circumstances. Due to the rather diverging expectations of economic participants the acceptance and thus the successful practical implementation of this programme seems to become a rather contradictory process.

Implementation of the Agricultural Policy of the USA up to the Present

JÓZSEF POPP

The main goal of this paper is to analyze the agricultural policy measures of the USA from the beginning until recently. The study confirms the reasons of the amendments of the First Agricultural Act of 1933 in order to understand the implementation of different policy measures in the period between 1930 and 2002. The agricultural policy of the USA has always had a strong influence on the Common Agricultural Policy (CAP) of the EU. The correlation between the policy measures implemented by the USA and EU is highlighted in this analysis as well. This is why the reform of CAP in 1992 and Agenda 2000 was facilitated by the agricultural policy of the USA in terms of the introduction of direct payments based on the base area and historic production yields. The transfer efficiency of support measures with respect to income indicates that less than half of the original payments of the different support measures translate into net farm income. Decoupled subsidies from production are more efficient for income transfer to farm households.

Jogi melléklet

A gépjárműszektorban kötött vertikális megállapodások csoportmentesítéséről szóló közösségi rendelet

DR. VÍGH JÓZSEF FERENC

A rendelet előtörténete

Az Európai Közösségek Bizottságának (a továbbiakban: Bizottság) a gépjárműszektorban létrehozott vertikális megállapodások és összehangolt magatartások csoportmentesítéséről szóló, a Hivatalos Lap 2002. augusztus 1-jei L 203. száma 0030–0041. oldalán megjelent 1400/2002/EK rendelete (a továbbiakban: Rendelet.) 2002. október 1-je óta hatályban van és 2010. május 31-ig marad hatályos.

A Rendelet alkalmazása szempontjából *vertikális megállapodások* a két vagy több olyan vállalkozás közötti megállapodások vagy összehangolt magatartások, amelyek mindegyike a termelési vagy forgalmazási lánc különböző szintjén folytat tevékenységet.

A Rendelet *átmeneti időszakkal* kapcsolatos rendelkezéseket is tartalmaz. 10. cikke szerint az EK-Szerződés 81. cikk (1) bekezdésében foglalt tilalom 2003. szeptember 30-ig nem érvényesül azokra a megállapodásokra, amelyek 2002. szeptember 30-án már fennálltak és a mentesülés feltételeinek bár a Rendelet szerint nem, de a korábbi, 1475/95/EK rendeletben foglaltaknak megfelelően eleget tesznek. Vagyis a 2002. szeptember 30-án hatályban lévő megállapodásoknak átmeneti időszak *után*, 2003. szeptember 30-át követően kell összhangban lenniük a Rendelet előírásaival ahhoz, hogy automatikus mentesülés kedvezményében részesüljenek. Ezzel a Rendelet egyéves átmeneti időszakot biztosított ahhoz, hogy a hatályban lévő szerződéseket a felek a Rendelethez *hozzáigazíthassák*.

A Magyar Gépjármű-márkakereskedők Országos Szövetségének elnöke a sajtó részére adott nyilatkozatában közölte, hogy az Európai Unióban a gyártók már az *új* értékesítési szabályoknak megfelelően újítják meg a kereskedőkkel kötött szerződéseiket. A nyilatkozó szerint a 2003-as év vízválasztó lesz: ebben az évben eldől, hogy kik maradhatnak a márkahálózatok tagjai akár eladóként, akár szervizként, vagy mindkét tevékenységgel. Az átmeneti időszakban 1100 telephely 800 magyar tulajdonosának sorsa is eldől, mert *az átmenet alatt* a vezérképviseletek már Magyarországon is az új uniós előírásoknak megfelelő szerződéseket alkalmazzák. [1]

Tekintettel arra, hogy a közösségi jogban a *rendelet* minden tagállamban *közvetlenül* alkalmazandó (és minden részében kötelező), és mivel mindez vonatkozik a később csatlakozókra is, amikor Magyarország felvételt nyer az unióba, *valamennyi* közösségi rendelet a

Dr. Vigh József Ferenc, nemzetközi kereskedelmi jogi szakértő.

belépésünk napján automatikusan a *belső jogrendszer részévé* fog válni [2], tehát – a dolgok jelenlegi állása szerint – nagyon nagy a valószínűsége annak, hogy a Rendelet is *hamarosan* belső jogrendszerünk része lesz...

A gépjármű-forgalmazást illetően 1985. június 30-ig az Európai Közösségben nem volt hatályban csoportmentesítési rendelet, ágazatspecifikus szabály. Az egyes forgalmazási szerződéseket a versenykorlátozásoknak az EK-Szerződés 85. (mostani 81.) cikke szerinti tilalma alapján kellett megítélni, és konkrét esetben a tilalom alóli *egyedi mentesítés* iránt a Bizottságnak bejelentést tenni. Az autóforgalmazást és a kapcsolódó szervizszolgáltatásokat kartelljogi aspektusait *először* az 1985. július 1-jén hatályba lépett 123/85/EGK rendelet szabályozta. Ezt 1995. július 1-jétől a Rendelet közvetlen elődje – az autópiacot az 1985-ös rendeletnél liberálisabbá tevő – 1475/95/EK rendelet (a továbbiakban: 1995-ös rendelet) váltotta fel, és ez 2002. szeptember 30-ig volt hatályban. (Ez utóbbi jogszabályról ismertető-elemző tanulmány jelent meg a *Külgazdaságban*. [3])

Fontos tudni, hogy a Rendelet alkalmazása szempontjából *gépjárművön* az önmeghajtással rendelkező, *három- vagy annál többkerekesű*, közútra szánt jármű értendő – a kétkerekesű *motorkerékpár* tehát például nem.

Az 1995-ös rendelet árukör-meghatározásában sem szerepelt kétkerekesű motorkerékpár – e rendelet csak a gépkocsinak, a buszoknak és a kamionoknak a szelektív és kizárólagos forgalmazására vonatkozott. Így nem is ez a rendelet, hanem az általános szabály, az EK-Szerződés 81. cikke került alkalmazásra a Bizottságnak a *Triumph* motorkerékpárgyár ellen indított eljárásában, amely azért indult, mert a *Triumph* – amelynek piaci részesedése egyébként a 750 köbcenti kapacitású vagy ennél nagyobb motorok terén az *unió egészét tekintve 5% alatt* volt – 1997 áprilisa/májusa és 1998 márciusa között megtiltotta belgiumi és hollandiai márkakereskedőinek, hogy egyesült királyságbeli fogyasztóknak motorkerékpárokat adjanak el. (A tilalom alkalmazásának korlátozott idejére, a *Triumph alacsony piaci részesedésére*, valamint arra való tekintettel, hogy a vállalat a tényeket elismerte és Benelux-importőrért és 36 Benelux márkakereskedőjét a tilalom megszüntetéséről egyénenként értesítette, a Bizottság az eljárást végül is megszüntette.) [4]

Most a hazai vizekre átevezzve: a Társulási Tanácsnak a 2002. évi X. törvénnyel kihirdetett 1/02. számú határozata értelmében a Gazdasági Versenyhivatalnak és a magyar bíróságoknak a Közösség és Magyarország közötti kereskedelemre érzékelhetően ható (nem „elhatárolható”) és az Európai Megállapodás hatálya alá tartozó területen a versenyt korlátozó megállapodások elbírálásakor 2002. április 1-jétől az e határozat *függelékében* felsorolt közösségi jogi aktusokban – közöttük az előző bekezdésben hivatkozott (*de időközben már hatályát veszített*) 1995-ös rendeletben – foglalt elveket is mutatis mutandis alkalmazniuk kell. Ám e határozat 3. Cikke értelmében a Társulási Bizottság bármelyik fél kérésére felülvizsgálja az e határozat mellékletéhez csatolt *függeléket* azzal a céllal, hogy azt az *újonnan elfogadott* vagy módosított közösségi jogi aktusokhoz igazítsa. (E dolgozat kéziratának elkészültéig a függeléknek a Rendeletre tekintettel való kiigazítására – ennek a Magyar Közlönyben való közzétételére – nem került sor.)

Megjegyzendő, hogy a Rendelet preambuluma (a továbbiakban: Preambulum) a felváltott 1995-ös rendeletet nem is említi, és egy másik, különben *új stílusú* jogszabályra, a vertikális megállapodásokat csaknem teljes körben szabályozó 2790/1999/EK csoportmentesítési rendeletre (a továbbiakban: Alaprendelet) hivatkozik. Az Alaprendelet tárgyi hatálya a vállalkozások közötti szállítási, kizárólagos forgalmazási, kizárólagos beszerzési, szelektív forgalmazási, franchise és versenytilalmakról szóló megállapodásokra (ez utóbbiakra pl. a sör- és a kőolajszektorban) terjed ki. Az *új stílus* nemcsak abban a *technikai*, jogszabályszerkesztési értelemben nyilvánul meg, hogy az Alaprendelet a vertikális megállapodások java részét „*egy kalap alá vonva*”, *csokorba gyűjtve* szabályozza, hanem főként abban a *tartalmi* változásban, hogy a vertikális megállapodások értékelésében erőteljesebb *közgazdasági* megközelítést alkalmaz, mint az előző jogalkotás. (Az Alaprendelet ismertetésére a *Külgazdaságban* ugyancsak sor került. [5].)

A Preambulum az Alaprendelettel abban az értelemben von párhuzamot, hogy leszögezi: a gépjárműszektorban az új gépjárművek, a pótalkatrészek és a szervizszolgáltatások forgalmával kapcsolatban szerzett tapasztalatok alapján az a következtetés vonható le, hogy ennek a gazdasági ágazatnak *szigorúbb szabályozásra van szüksége*, mint ami a vertikális megállapodások és összehangolt magatartások csoportmentesítéséről szóló – az e dolgozatban Alaprendeletként hivatkozott – 2790/1999/EK rendeletről adódik.

Az Alaprendelet általános szabályai lényegében egy szelektív és kizárólagos forgalmazás *továbbfolytatását* tennék lehetővé, ami túlságosan korlátozná a *márkán belüli versenyt*. [6]

Az 1995-ös rendelet 11. cikk (3) bekezdése úgy rendelkezett, hogy: „a Bizottság 2000. december 31-én vagy azt megelőzően egy jelentést fog készíteni ennek a rendeletnek az értékeléséről”, különös tekintettel „arra a *hatásra*, amelyet a mentesített forgalmazási rendszer a szerződési áruknak a különböző tagállamok közötti *árkülönbségeire* és a végfelhasználóknak nyújtott szervizszolgáltatások *minőségére* gyakorol”. (*A szerző kiemelése.*) A Bizottság a jelentést végül is 2000. november 15-én hagyta jóvá.

Alapos oka volt annak, hogy a Bizottság „hatásvizsgálatot” ebben a két irányban tartott szükségesnek lefolytatni, de az indokoltság kiváltképpen az árkülönbségek vonatkozásában állt fenn.

Arra a kérdésre, hogy az *árkülönbségek* problémája miért került a Bizottság érdeklődésének középpontjába, magától adódik a válasz az annak idején nagy port felvert, élénk sajtó-visszhangot kiváltott *Volkswagen-jogeset* tükrében.

A Bizottság a *Volkswagen AG*, valamint *AUDI* és *AUTOGERMA* nevű leányvállalatai ellen az EK-Szerződés versenyszabályait súlyosan sértő, az 1995-ös rendelet hatálybalépése előtt, 1993-ban megkezdett és 1996-ig tartó magatartásuk miatt eljárást folytatott, és velük szemben 1998. január 28-án hozott határozatával – a maga idejében rekordösszegű, 102 millió ECU-s – bírságot szabott ki. (Az Elsőfokú Bíróság a bírságot 2000. július 6-i ítéletével 10%-kal mérsékelte ugyan, de még mindig rekordmagasságon, 90 millió eurós összegben állapította meg.)

A Bizottság a *Volkswagen*nek azt rótta fel, hogy – leányvállalataival karöltve – olaszországi forgalmazási hálózata engedélyezett kereskedőivel (*zugelassener Händler* vagy – hasonló értelemben –: *Vertragshändler; authorised reseller, concessionary* vagy *appointed retailer*; hazai szokásos szóhasználat: hivatalos márkakereskedő) megállapodásokat kötött, hogy Olaszországban a *Volkswagen* és *AUDI* járműveknek a többi tagállamból érkező végső fogyasztók, valamint forgalmazási hálózata más tagállambeli márkakereskedői számára való eladását megtiltsa vagy korlátozza. (A Rendelet a *zugelassener Händler* [engedélyezett kereskedő] kifejezést használja. Meghatározást erre a fogalomra ugyan nem ad, azonban nem kétséges, hogy a gépjárműszállító által kialakított forgalmazási rendszerhez tartozó, abba betagozódott kereskedőt érti azon.)

A *Volkswagen*, hogy ezeket az Olaszországból származó *párhuzamos behozatalokat* korlátozza, *kontingentálta* az olasz márkakereskedői számára történő szállításokat, és olyan *prémiumrendszert* alakított ki, amely olasz engedélyezett kereskedőit visszariasztotta attól, hogy nem olasz potenciális vásárlókat kiszolgáljanak. [7]

A Bizottság eljárása különben német és osztrák fogyasztók *panasza* alapján indult, akik az olaszországi olcsóbb árak, a gyenge líra miatt „bevásárlóturizmus” keretében keltek át a határon, de akiktől a gépkocsik eladását megtagadták.

A Bizottság fentebb említett értékelő jelentése azzal a következtetéssel zárult, hogy a csoportmentesítés 1995 óta, amikor a Bizottság meghosszabbította azt az engedélyét, hogy a gépjárművek eladására *kizárólagos és szelektív forgalmazási hálózatokat* lehessen felhasználni, azokat a célokat, amelyeket a Rendelet maga elé tűzött, részben nem érte el. Úgy tűnik – folytatódik a jelentés –, hogy ebből a forgalmazási rendszerből eredően különösképpen a fogyasztók nem nyertek méltányos részt abból a haszonból, amely a Rendelet által mentesített korlátozásból származik – amint azt az EK Szerződés 81. cikk (3) bekezdése pedig megköveteli –, és nem tudták teljesen kihasználni az európai egységes piacot. [8]

Az 1995-ös rendelet szerinti forgalmazási rendszer egyébként egy szelektív és kizárólagos forgalmazás *kombinálását* tette lehetővé. (Az 1995-ös rendelet 1. cikke szerint mentesítésben lehetett részesíteni a két vállalat között a három- vagy többkerekű, közúti használatra szánt új gépjárművek, valamint az ezekhez kapcsolódó alkatrészek viszonteladása tárgyában létrejött olyan megállapodást, amelyben az egyik szerződő fél vállalja, hogy a közös piac meghatározott területén *csak egy vállalatnak*, vagy *csak a szerződő félnek* és a *hálózatban részes, meghatározott számú kereskedőnek* szállít.)

A Bizottság szóban lévő értékelő jelentésének az az első következtetése, hogy a szelektív és kizárólagos forgalmazás *kumulálása* azt eredményezte, hogy a gyártók bár magas színvonalú, de csak nagyon kisszámú kereskedőt iktattak be, és így harmadik személyeknek lehetetlenné tették a forgalmazáshoz való hozzáférést. Ezáltal a végfelhasználó részére a forgalmazási hálózaton kívül nem állt rendelkezésre alternatív beszerzési forrás, mivel az engedélyezett kereskedők számára ki volt zárva a viszonteladók részére való értékesítés. Ezenfelül a piacot területileg fel lehetett osztani.

A Rendelet – az 1995-ös rendelettel ellentétben – *nem ír elő meghatározott forgalmazási rendszert* a megengedett versenykorlátozások részletes szabályaival, hanem mentesítésben részesít minden vertikális megállapodást, amely azokra a feltételekre vonatkozik, amelyekkel a szerződő felek új gépjárműveket, gépjárműalkatrészeket vagy a gépjárművek számára karbantartási és javítási szolgáltatásokat szerezhetnek, értékesíthetnek vagy tovább eladhatnak. A gyártók elosztási rendszerüket *vagy a szelektív, vagy a kizárólagos forgalmazás* elvei szerint szervezhetik, azzal azonban, hogy a kizárólagos kereskedő számára kötelező megengedniük, hogy független közvetítő kereskedőknek eladhasson. Tehát a kizárólagos forgalmazás keretében lehetséges, hogy autószupermarketek, internetszolgáltatók vagy független gépkocsikereskedők mint új kocsik viszonteladói lépjenek fel.

Megengedett különben, hogy különböző piacokra különféle forgalmazási rendszereket hozzanak létre. [9]

A Rendelet a szóban lévő két forgalmazási rendszer közül a *szelektív forgalmazási rendszerre* ad fogalommeghatározást. Ezen olyan forgalmazási rendszerek értendők, amelyekben a *szállító* arra kötelezi magát, hogy a szerződési árukat vagy szolgáltatásokat közvetlenül vagy közvetve csak azoknak a kereskedőknek vagy műhelyeknek értékesíti, amelyeknek kiválasztása meghatározott ismérvek alapján történik, és amelyekben ezek a *kereskedők* vagy *műhelyek* kötelezik magukat, hogy az érintett árukat vagy szolgáltatásokat nem engedélyezett kereskedőknek vagy független műhelyeknek nem értékesítik, a független műhelyek részére történő pótalkatrész-eladás lehetőségének és annak a kötelezettségnek a csorbitása nélkül, hogy a független piaci résztvevők számára a gépjárművek javításához és karbantartásához, valamint a környezetvédelmi intézkedések megtételéhez szükséges összes műszaki információt, diagnosztikai felszerelést, szerszámokat és szakmai oktatást rendelkezésre kell bocsátaniuk.

Azokra az okokra, amelyek miatt az 1995-ös rendelettel kitűzött célok nem voltak maradéktalanul elérhetőek és a végső fogyasztók nem tudták megfelelő mértékben kihasználni az európai egységes piac előnyeit, fényt vetnek a közösségi versenyszabályok súlyos megsértése miatt indult alább ismertetett jogesetek. E két kiemelkedő ügy a Bizottság tapasztalatai gazdag tárházának tekinthető, és tanulságaik jelentős mértékben közrehathtak abban, hogy a Rendelet milyen tartalommal jöjjön létre.

Az Opel Nederland/General Motors Nederland-ügy

A Bizottság az *Opel Nederland B. V.*-re, az Opel márkájú autók holland importőrére és anyavállalatára, a *General Motors Nederland B. V.*-re 43 millió euró bírságot szabott ki, mivel 1996 szeptembere és 1998 januárja között akadályozták az új gépkocsik exportját a többi tagállamban honos végső fogyasztók számára. (Hivatalos Lap L 59. szám, 2001. február 28.)

E jogellenes magatartás hátterül az szolgált, hogy az új gépjárművek *árai* az adók hozzászámítása előtt Hollandiában általában *lényegesen alacsonyabbak* voltak, mint más tagállamokban, például Németországban, Franciaországban és az Egyesült Királyságban.

Az *Opel Nederland* elleni eljárás a Bizottság által 1996 decemberében olyan fogyasztóktól kapott tájékoztatás alapján végrehajtott ellenőrzésekkel kezdődött, akik Hollandiában akartak olcsóbb áron gépkocsikat vásárolni. Az ezen ellenőrzések során talált *okiratok bizonyították*, hogy az *Opel Nederland* annál fogva, hogy nagy export iránti kereslet jelentkezett más tagállamok fogyasztóinak részéről, 1996 augusztusa–szeptemberétől kezdve – *közvetlen és közvetett versenyszabályozási módszereket* latba vetve – három intézkedésből álló *stratégiát* dolgozott ki és követett abból a célból, hogy korlátozza vagy megakadályozza márkakereskedőit, hogy gépkocsikat külföldi vásárlóknak adjanak el – beleértve az odavaló *végso fogyasztókat is*.

Közölte *kereskedőivel*, hogy azt a *gépkocsimennyiséget*, amelyet a márkakereskedői szerződés (az ún. *értékesítési célkitűzések*) alapján el kell adniuk, legfőként Hollandiában kell értékesíteniük. Ezzel szándékozott az exportértékesítés terjedelmét korlátozni.

Ezen túlmenően *felelős területi igazgatóinak* sok exportáló kereskedő számára az exportértékesítések leállítására kiadott *közvetlen utasítása*, majd e kereskedők közül sokaknak engedmességet fogadó kifejezett kötelezettségvállalása alapján az *Opel Nederland* biztos lehetett az exportok lényeges csökkenésében.

Az *Opel Nederland* harmadik intézkedéseként 1996 októbertől 1998 januárjáig *értékesítési kampányokat* szervezett, amelyek mindegyikének velejárója volt egy olyan rendelkezés, miszerint nem részesülnek *jutalmazásban (bonus payments)* azok a kereskedők, akik külföldi végso fogyasztók számára teljesítenek eladásokat.

Ami az *Opel Nederland* magatartásának az EK-Szerződés 81. cikke alapján való értékelését illeti, e vállalat intézkedései az ő és hollandiai szerződéses kereskedői (*contract dealers*) közötti *szerződéses viszony részévé váltak*.

Az Európai Bíróság által alkotott esetjog értelmében ugyanis a *dealereknek* adott utasítások *nem* az EK-Szerződés 81. cikke alkalmazási területén *kívül eső egyoldalú cselekményeknek* minősülnek, hanem e 81. cikk szerinti *megállapodásnak*, ha az utasítás adása olyan folyamatban lévő üzleti kapcsolat során történik, amelyen egy meglévő *általános megállapodás* alapszik.

Az intézkedések *célja* a márkán belüli verseny („*intra-brand*” *competition*) korlátozása volt. A hollandiai Opel-márkakereskedők akadályoztattak ugyanis abban, hogy annak révén, hogy járműveket nem Hollandiában honos vevőknek adnak el, kihasználják a más tagállambeli Opel-márkakereskedő versenytársakkal szemben fennálló árkülönbségek eredményeként élvezett előnyt. [10]

A DaimlerChrysler-ügy

A Bizottság 71 millió 825 ezer euró bírságot szabott ki a *DaimlerChrysler AG*-ra, mivel magatartásával három vonatkozásban is megsértette az EK-Szerződés 81. cikkét. Az e határozatot mint *legfrissebb* döntést bemutató – az alábbi ismertetéshez forrásként felhasznált, 2001 decemberében megjelent – cikk [11] szerint a Bizottságnak ez volt a *negyedik* olyan döntése, amellyel autógyárat a közösségi versenyszabályok be nem tartása miatt bírsággal sújtott.

A Bizottság ebben az esetben a közösségi versenyszabályok megsértésének három típusát állapította meg.

Az első jogsértést *DaimlerChryslernek* azok az intézkedései valósították meg, amelyekkel akadályokat emelt a *párhuzamos kereskedelem* elé. Az autógyár arra utasította német forgalmazási hálózatának Mercedes személygépkocsik értékesítésével foglalkozó tagjait – akiknek nagyjából a fele kereskedelmi képviselője volt –, hogy *területükön kívül ne adjanak el gépkocsikat*. Instruálta továbbá hálózata áruelosztó kereskedőit (*distributor*), hogy a kül-

földön honos (de nem német) fogyasztókat kötelezzék arra, hogy 10% előleget fizessenek DaimlerChryslernek, ha Németországban rendelnek gépkocsit.

Második jogsértésként Németországban és Spanyolországban megakadályozta gépkocsik Mercedes-képviselői/márkakereskedői útján független lízingvállalatok számára való eladását arra az időre, ameddig ez utóbbi vállalatok nem találtak fogyasztót („lízingbe vevőt”) az érintett gépkocsikra. Ez – következményeként – korlátozta a saját lízingvállalatai és a független lízingvállalatok közötti versenyt, mivel az utóbbiak nem tudtak gépkocsikat raktárra beszerezni, vagy nem volt módjukban azoknak az árengedményeknek az előnyét élvezni, amelyeket a DaimlerChrysler mindazoknak nyújtott, akik gépkocsiállomány tulajdonosai voltak.

Végül DaimlerChrysler Belgiumban részese volt egy árrögzítő megállapodásnak azzal a céllal, hogy 3%-ban szabja meg leányvállalata, a Mercedes Belgium és a többi belga Mercedes-márkakereskedő által a fogyasztóknak adott árengedmény felső határát. Ez a viszonteladói árak rögzítését jelenti, azt a gyakorlatot, amelyért egy évvel korábban a Bizottság már bírsággal sújtotta a Volkswagent.

A bírság összegének meghatározásánál a Bizottság figyelembe vette a jogsértő cselekmények súlyosságát és időtartamát.

A Rendelet liberalizációs elemeinek áttekintése

Mielőtt belefognánk a Rendelet terjedelmes (a Hivatalos Lap 12 oldalát betöltő), aprólékos és szövevényes szabályozásának ismertetésébe, szükségesnek látszik összefoglalni a piac liberalizálását célzó alapvető rendelkezéseit. (Talán így elkerülhető, hogy elveszünk a részletekben, és ne lássuk a fától az erdőt.)

A Rendelet egyebek mellett előírja, hogy a kizárólagos szerződések addig érvényes és a gyakorlatban túlnyomórészt alkalmazott rendszerének nagymértékben egy szelektív forgalmazási rendszer lép a helyébe. Az engedélyezett kereskedőnek lehetővé teszi, hogy vállalatokat (szalont, szervizt) más tagállamokban megnyisson; ez felel meg a Bizottság azon törekvésének, hogy az automobilszektorban erősítse a határon átnyúló versenyt; továbbá általában lehetségesnek kell lennie, hogy egy kereskedő több márkát forgalmazzon; nem szabad, hogy ezt versenytilalmak megakadályozzák. Az engedélyezett kereskedő nem kötelezhető arra, hogy javítási- és szervizszolgáltatásokat ellásson; maga döntheti el, hogy ezeket a szolgáltatásokat ő maga végzi-e, vagy más vállalatot kapcsol be, miközben mind a gyártó hálózatába betagozódott vállalatról, mind független szolgáltatóról szó lehet. [12]

A megelőző szabályozással való összevetés lehetővé tétele céljából, de megint csak a sarkalatos rendelkezésekre szorítkozva: korábban a gyártók megtilthatták kereskedőiknek más márkatermékek forgalmazását; kötelező volt a szalonhoz kapcsolódó szerviz működtetése, és a garanciát is az általuk minősített gyári alkatrészek beszerzéséhez köthették. Üzletpolitikai érdekeiknek megfelelően korlátozták a kereskedők működési területét, és előírták a márka egységes arculatának kialakítását. Míg Európában csak most, a Rendelet szabályozása révén érvényesül a szabadpiac, az Egyesült Államokban évtizedek óta így működnek az autók kereskedések. [13]

Már jó ideje megfigyelhető egyébként, hogy az Európai Közösség (és Japán) kartelljogi szabályozása felzárkózóban van az USA antitröszt szabályozásához, lépésről lépésre közelít ahhoz.

A versenyjogok közelítése más viszonylatban is tapasztalható. Pl. az autóforgalmazásnak az Európai Gazdasági Térségben 2002-ben bekövetkezett újraszabályozása (azaz a 2002. augusztus 1-jén kihirdetett Rendelet) arra adott ösztönzést a svájci Versenybizottságnak, hogy kövesse a Bizottságot a verseny intenzívebbé tételére irányuló szándékában. A gépkocsiforgalmazással kapcsolatban 2002. október 21-én ún. közleményt (*Bekanntmachung*) adott ki, amelynek előterében a svájci piac elszigetelődésének megakadályozása áll. (A svájci Versenybizottság közleményei azokat a feltételeket írják körül, amelyek között a verseny megállapodások

gazdasághatékonyasági indokokból igazoltnak tekintendők.) A svájci kartelljog a svájci gazdaságot nem szándékozik az Európai Gazdasági Térségben integrálni, azonban a svájci piacnak az EGT-től való elszigetelése Svájcban a verseny korlátozását idézné elő. A Rendeletben foglalt szabályok ezért *Svájcban* is alkalmazást nyerhetnek. A közlemény tartalmilag majdnem teljesen átveszi az „európai” megoldást, és szisztematikusan arra összpontosít, hogy megakadályozza a piacerszigetelődéseket. A tilalmakat kifejezetten kiterjeszti a Svájc és az EGT közötti kereskedelemre. (Az *Európai Gazdasági Térség* létrehozásáról szóló szerződést különben az EK tizenkét és az EFTA hat tagja, köztük Svájc 1992. május 2-án hozta tető alá, *azonban Svájc végül népszavazáson elvetette az EGT-hez való csatlakozást.*)

Megjegyzendő, hogy e közlemény, arról a joganyagról adván számot, amely a jövőben a Versenybizottság gyakorlatára nézve irányadó, a gépjárműágazat részére nagy gyakorlati jelentőséggel bír, de a kartelljogi rendelkezések értelmezése terén sem a Versenykérdések Felszólamlási Bizottságára (*Rekurskommission für Wettbewerbsfragen*), sem a Svájci Szövetségi Bíróságra nézve nem kötelező. [14]

Vállalkozásaink a nem svájci (köztük az EU-tagállamok valamelyikében székhellyel rendelkező) vállalatokkal kötött külkereskedelmi szerződéseikben alkalmazandó jogként – több okból is – a *semleges* svájci jog, *forumként* pedig *svájci székhelyű választott bíróság* kikötését preferálják. (Különben nemcsak a magyar vállalkozásokra jellemző, hogy előszeretettel utalják az esetleges szerződési jogviták eldöntését svájci székhelyű választott bíróság hatáskörébe. A Nemzetközi Kereskedelmi Kamara statisztikája szerint 2000-ben Svájc volt az az ország, amelyet a leggyakrabban jelöltek ki a Nemzetközi Kereskedelmi Kamara égisze alatt folytatandó választott bírósági eljárás színhelyéül.) Talán nem tűnik feleslegesnek felhívni a figyelmet arra, hogy bár Svájc nem tagja az Európai Uniónak, a szerződő felek adott esetben nem tudják elkerülni az *unio versenyjogának alkalmazását*, ha a szerződésben *svájci jogot* (és/vagy svájci választott bíróságot) kötnek ki. A választott bíróság ugyanis ilyenkor is alkalmazhatja a *közöségi versenyjogot*. Ez a helyzet, ha a felek „csalárdul” kapcsolják a szerződést a svájci joghoz, de akkor is, ha ezt a kapcsolást minden hátsó gondolat nélkül alkalmazzák. („Csalárd kapcsolásról” akkor van szó, ha a felek *azért* választanak valamilyen jogot, hogy szerződésüket kivonják egy más, egyébként alkalmazásra kerülő jog valamilyen, számukra hátrányos szabályának, előírásának a hatálya alól. [15]) A *gépjárműszektorban* kötött vertikális szerződések esetében ilyen, jogszabály alkalmazásából eredő hátrány lehet különösen a Bizottság által kiszabható – a tapasztalatok szerint gyakran hatalmas összegű – bírság.

Mivel Svájc nem tagja az Európai Uniónak, a svájci jog választása nem *per se* fedi le az EU versenyjogát, azonban a felek mégsem tudják elkerülni az EU versenyjogát azzal, hogy svájci jogot és/vagy svájci választott bíróságot kötnek ki. *Egészen újat* hozott a nemzetközi magánjog világába ugyanis az az *elmélet* (Wengler), amely bizonyos, *nem az irányadó jogrendszerhez tartozó külföldi jogszabályok* – esetenkénti – figyelembevételét javasolja. Az olyan – zömükben közjogias jellegű, de magánjogi viszonyokat érintő – jogszabályok „*különkapcsolása*” („*Sonderanknüpfung*”), amelyek nem tartoznak a kapcsoló szabályokban kijelölt jogrendszer normáihoz, de fontos érdemi kihatással vannak az illető tényállásra, nem ragadt meg az elmélet világában, hanem utat tört magának a *törvényhozásban* is.

Ennek a gyakorlatban megvalósult egyik jeles példája az 1987. december 18-i svájci nemzetközi magánjogi törvény 19. cikke, amely figyelembe venni rendeli az *irányadó joghoz nem tartozó*, de az elbírálandó tényállással szoros kapcsolatban levő olyan külföldi szabályokat, amelyek *kizárólagos érvényesülést kívánnak* (azaz *imperatív jellegűek*). [16] Ilyen imperatív jellegű szabályok a kartelljogszabályok is.

Hogy ez a szabály a *jogalkalmazási gyakorlatba* hogyan ültetődik át, azt mutatja a *Svájci Szövetségi Legfelsőbb Bíróság* 1992-ben hozott ítélete, amely szerint egy svájci székhelyű választott bíróságnak nemcsak felhatalmazása van rá, hanem *kötelezettsége* is, hogy egy olyan szerződést, *amelynek hatása van az EU piacára*, alaposan megvizsgáljon abból a szempontból, hogy a szerződés az *EU versenyjogával összeegyeztethető-e*. (A Szövetségi Bíróság 118 II 193 sz. határozata).

Ami pedig a kérdésnek az *EU részéről* való megközelítését illeti, az *Európai Bíróság* 1999. június 1-jén kihirdetett ítéletében (C 125/97 Benetton-ügy) azt az elvi álláspontot foglalta el, hogy egy választott bíróságnak az a mulasztása, hogy nem veszi figyelembe az EU versenyjogát, a *közend* tekintetbevétele elmulasztásának minősül, és ezért alapul szolgál a választott bíróság ítéletének *érvénytelenítésére* még akkor is, ha a választott bírósági eljárás során sem a felek, sem a választott bírók *nem vetettek fel* ilyen versenyjogi kérdéseket. Bár ez az ítélet a svájci választott bíróságokra nézve közvetlenül nem kötelező, a jelen dolgozat svájci joggal foglalkozó e részéhez forrásmunkaként elsősorban felhasznált tanulmányban annak szerzője, *Andrea Mondini zürichi ügyvéd* biztosra veszi, hogy meggyőző erővel hat rájuk.[17]

A Rendelet szabályozási technikája

Az 1995-ös *rendelet* tartalmilag meghatározott szerződési rendelkezések négy kategóriáját sorolta fel. Nevezetesen a nem megengedett szerződési rendelkezéseket, azokat a rendelkezéseket, amelyek a mentesítés előfeltételét képezik, valamint rendelkezéseket, amelyek mentesítésben részesülnek, illetve amelyek a mentesítés megadásának nem szólnak ellene. Ez a szabályozási technika azzal a következménnyel járt, hogy az 1995-ös *rendelet gyakorlatilag* rendelkezésre bocsátott egy – komplikált – szerződésmintát a szállító és a kereskedő közötti *egyedárusítási szerződés* megkötéséhez.

A *Rendelet* ezzel szemben – éppen úgy, mint sok egyéb vertikális megállapodás területén az Alaprendelet – a gépjárművek, a pótalkatrészek vagy a karbantartási és javítási szolgáltatások forgalmazására vonatkozó *valamennyi* vertikális megállapodás *általános mentesítését* irányozza elő, mindazonáltal bizonyos (a 3. cikkében körülírt) *általános feltételek* *megléte* esetében és csak akkor, ha a vertikális megállapodások *semmilyen* (a 4. cikkben meghatározott) *kemény magot alkotó korlátozást (Kernbeschränkung)* nem tartalmaznak. Azok a vertikális *megállapodások*, amelyekben ún. kemény magot alkotó korlátozás fordul elő, *teljes egészükben* nem mentesülnek. Emellett a Rendelet Különös feltételek című 5. cikkében meghatároz a megállapodásokban lévő olyan kötelezettségeket, amelyek ugyan nem idézik elő az *egész* megállapodás mentesítésének elmaradását, de a mentesítés *magukat* az e kötelezettségeket tartalmazó megállapodásokat (rendkezéseket) nem ragadja meg. Ez a törvénytechnikailag új kezdeményezés a szerződések konkrét kialakításában több rugalmasságot biztosít. [18]

A mentesülés általános feltételei (A Rendelet 3. cikke)

A Preambulum szerint annak a valószínűsége, hogy a gazdaságosságfokozó hatások többet nyomnak a latban, mint azok a versenyre káros hatások, amelyeket a vertikális megállapodásokban lévő korlátozások okoznak, a részt vevő vállalkozások *piaci hatalmától* és így attól függ, hogy ezek a vállalkozások milyen mértékben vannak kitéve áruk és szolgáltatások *más ajánlattevői* versenyének. A *szállító* piaci hatalmának mutatójaként – folytatódik az indokolás – a *piaci részesedésre* vonatkoztatott küszöbértékeket kellett megállapítani. A kizárólagos szállítási kötelezettségeket (*Alleinlieferungsverpflichtungen*) tartalmazó vertikális megállapodások esetében azonban a megállapodások piacra gyakorolt hatását a *vevő* piaci részesedése alapján kell meghatározni. (*Kizárólagos szállítási kötelezettség*: minden közvetlen vagy közvetett kötelezettség, amely a szállítót arra készteti, hogy a szerződési árukat vagy szolgáltatásokat sajátos felhasználás vagy továbbadás céljára a közös piacon belül csak *egyetlen vevőnek* adja el. A Rendelet 1. cikk (1) bekezdés k) pontjának fogalom meghatározása értelmében pedig: „*vevő*”, akár kereskedőről, akár műhelyről van szó, az olyan vállalkozás is, amely árukat vagy szolgáltatásokat *más vállalat számlájára* ad el.)

A vertikális megállapodások automatikus mentesülésének egyik feltétele, hogy a *szállító* az új gépjárművek vagy pótalkatrészek vagy javítási vagy karbantartási szolgáltatások piacán

30%-ot meg nem haladó, illetve új autók mennyiségi szelektív forgalmazása esetén a 40%-ot át nem lépő piaci részesedést ér el. (A mennyiségi szelektív forgalmazási rendszerekben a szállító a kereskedők és műhelyek kiválasztásához olyan jellemzőket alkalmaz, amelyek által azok száma közvetlenül korlátozódik.)

Ezek a küszöbértékek nem érvényesülnek a minőségi szelektív forgalmazási rendszerek esetében. A kiválasztáshoz alkalmazott feltételek minőségi kritériumok lehetnek, mint pl. az eladási helyiségekkel, raktározással, a karbantartási munkák vállalásával szembeni követelmények, amelyekre jellemző, hogy nem korlátozzák a versenyt.

A mentesülés feltétele annak a vertikális szerződésben való kikötése is, hogy a kereskedő vagy a műhely a szállítóval kötött szerződést jogosult a forgalmazási rendszer egy másik hasonló jellegű vállalkozására átruházni. Ezzel egyszerűsödnek az átstrukturálások.

Az alább következő általános feltételeket a hazai engedélyezett kereskedőknek és műhelyeknek különösen érdemes figyelembe venniük, mivel azok alapvető érdekeiket védik.

Az engedélyezett kereskedők a szállítókhoz viszonyítva strukturálisan a gyengébb felek. Beruházásaik védelmére a Rendelet előir néhány konkrét szerződési rendelkezést, amelyeket a mentesülés előfeltételeként a vertikális szerződésekre fel kell venni. [19]

A Magyar Gépjármű-márkakereskedők Országos Szövetségének elnöke az irodalomjegyzékben [1] alatt hivatkozott nyilatkozatában kitért arra is, hogy – a telekértéket nem számítva – már napjainkban is 150-200 millió forintba kerül egy három-öt autó bemutatására alkalmas szalon és négy-hat állásos szerviz beruházási költsége. A hatékonyság és nyereségesség érdekében ma Budapesten már csak 12-15 férőhelyes szalont és legalább ennyi állással rendelkező műhelyt érdemes építeni, ennek beruházási költsége pedig 600-800 millió forint.

A mentesülés egyik előfeltétele, hogy a kereskedővel vagy műhellyel kötött vertikális megállapodás rendelkezze arról, hogy a szállító a megállapodást csak írásban mondhatja fel és a felmondásnak részletes indokolást kell tartalmaznia, amely objektív és átlátható. Ez a szabályozás a szállítókat vissza kell, hogy tartsa attól, hogy a megállapodást a kereskedő vagy a műhely magatartásának olyan módja alapján szüntessék meg, amely a Rendelet szerint a szállító által nem korlátozható.

A szerződést legalább öt éves időtartamra vagy határozatlan időre kell megkötni. Az előbbi esetben a feleknek arról a szándékukról, hogy a szerződést nem kívánják meghosszabbítani, a másik felet legalább hat hónappal korábban értesíteniük kell, az utóbbiban a szerződés legalább két éves határidő betartásával szüntethető meg. Ha a szállító méltányos kártalanítást fizet vagy a felmondásra a forgalmazási hálózat átstrukturálása keretében kerül sor, a két éves határidő csökkenthető, de legalább egyévesnek kell lennie.

A szerződéseknél – a perek gyors elintézésének megkönnyítése érdekében – a feleket fel kell jogosítaniuk, hogy szerződési jogviták esetében független szakértőhöz vagy választott bírósághoz forduljanak. Érintetlenül marad azonban a szerződő feleknek az a joga, hogy nemzeti bírósághoz folyamodjanak. (Tehát nem megengedett, hogy a felek az ügyek eldöntését választott bíróság kizárólagos hatáskörébe utalják.)

A kemény magot alkotó korlátozások (A Rendelet 4. cikke)

Amint arról fentebb már szó esett, a gépjárművek, pótalkatrészek vagy karbantartási és javítási szolgáltatások forgalmazásával kapcsolatos vertikális megállapodások nem részesülnek a csoportmentesítés kedvezményében, ha ún. kemény magot alkotó korlátozást tartalmaznak. Megjegyzendő, hogy a Rendelet számos eddig indokoltnak minősített versenykorlátozást „átminősít” kemény magot alkotó (tiltott) korlátozássá. A Bizottságnak az Alaprendelet kíséretében a Hivatalos Lap 2000. október 13-i C 291 számában közzétett iránymutatása (annak 46. szakasza) szerint az ilyen korlátozásokat tartalmazó vertikális megállapodásoknak valószínűtlen az egyedi mentesítése is.

A kazuisztikus, aprólékos „feketelista” itt következő teljes körű ismertetése a gépjármű-szektorban tevékenységet folytató – a szállítókhoz viszonyítva *gyengébb alkuerővel rendelkező* – hazai szalonoknak és szervizeknek kíván segítséget nyújtani annak „teszteléséhez”, hogy a hatályban vagy előkészítés stádiumában lévő vertikális szerződéseik megfelelnek-e a csoportmentesítés követelményeinek, nem tartalmaznak-e nem igazolható, számukra kedvezőtlen kikötéseket. (Ugyanebből a megfontolásból mutatja be alább e dolgozat *a maga teljességében* a Rendeletnek a „különös feltételek”-et előíró 5. cikkét.)

Mielőtt rátérnék a fekete lista ismertetésére, rá kell mutatni arra, hogy a Bizottság ennek megszerkesztésekor hasznosította az Elsőfokú Bíróság jogfejlesztő tevékenységének eredményét is. Az Elsőfokú Bíróság a fentebb ismertetett *Volkswagen*-ügyben hozott ítéletében – esetjogára hivatkozva – megerősítette, hogy az EK-Szerződés 81. cikke alkalmazásához nem szükséges bizonyítani a szóban lévő exportkorlátozások *hatását*, ha bizonyítható, hogy az intézkedések *célja* a verseny korlátozása volt.

Tehát: a részt vevő vállalkozások *piaci részesedésére való tekintet nélkül* nem mentesülnek azok a vertikális megállapodások, amelyeknek közvetlenül vagy közvetve, önállóan vagy a szerződő felek ellenőrzése alatt álló más tényezőkkel összefüggésben *célja*:

a) a kereskedő vagy a műhely azon lehetőségének korlátozása, hogy eladási árait maga határozza meg; ez nem csorbitja a szállítónak azt a lehetőségét, hogy legmagasabb árakat állapítson meg, vagy az árakra vonatkozó ajánlásokat tegyen, amennyiben ezek ténylegesen nem mint rögzített vagy legalacsonyabb eladási árak hatnak ki a felek egyike által gyakorolt nyomás vagy ösztönzés következtében;

b) annak a területnek vagy vevőkörnek a korlátozása, ahová vagy akiknek a kereskedő vagy a műhely a szerződési árukat vagy szolgáltatásokat értékesítheti. *Mentesítésben részesül azonban:*

- az olyan területekre vagy olyan vásárlói csoportok részére történő *aktív eladás* korlátozása, amelyeket a szállító magának tartott fenn, vagy kizárólagosan egy másik kereskedőnek vagy műhelynek jelölt ki, amennyiben azoknak a részéről, akik a kereskedő vagy a műhely vevőitől vásárolnak, az eladások nincsenek korlátozva.

Az aktív és passzív eladások közötti különbségtétellel a fentebb hivatkozott *iránymutatás* 50. szakasza foglalkozik. Az aktív eladásba beleértendő raktár vagy forgalmazási hely létesítése is más kizárólagos területén. Ami a passzív eladásokat illeti, a médiában vagy az interneten a szokásos reklámozást vagy propagandát, amely ésszerű módja a más területeken vagy vásárlói csoportokban lévő vásárlók elérésének, általában inkább passzív, semmint aktív eladásnak tekinti majd a Bizottság;

- a végfelhasználóknak történő eladás olyan kereskedők által való korlátozása, akik nagykereskedelmi szinten tevékenykednek;
- új gépjárművek és pótalkatrészek nem engedélyezett kereskedők részére való eladásának korlátozásai, amire a szelektív forgalmazású piacokon a szelektív forgalmazási rendszer tagjait kötelezik. (A szelektív forgalmazás keretében ugyanis a kereskedők arra vannak kötelezve, hogy kizárólag a forgalmazási rendszer kereskedőinek és műhelyeinek, valamint a végfelhasználóknak értékesítsenek);
- a vevő azzal kapcsolatos lehetőségeinek korlátozása, hogy olyan szerkezeti elemeket, amelyeknek a szállítása más gyártmányokba való beépítés céljából történik, olyan vásárlóknak adjon el, akik ezeket a szerkezeti elemeket gyártmányok ugyanazon fajtájának előállítására használnák fel, mint amilyeneket a szállító gyárt;

c) a szelektív forgalmazási rendszeren belül a kereskedők és a műhelyek közötti *kereszt-szállítások* korlátozása, még akkor is, ha ezek a kereskedelem különböző szintjein folytatnak tevékenységet;

d) a szelektív forgalmazású piacokon az új személygépkocsik vagy könnyű haszongépjárművek, az összes gépjárműhöz való pótalkatrészek vagy a végfelhasználóknak szánt javítási és karbantartási szolgáltatások aktív vagy passzív értékesítésének korlátozásai, amennyire ezeket a megkorlátozásokat egy szelektív forgalmazási rendszer kiskereskedelmi szinten tevékenységet folytató tagjainak köteleességévé teszik.

Mentesülnek viszont azok a megállapodások, amelyek alapján egy szelektív forgalmazási rendszer tagjainak tilos üzleti tevékenységet nem engedélyezett telephelyekről folytatniuk;

e) a nem személygépkocsinak vagy könnyű haszongépjárműnek minősülő új gépjárművek végfelhasználók részére történő aktív vagy passzív eladásának korlátozásai, amennyire ezeket a megszorításokat egy szelektív forgalmazási rendszer tagjai kötelezettségévé teszik. Csorbitatlan marad a szállítónak az a lehetősége, hogy egy ilyen rendszer tagjainak megtiltsa, hogy üzleti tevékenységüket nem engedélyezett telephelyekről folytassák. *(Könnyű haszongépjárműveknek* minősülnek azok a gépjárművek, amelyek áruk vagy személyek szállítására szolgálnak, és amelyeknek a megengedett egész tömege a 3,5 tonnát nem haladja meg; ha egy könnyű haszongépjárműből több mint 3,5 tonna megengedett egész tömegű kivitelük is eladásra kerülnek, akkor ennek a járműnek valamennyi kivitele könnyű haszongépjárműnek számít);

f) a kereskedő azon lehetőségének korlátozása, hogy olyan új gépjárműveket adjon el, amelyek megfelelnek szerződési programja egyik modelljének. („Szerződési program”: az összes gépjárműmodell, amely a kereskedőnek a szállítótól megszerzésre rendelkezésére áll);

g) a kereskedő azon lehetőségének korlátozása, hogy a javítási és karbantartási szolgáltatások nyújtását *alszerződés útján* engedélyezett műhelyeknek *tovább kiadja*; ez nem csorbitja a szállító lehetőségét, hogy követelje, miszerint a kereskedő az adásvételi szerződés megkötése előtt közölje a végfelhasználóval az engedélyezett műhely(ek) nevét és címét, és ha az üzlet közelében az engedélyezett műhelyek egyike sem volna található, a végfelhasználót tájékoztassa a szóban forgó műhely(ek)nek az üzlettől való távolságáról. Ilyen kötelezettségek azonban csak akkor írhatók elő, ha azokat a kereskedőket, akiknek saját műhelyük nem található ugyanazon a területen, mint az üzletük, hasonló kötelezettségekkel terhelik. (A Rendeletben adott fogalommeghatározás értelmében az „engedélyezett műhely” gépjárművek számára javítási és karbantartási szolgáltatásokat teljesítő olyan műhely, amely egy gépjárműszállító által kialakított forgalmazási rendszerhez tartozik.)

h) az engedélyezett műhely azon jogának korlátozása, hogy tevékenységében javítási és karbantartási szolgáltatások nyújtására és pótalkatrészek forgalmazására szorítkozzon;

i) annak korlátozása, hogy egy szelektív forgalmazási rendszer tagjai gépjármű-pótalkatrészeket olyan független műhelyeknek adjanak el, amelyek ezeket az alkatrészeket gépjármű javítására és karbantartására használják fel;

j) egy eredeti vagy azzal minőségileg egyenértékű pótalkatrészek, javítási szerszámok, diagnosztikai vagy felszerelési tárgyak *szállítója* és egy *gépjárműgyártó* között összeegyeztetett korlátozások, amelyek csorbitják a *szállítónak* a lehetőséget, hogy ezeket az árukat engedélyezett vagy független kereskedőknek, engedélyezett vagy független műhelyeknek vagy végfelhasználóknak adja el;

k) egy kereskedő vagy egy engedélyezett műhely azon lehetőségeinek korlátozása, hogy eredeti vagy azzal minőségileg egyenértékű pótalkatrészeket az *általuk kiválasztott harmadik vállalkozástól* szerezzen be, és ezeket az alkatrészeket gépjárművek javítására vagy karbantartására használja fel; ez nem érinti az új gépjárművek szállítójának azt a jogát, hogy a szavatosság, az ingyenes vevőszolgálat, vagy a visszahívás keretében végzett munkálatokhoz olyan eredeti pótalkatrészek felhasználását írja elő, amelyeket a *gépjármű gyártójától* szereztek be;

l) egy a gépjárművek első összeszereléséhez (*Erstmontage*) szerkezeti elemeket alkalmazó gépjárműgyártó és e szerkezeti elemek szállítója között létrejött megállapodás, amely a szállító lehetőségeit korlátozza, hogy védjegyét vagy márkáját ezeken az alkatrészekeken vagy pótalkatrészekeken hatékonyan és jól láthatóan feltüntesse.

Műszaki információ nyújtásával kapcsolatos kötelezettségek

Az új járművek egyre komplexebbé válnak; ez a megállapítás különösen érvényes a járművekbe beépített diagnosztikai eszközökre. *Független műhelyek* ezért csak akkor tudnak

szolgáltatásokat nyújtani, ha minden jelentős műszaki információhoz hozzáféréshez jutnak. (A Bizottság – az 1995-ös rendelet hatásának értékeléséhez kapcsolódva – közzétette az Autopolisnak „*The Natural Link between Sale and Service*” c. tanulmányát is, amelynek egyik megállapítása szerint a gépkocsigyártóknak lehetőségük van arra, hogy az elektronikus diagnosztikai berendezés szabványosításának hiányát is felhasználják a független javítóműhelyek nagy részének a javítási és karbantartási piacról való kizárására.)

A Rendelet a mentesítést az információhoz való korlátlan hozzáféréstől teszi függővé, és megadja ennek paramétereit is (4. cikk 2. bekezdés).

A hozzáférés felöleli az összes szükséges műszaki információhoz és eszközökhöz való hozzáférést, beleértve a szoftvert és az oktatást is. A hozzáférés egy jármű ellenőrző- és diagnosztikai rendszereinek használatát is magában foglalja. Az olyan tárgyakhoz való hozzáférést, amelyeket szellemi tulajdonjogok védenek vagy know-how-t testesítenek meg, nem szabad visszaélészerűen megtagadni. A hozzáférésnek haladéktalanul, diszkriminációtól mentesnek és arányosnak kell lennie, azaz – egyebek mellett – nem kapcsolható össze gátló költségekkel. [20]

A mentesülés különös feltételei (A Rendelet 5. cikke)

(1) Az új gépjárművek, javítási és karbantartási szolgáltatások vagy pótalkatrészek eladása vonatkozásában nem esnek a mentesítés hatálya alá a vertikális megállapodásokban kikötött következő kötelezettségek:

a) valamennyi közvetlen vagy közvetett versenytilalom.

A Rendelet 1. cikkében adott fogalom meghatározás szerint: a „versenytilalom”: minden közvetlen vagy közvetett kötelezettség, amely a vevőt arra kötelezi, hogy olyan árut vagy szolgáltatást ne hozzon létre, szeressen be, adjon el vagy adjon el újra, amely a szerződési árukkal vagy szolgáltatásokkal versenyben áll, valamint a vevő valamennyi közvetlen vagy közvetett kötelezettsége, hogy az előző naptári évi összes, a szerződési árukból vagy azoknak megfelelő árukból, szerződési szolgáltatásokból valamint helyettesítőikből az érintett piacon eszközölt bevásárlásainak beszerzési értéke alapján számított több mint 30%-át a szállítótól vagy a szállító által kijelölt vállalkozástól szerezze be;

b) valamennyi közvetlen vagy közvetett kötelezettség, amely az engedélyezett műhelyek lehetőségeit korlátozza, hogy a konkurens szállítók járművein javítási és karbantartási szolgáltatásokat végezzenek;

c) valamennyi közvetlen vagy közvetett kötelezettség, amelyek egy forgalmazási rendszer tagjait arra készítetik, hogy versenyhelyzetben lévő bizonyos szállítók gépjárműveit vagy pótalkatrészeit ne árusítsák, vagy bizonyos konkuráló szállítók gépjárművein javítási és karbantartási szolgáltatásokat ne teljesítsenek;

d) valamennyi közvetlen vagy közvetett kötelezettség, amely arra ösztönzi a kereskedőt vagy az engedélyezett műhelyt, hogy a megállapodás megszűnése után gépjárműveket ne gyártson, vásároljon, árusítson vagy továbbeladjon, vagy javítási vagy karbantartási szolgáltatásokat ne nyújtson.

(2) Az új gépjárművek eladása vonatkozásában a mentesítés nem kerül alkalmazásra a vertikális megállapodásokban előírt következő kötelezettségekre:

a) azokra a közvetlen vagy közvetett kötelezettségekre, amelyek a kiskereskedőt arra készítetik, hogy a szerződési vagy az azoknak megfelelő áruk vonatkozásában lízingszolgáltatásokat ne értékesítsen;

c) azokra a közvetlen vagy közvetett kötelezettségekre, amelyek egy szelektív forgalmazási rendszerben a személygépkocsi- vagy könnyűhaszongépjármű-kereskedők lehetőségeit korlátozzák, hogy a közös piacon belül más telephelyeken, amelyeken szelektív forgalmazás van érvényben, pótlólagos elárúsító- vagy átadóhelyeket létesítsenek. Ez a rendelkezés azonban csak 2005. október 1-jétől kezdődően hatályos. (A Rendelet 12. cikk (2) bekezdése).

(3) A javítási és karbantartási szolgáltatások és pótalkatrészek értékesítése vonatkozásában nem esnek a mentesítés hatálya alá egy szelektív forgalmazási rendszerben működő engedélyezett műhely *telephelyére* vonatkozó közvetlen vagy közvetett kötelezettségek.

Végül megemlítendő, hogy a Rendelet 11. cikk (3) bekezdése értelmében a Bizottság legkésőbb 2008. május 31-én jelentést tesz a Rendelet működésének módjáról, és ennek során különösen figyelembe veszi az EK-Szerződés 81. cikk (3) bekezdésében előírt feltételeket.

Irodalomjegyzék

- [1] Szalonképes magyar háttér, *Népszabadság*, 2003. március 3.
- [2] Bende-Szabó Gábor [2000]: Az Európai Közösség joga, *Európai Tükör*, V. évf. 6. szám 35. o.
- [3] Dr. Tóth Tihamér [1996]: Az autókereskedelem új szabályai az EU-ban, *Külgazdaság*, 2. szám, Jogi melléklet 33–39. o.
- [4] Lazaros Tsoraklidis [2001]: Triumph's export ban for motorcycles brought to an end upon Commission's intervention, *competition policy NEWSLETTER*, Közzéteszi: Competition Directorate-General of the European Commission, 1. szám 34–35. o.
- [5] Dr. Vigh József Ferenc [2001]: Gyökeres változások az EK kartelljogi szabályozásában, *Külgazdaság*, 2. szám, Jogi melléklet 17–32. o.
- [6] Roberto Dallafior [2002]: Neue Regeln für die freie Fahrt im Automobilvertrieb, *Zeitschrift für Immaterialgüter-, Informations- und Wettbewerbsrecht*, 11. szám 778. o.
- [7] Prof. Dr. Theo Bodewig [2000]: Europäische Union – Rekordgeldbuße gegen VW bestätigt, *GRUR Int.*, 8–9. füzet 822. o.
- [8] Konrad Schumm és Graziella Radice [2001]: Commission adopts a Report on the evaluation of Regulation (EC) No 1475/95 concerning the distribution of motor vehicles and publishes two further studies, *competition policy NEWSLETTER*, Közzéteszi: Competition Directorate-General of the European Commission, 1. szám, 35. o.
- [9] Roberto Dallafior: i. m. 777–779. o.
- [10] Ulrich Krause-Heiber [2001]: Commission decision of 20 September 2000 imposing a fine on Opel Nederland and General Motors Nederland for obstruction of exports of new cars from the Netherlands, *competition policy NEWSLETTER*, Közzéteszi: Competition Directorate-General of the European Commission, 1. szám 35–38. o.
- [11] Alec Burnside [2001]: The European Commission Imposes Fine of Nearly Euro 72 Million on DaimlerChrysler, *les Nouvelles*, december 152–153. o.
- [12] Europäische Union – Neue Gruppenfreistellungsverordnung für den Kraftfahrzeugsektor, *GRUR Int.*, 2002 8–9. füzet 781. o.
- [13] Boros Jenő [2003]: Autópiaci rendszerváltás, türelmi idővel, *Népszabadság*, március 3.
- [14] Roberto Dallafior: i. m. 781–782. o.
- [15] Dr. Bánrévy Gábor: A szerződésre irányadó jog meghatározása, in: dr. Martonyi János főszerk: A külkereskedelmi tevékenység jogi kézikönyve, ELTE Jogi Továbbképző Intézet, 1991, 32. o.
- [16] Mádl Ferenc – Vékás Lajos [1997]: Nemzetközi magánjog és nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga, Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., Budapest, 68. o.
- [17] Andrea Mondini [2002]: Swiss Law And Swiss Arbitration For International License Agreements: More Than The Myth Of Neutrality?, *les Nouvelles*, június 60. o.
- [18] Roberto Dallafior: i. m. 778. o.
- [19] Roberto Dallafior: i. m. 781. o.
- [20] Roberto Dallafior: i. m. 780. o.

ÚJ KÖNYVEK

Marketinggyakorlatok szabályozása és fogyasztóvédelem az Európai Közösség tagállamaiban és az USA-ban

**Hans-W. Micklitz – Jürgen Kessler: Marketing Practices Regulation and
Consumer Protection in the EC Member States and the US**

Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden, 2002

Hans-W. Micklitz és Jürgen Kessler gyűjteménye az Institut für Europäisches Wirtschafts- und Verbraucherrecht e.V. (VIEW) sorozatának 10. köteteként jelent meg.

Hans Micklitz nevével a VIEW sorozat több köteténél is találkozhattunk már. A szerző, aki a bambergi egyetem professzora, hosszú ideje tagja az összehasonlító európai gazdasági és fogyasztói (mint pl. termékbiztonsági jog, tisztességtelen reklámok, általános üzleti feltételek) jogok területén végzett kutatási projektnek, melyet részben az Európai Bizottság támogat. A könyv más szerzői között több ismert nevet találhatunk, akik a fogyasztóvédelem és a marketingszabályozások területén tevékenykednek, illetve neves egyetemek professzorai, tanársegédei, kutatói, valamint ügyvédek.

A könyv olvasása során az olvasók közül a jogászok a marketinggyakorlatok szabályozásának normatív szerkezetére összpontosíthatnak, míg a marketingszakértők azt tanulhatják meg a könyvből, hogy a marketinggyakorlatokat mennyire szabályozzák vagy korlátozzák az egyes nemzeti törvények, és hogy ezek a szabályok milyen mértékben állnak összhangban az áruk és szolgáltatások szabad mozgásával a belső piacon. A fogyasztók pedig azt láthatják, hogy gazdasági érdekeiket miképp védik meg az egyre növekvő európai piacon, ahol a nemzeti határok folyamatosan elveszítik szerepüket.

A szerzők első lépésben az EK tagállamai és az USA üzleti gyakorlatokra vonatkozó szabályozásait elemzik. Az elemzést felhasználva a szerzők véleménye szerint második lépésként a közeljövőben létre kellene hozni egy olyan valódi európai szervezetet, amely felügyeli a tisztességes marketinggyakorlatok szabályozását. Meg kell említeni, hogy az Európai Bizottság 2001-ben két projektet – Green Paper on European Union Consumer Protection (COM(2001) 531 final) és Communication from the Commission on Sales Promotion in the Internal Market (COM(2001) 546) – indított útjára, melyek az idevonatkozó jogok egységesítését tűzték ki célul.

A marketinggyakorlatok a fogyasztóvédelmi szabályok központját képezik, gyakorlatilag ezt tekinthetjük a fogyasztó és a gyártó/kereskedő közötti kommunikáció eszközének, melynél a kommunikációs csatornák különbözőek az egyes marketingstratégiák alapján. A tagállamok joga különbséget tesz a távollévők közötti, a direkt és az árkommunikáció között. A könyv röviden ismerteti mind a 15 tagállam, valamint az Egyesült Államok marketinggyakorlatra vonatkozó nemzeti szabályozását, dogmatikus szerkezetét, a hozzá tartozó filozófiákat, amelyek elengedhetetlenek az eltérő felfogások bemutatásához.

A könyv 16 fejezetből áll; az egyes fejezetek egy-egy országot fednek le. A legtöbb ország leírásánál ugyanazokkal, illetve hasonló címekkel találkozhatunk. A következőkben a leggyakrabban szereplő címeket mutatjuk be.

Valamennyi fejezet a jogi keret ismertetésével indul. Megállapítható, hogy a legtöbb országban nincs egy egységes kódex vagy általános törvény a tisztességes kereskedelemről, hanem a vonatkozó jogszabályok több helyen (alkotmányok, polgári törvénykönyvek, büntetőjogi törvénykönyvek, speciális jogszabályok) lelhetők fel. Ellenpéldaként Svédországot említhetjük meg, ahol létezik egy általános piacra vonatkozó jogi keret, az 1995. évi Marketing Act.

Érdekese a francia rendelkezések büntetőjogi jellege, ahol a tisztességtelen magatartások gyakran büntetőjogi jogkövetkezményeket is maguk után vonnak.

A jogi keret ismertetését követően kerül sor az egyes kommunikációk bemutatására.

Elsőként a távollévők közötti kommunikációt elemzik a szerzők. Az általános megközelítés után először a telefon és a telefax által kínált marketinggyakorlatok szabályozásai olvashatók. Vannak országok (pl. Németország), ahol tiltottak a reklámozás céljából indított telefonhívások, kivéve ha a fogyasztó a hívást megelőzően kifejezetten hozzájárult ahhoz, hogy telefonon keresztül megkeressék. A következő csoportban az internet és az e-mail, majd a rádió és televízió, végül a direkt mail útján történő reklámozásra vonatkozó szabályokkal, gyakorlatokkal ismerkedhet meg az olvasó.

A következő részben a direkt kommunikációs csatornákat láthatjuk. Az általános megközelítés után a hálaló kereskedést (door-to-door selling) mutatják be a szerzők, melyet a fogyasztók nyilvános helyen való megszóllítására (nuisance ad), aztán a hólabarendszer (snowball system)/MLM (multilevel marketing)/ piramisjátékokra, végül a kéretlen árukra (unsolicited goods) vonatkozó szabályozások ismertetése követ.

A következő nagyobb részben az árkommunikáción belül az általános megközelítést követően a rendkívüli akciók, ajánlatok szabályozásáról olvashatunk. Több országban léteznek a rendkívüli akciókra vonatkozó szabályok. Így sok helyen csak meghatározott időpontokban lehet szezonvégi kiadásításokat tartani. Például a német jogszabályok szerint a nyár végi kiadásításokat július utolsó hétfőjétől számított 12 munkanapon, a tél végi kiadásításokat január utolsó hétfőjétől számított 12 munkanapon belül lehet alkalmazni. Egyes helyeken korlátozások léteznek a rendkívüli akcióban kínált áruk körére vonatkozóan. Olaszországban is évente két fix időszakban lehet szezonvégi kiadásításokat tartani, és ha egy kereskedő élni kíván ezzel, a városi tanácsnak előzetesen be kell jelentenie. Hasonló rendszer létezik Franciaországban is. A portugál szabályok is szigorúan közelítenek a rendkívüli akciókhoz. Az a kereskedő, aki árkedvezményt hirdet a termékét, de időközben kifogy a készlete, nyilvánosan be kell jelentenie, hogy a készlet kifogyott, vagy a meghirdetett akció végéig ugyanolyan feltételekkel hasonló termékeket kell eladásra kínálnia.

A rendkívüli akciók után a vevőcsalogatásról, majd a költség alatti vagy veszteséges eladásról szólnak a szerzők. Portugália és Belgium például tiltja a költség alatti értékesítést, bár az általános tilalom alól mindenhol léteznek bizonyos kivételek, mint pl. romlandó áruk. Korábban Ausztriában is tilos volt a veszteséges eladás, de az Alkotmánybíróság 1990-ben kimondta az alkotmányellenességét. A veszteséges eladásra egyébként a tagállamok versenytörvényei is tartalmazznak rendelkezéseket, miszerint tilos a gazdasági erőfölénnyel való visszaélés, melynek egyik megvalósítási módja lehet a túlzottan alacsony, felfaló árazás alkalmazása. A belga esetjogban találhatunk példákat arra, hogy bizonyos élelmiszerek forgalmazása utáni 8%-os nyereségszint is túlságosan alacsonynak bizonyult, míg más esetben 1,5%-os árrés esetén mondták ki annak versenyellenességét.

Ezt követően a nyereményjátékok és a kedvezmények, illetve ingyenes játékok, ajándékok szabályozását elemzik a szerzők. Nyereményjáték alatt azt kell érteni, hogy a fogyasztó valamely áru megvásárlásával válik versenyzővé, és nyerhet meg valamilyen díjat. Sok országban megkülönböztetik az ügyességen és a kizárólag szerencsén alapuló nyereményjátékokat. Több helyen tilos az olyan nyereményjáték tartása, melynél a nyeresé esélye kizárólag a szerencsétől függ.

Mindezek után a szerzők az egyes speciális területekre vonatkozó állami szabályozásokat elemzik. Ahol az üzleti gyakorlatok az egészségügyet, környezetvédelmi kérdéseket, vagy különösen sebezhető csoportokat, mint pl. időseket, gyerekeket érintik, a kommunikációs szabályok még szigorúbbak lehetnek. Több tagállamban (pl. Németország, Franciaország, Olaszország, Spanyolország, Egyesült Királyság) külön policy létezik pl. az alkoholra, a dohánytermékekre, a gyerekekre, idősekre, a faji diszkriminációra, szexuális zaklatásra vagy a társadalmi szponzorálásra.

A következő részben a fogyasztóvédelem és a szellemi tulajdonjogok közötti viszonyokat, kapcsolatot vizsgálják meg a szerzők. A szellemi tulajdonjogok, mint pl. a védjegy, szabadalom korlátokat jelent a szabad verseny nyújtotta előnyöknek, tekintettel arra, hogy a védjegyszabályozás bizonyos alakjai megtevesztéshez vezethetnek. A hatodik részen belül található az általános megközelítés, majd az utánzás és a párhuzamos import szabályozása – már ahol erre a területre külön szabályozást vezettek be.

A fejezetek utolsó része a jogszabályok megsértésének következményeit mutatja be általános szinten.

A fentiekben leírt fejezettagolástól némileg eltérnek az Egyesült Királyságról és az USA-ról szóló fejezetek.

Az Egyesült Királyságon belül két nagyobb cím szól a marketinggyakorlatok szabályozásának általános és speciális felügyeletéről. Az első címben az általános felügyelet, ezen belül az Office of Fair Trading (OFT) szerepe, a hatályos jog és az utóbbi időben bevezetett reformok, a jogalkotás irányvonalai, valamint a jelenlegi szabályozás kritikája kerül széles körű bemutatásra. Az Egyesült Királyság jogában igen nagy jelentőséget kapnak az etikai kódexek (codes of practice) és az önszabályozó testületek. Jelenleg negyvenkettő különböző önszabályozó testület működik, melyeket az OFT is hitelesít, és támogatja ezek etikai kódexét. Maga a Fair Trading Act (1973) teszi az OFT vezetőjének feladatává az etikai kódexek és szervezetek támogatását a fogyasztói érdekek védelme céljából. A második rész a speciális felügyeletről szól, mely több mint száz törvényt, rendeletet, esetjogot és az önszabályozó etikai kódexeket öleli fel.

Az Egyesült Államokról szóló fejezet más tagolást követ. Átfogó képet kaphatunk a Federal Trade Commission (FTC) szervezetéről, hatásköréről és feladatairól. A szerző bemutatja a kereskedelmi szabályok (Trade Regulation Rules) gyakorlati alkalmazását, az FTC saját jogérvényesítési gyakorlatát, ahol a tisztességtelen piaci magatartások szankciói között fontos szerepet kap a sértett fogyasztók kártérítése, elégtétele. Azért is érdekes és követendő lehetne ez a példa, mert a legtöbb országban nincs mód arra, hogy egy kereskedelmi tevékenység tisztességtelenségének megállapítása (és az esetlegesen megállapított pénzbírság vagy büntetőjogi szankció) mellett a fogyasztók kártérítést kaphassanak, az csak külön bírói úton lehetséges. Az USA-ban azonban lehetőség van arra, hogy a kiszabott pénzbírságot közvetlenül a fogyasztók kártérítésére vagy egyéb célra (pl. egy cukorbetegnek szóló megtevesztő reklám esetén egy cukorbetegeket segítő intézet megsegítésére) fordítsák.

Összefoglalásként elmondható, hogy az egyes tagállamok marketinggyakorlatokra vonatkozó szabályai sok különböző jegyet hordoznak; ami az egyik tagállamban tiltott (pl. Írországból a veszteséges eladás), az egy másik tagállamban megengedett. Ez komoly akadályokat jelenthet a belső piac megfelelő működésére, az áruk és szolgáltatások szabad mozgására nézve. Az Európai Bizottság 2001. végén elkészített egy rendelettervezetet, melyben komoly hangsúlyt fektet arra, hogy a tagállamok között bizonyos területeken egységes szabályozás, más területeken pedig kölcsönös elismerés alakuljon ki a vásárlásösztönző eszközökre és azok fogyasztók felé való kommunikálására vonatkozóan.

A könyv tökéletes kiindulási alapot kínál arra, hogy valamennyi tagállam és az USA fogyasztóvédelmi szabályainak a marketinggyakorlatokra vonatkozó részéről átfogó, vázlatos képet szerezhessünk. Amennyiben pedig valamelyik országgal alaposabban kívánna foglalkozni az olvasó, a kötetben szereplő hivatkozások, a megemlített jogszabályok, esetek komoly segítséget nyújtanak a további elmélyüléshez, kutatáshoz.

Bucsi Ildikó – Szalatkay Judit

Hivatkozások

Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the Economic and Social Committee and the Committee of the Region: Consumer policy strategy 2002–2006, C 137/2, Official Journal, 2002. június 8.

Green Paper on European Union Consumer Protection, COM (2001) 531 final, Brüsszel, 2001. október 2.

Bucsi Ildikó, a Gazdasági Versenyhivatal vizsgálója.

Szalatkay Judit, a Gazdasági Versenyhivatal vizsgálója.

Communication from the Commission on sales promotions in the Internal Market, COM (2001) 546 final,
2001. október 2.